

## पहिलो परिच्छेद

### शोध प्रस्ताव

#### १.१ शोध शीर्षक

प्रस्तुत शोध पत्रको शीर्षक बलदेव शर्मा गाउँलेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन रहेको छ ।

#### १.२ शोध प्रयोजन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संज्ञाय नेपाली केन्द्रीय विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि रहेको छ ।

#### १.३ विषय परिचय

बलदेव शर्मा गाउँलेको जन्म वि.सं.२०१८जेठ ५ गते बिहीवार पिता ज्ञानेन्द्र प्रसाद अधिकारीका तीन श्रीमती मध्ये कान्छी श्रीमती गंगादेवी अधिकारीका सुपुत्रका रूपमा धादिङ्गमा जन्मेका हुन् । उनको वास्तविक नाम छविरमण अधिकारी हो । तीन वर्षको उमेर देखिनै विद्यालय शिक्षा आरम्भ गरेका गाउँले स्थापित साहित्यकार हुन् । दस वर्षको उमेर मा शास्त्रीय छन्दमा कविता लेख्न सुरु गरेका गाउँले आफ्नो साहित्य यात्राको प्रेरणा स्रोतका रूपमा डिल्लीराम अर्याल र गोपीनाथ रिजाललाई लिन्छन् । साहित्यमा गाउँले बलदेवका नाँउले परिचित गाउँलेले हालसम्म २६ वटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित गरेका छन् । उनका प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूमा शारदाको नेपाल (२०४२)खण्डकाव्य, दाम्पत्य (२०४३) खण्डकाव्य, धुमा (अर्धकाल्पनिक आत्मकथा), (२०४८) तोरीको फूल (२०५७)निबन्ध सङ्ग्रह, पुतना र प्रजातन्त्र (२०५७)निबन्ध सङ्ग्रह, मेरो राजा (२०५८) शोक काव्य, म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत (२०५९) खण्डकाव्य, त्रिफला खण्डकाव्य,(२०५९) नैकापको घर (२०६३)खण्डकाव्य, परलोक तन्त्र (२०६६)महाकाव्य, रहेका छन्, उनको कलम सबै विधामा चले पनि उनको सफलताको विषय भने कविता विधा नै हो ।

गाउँले यिनै विविध क्षेत्रमा कलम चलाउने साहित्यकार हुन् उनी समाजमा रहेका विकृति विसंगति एवं हामीले देखे भोगेका पीडालाई सशक्त रूपमा व्यङ्ग्यका माध्यमबाट प्रस्तुत गर्ने सफल साहित्यकार हुन् । यो बलदेव गाउँलेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको शोध भएकाले यसमा उनको जीवनीका सम्पूर्ण पक्षलाई केलाउँदै संक्षिप्त रूपमा उनका कृतिहरूको विधागत तत्त्वका आधारमा अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

#### १.४ समस्या कथन

नेपाली साहित्यमा कलम चलाउने बलदेव गाउँलेले साहित्यका विविध विधामा कृति रचना गरि महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् । उनी साहित्यका माध्यमबाट समाजमा भएका विकृति र विसङ्गतिमाथि चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने क्रियाशील व्यङ्ग्यकार हुन् ।

कवि गाउँलेका बारेमा पत्रपत्रिकामा मात्र केही समीक्षात्मक लेखहरूको अध्ययन भएको पाइन्छ । यसै सन्दर्भलाई ध्यानमा राखेर बलदेव गाउँलेका बारेमा निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेर यो शोधकार्य गरिएको छ ।

- क. बलदेव गाउँलेको जीवनी कस्तो छ ?
- ख. उनका व्यक्तित्वका पक्षहरू के कस्ता छन् ?
- ग. उनका हालसम्म प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरू कति र के कस्ता छन् ?
- घ. उनको साहित्यिक यात्रा के कस्तो छ ?

यिनै समस्यामा केन्द्रित रही बलदेव गाउँलेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्नु नै शोधको मुख्य समस्या रहेको छ ।

#### १.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू

माथिका समस्यामा केन्द्रित रहेर साहित्यकार बलदेव गाउँलेको समग्र जीवनी र उनका जीवन घटित विभिन्न घटनाहरू तथा ती घटनाबाट उनको जीवनमा परेको प्रभाव उनको जीवन दृष्टि साहित्य सिर्जनाका प्रेरणा आदि विविध पक्षको निरूपण गर्नुका साथै उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको स्वरूप पहिल्याउनु प्रस्तुत शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ । ती उद्देश्यहरू निम्नप्रकारका रहेका छन् ।

- क) बलदेव गाउँलेको जीवनी प्रस्तुत गर्नु ।
- ख) उनका व्यक्तित्वका विभिन्न पक्षको विवेचना गर्नु ।
- ग) उनका प्रकाशित साहित्यिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु ।
- घ) उनको साहित्यिक यात्राको अध्ययन गर्दै उनको साहित्यिक योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु ।

यिनै बुढामा केन्द्रित रहेर बलदेव गाउँलेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गर्नु नै यस शोधपत्रको उद्देश्य रहेको छ ।

## १.६. पूर्वकार्यको समीक्षा

गाउँले बलदेव कवि, निबन्धकार, आत्मकथाकार, व्याकरणकार र स्तम्भकारका रूपमा साहित्यका क्षेत्रमा परिचित छन् । उनले नेपाली साहित्यका यी विविध विद्यामा कलम चलाएका छन् । उनका बारेमा छिटफूट रूपमा मात्र चर्चा गरिएको पाइन्छ । उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वका बारेमा व्यवस्थित र विस्तृत अध्ययन अहिलेसम्म खासै भएको देखिदैन । उनका बारेमा उनैका कृतिमा लेखिएका प्रकाशकीय, मन्तव्य, भूमिका र पत्रपत्रिकामा गरिएका सामान्य चर्चा परिचर्चा मात्र पूर्वकार्य हुन आएका छन् । तसर्थ उनी र उनका कृतित्वका बारेमा यसपूर्व भएका चर्चा परिचर्चाहरूको समीक्षा यहाँ सङ्क्षेपमा कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) माधवप्रसाद घिमिरेले “मेरो राजा” (२०५८) को भूमिकामा “प्रतिभाशाली कवि बलदेव आफ्ना दिलका भावनालाई छन्दमा यसरी बगाउछन् कि उनको अन्तरङ्ग र अङ्ग-अङ्गबाट भावाकुल कवि निर्भर भै भरभराई रहेभै लाग्छ ।”

प्रस्तुत कथनमा कवि घिमिरेले मेरो राजा काव्यमा प्रयुक्त छन्दलाई विश्लेषणको प्रमुख आधार बनाएको र छन्दलाई महत्त्व दिएकाले प्रस्तुत शोधपत्रमा मेरो राजा काव्यमा के कस्ता छन्दहरूको प्रयोग गरिएको छ, र तिनीहरूको छन्दगत वैशिष्टता के हो भन्ने कुरालाई प्रष्ट्याइएको छ ।

ख) जयराज आचार्यले “मेरो राजा” (२०५८) को मन्तव्यमा “कवि बलदेव गाउँलेले दुई करोड नेपालीको पीडालाई उल्लेख गर्न सक्ने कवि” भनेका छन् ।

प्रस्तुत भनाईमा मेरो राजा काव्यमा प्रयुक्त पीडालाई सम्पूर्ण नेपालीको पीडाको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । यस बाट प्रस्तुत काव्य नेपाली जनमानसमा रहेका पीडादायी भावनाहरूलाई समेट्न सफल भएको देखिन्छ र पीडाहरू समेट्ने क्रममा कवि गाउँले के कसरी प्रस्तुत भएका छन्, सो कुरालाई यस शोधपत्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग) दैवज्ञराज न्यौपानेले मेरो राजा (२०५८) को मन्तव्यमा निकै छोटो समयमा लेखेर पनि सुन्दै चस्स लाग्ने निकै मार्मिक तिब्र समवेदना युक्त भएकोमा कवि बलदेव गाउँलेको काव्य कौशल उत्तरोत्तर प्रगतिपथमा गएको मैले अनुभव गरेको छु, भनेका छन् ।

यस भनाईमा न्यौपानेले कवि गाउँलेको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई मात्र प्रस्तुत गरेका छन् ।

घ) प्रदिप खतिवडाले “नेपाल समाचारपत्र” दैनिक (२०६६) भदौ ६ गतेको शनिवार विशेषाङ्कमा “उर्वरगाउँले” शीर्षकमा जैविक आशावादी, लोकतन्त्रवादी, प्रगवादी र राष्ट्रवादी, लेखक उल्लेख गरेका छन् ।

यस भनाईमा कवि गाउँलेलाई लोकतन्त्रवादी, प्रगतिवादी, राष्ट्रवादी व्यक्तित्वका रूपमा मात्र चित्रित गरेको पाइन्छ भने शोधपत्रमा उनका विशेषताहरूलाई केलाउँदै साहित्यिक यात्रालाई समेत प्रस्तुत गरिएको छ ।

ङ) पुष्पराज अधिकारीले “परलोकतन्त्र”काव्य (२०६६) को ‘वर्तमानको भाव भूमिका’ शीर्षकमा यस महाकाव्यमा सामाजिक, प्रशासनिक तथा राजनीतिक व्यङ्ग्यले सबै नेपालीको प्रतिनिधित्व गरेको छ भनेका छन् । यस भनाई कवि गाउँलेको परलोकतन्त्र महाकाव्यमा अभिव्यक्त व्यङ्ग्यलाई प्रमुख आधार बनाइएको पाइन्छ । तर यस शोधपत्रमा परलोकतन्त्र महाकाव्यमा व्यक्त व्यङ्ग्यमा साथै अन्य साहित्यिक पक्षलाई पनि केलाईएको छ ।

च) स्वागत नेपालले “राजधानी” दैनिक २०६७ बैशाख १६ गते बिहीवारमा “परलोकतन्त्र मुर्दावाद” शीर्षकमा नेपाल र नेपाली जबसम्म आफैमा आत्मनिर्भर हुन सक्दैनन् तब सम्म देश र जनता कहिल्यै पनि स्वतन्त्र हुन सक्दैन ।

यस भनाईमा परलोकतन्त्र काव्यमा प्रयुक्त भावहरूलाई समेटेर निष्कर्षको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

### १.७ शोधकार्यको औचित्य, महत्व र उपयोगिता

यस शोधपत्रमा साहित्यकार बलदेव गाउँले नेपाली साहित्य जगत्मा चिनाउने प्रयास गरिएको छ । त्यस्तै नेपाली साहित्यको विकासका निम्ति गाउँलेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित रही अध्ययन, विश्लेषण एवं मूल्याङ्कन गरिने हुनाले आउने पिढीलाई यिनका बारेमा अध्ययन गर्न सहज हुनेछ । यसैले अध्ययनको औचित्य स्वतः पुष्टि हुनेछ ।

यस प्रकार बलदेव गाउँलेको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रले बलदेव गाउँलेका बारेमा अध्ययन गर्ने अध्ययताहरूका लागि मार्ग दर्शकको काम गर्नेछ । यसरी नेपाली साहित्यको इतिहास लेखनका क्रममा तथा साहित्यिक गतिविधिको मूल्याङ्क गर्ने क्रममा पनि यस शोधपत्रले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने छ । यी विविध दृष्टिकोणले गर्दा यस शोधपत्रको औचित्यलाई यस अध्ययनले उपयोगी र औचित्यपूर्ण सावित गर्नेछ ।

## १.८ शोधकार्यको सीमाङ्कन

यो शोधपत्र बलदेव गाउँलेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा सीमित रहनेछ । यसमा उनका जीवनका आरोह, अवरोह एवं व्यक्तित्वका विविध आयामलाई स्पष्ट पार्दै उनी द्वारा लेखिएका साहित्यिक कृतिहरूको मात्र अध्ययन गरिनुका साथै उपलब्ध नभएका कृतिको शोधनायककै भनाई अनुसार विश्लेषण गरिएको छ ।

## १.९. शोधविधि

पुस्तकालयिय विधिबाट सङ्कलित सामग्रीहरूलाई साहित्यकार बलदेव गाउँलेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको विश्लेषणका क्रममा उनले दिएका विचार र व्याख्याका अतिरिक्त विभिन्न विद्वानका विचारलाई पनि आधार बनाई अनुसन्धान, अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ ।

### १.९.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत गरिएको शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्रीहरूको सङ्कलन विशेषतः पुस्तकालयकै उपयोग गरेर गरिएको छ । साहित्यकार बलदेव गाउँलेका कृतिहरूको अध्ययन विधातत्वका आधारमा गरिएको हुँदा सो का लागि सैद्धान्तिक कृतिहरू पुस्तकालयिय अध्ययन गरेर सामग्री जुटाईएको छ । त्यसैगरी प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा आवश्यकता अनुसार शोधनायक र सम्बद्ध विषय क्षेत्रका व्यक्तित्वसँग साक्षात्कार गरेर पनि सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ ।

### १.९.२ विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधपत्र कवि बलदेव गाउँलेको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन रहेकाले शोधपत्रमा उनको जीवनी र व्यक्तित्वलाई प्रस्तुत गर्नुका साथै उनका कृतिहरूको सङ्क्षिप्त रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

### १.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत गरिएको शोधपत्रको संरचनालाई सङ्गठित र व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि निम्नानुसार पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

- क) पहिलो परिच्छेद: शोध प्रस्ताव
- ख) दोस्रो परिच्छेद: बलदेव गाउँलेको जीवनी
- ग) तेस्रो परिच्छेद: बलदेव गाउँलेको व्यक्तित्व
- घ) चौथो परिच्छेद: बलदेव गाउँलेका साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन
- ङ) पाँचौ परिच्छेद: उपसंहार

उपर्युक्त परिच्छेदहरूलाई आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

## दोस्रो परिच्छेद गाउँले बलदेवको जीवनी

### २.१ जन्म र जन्मस्थान

गाउँले बलदेवको जन्म वि.सं.२०१८ जेठ ५ गते विहीवार चतुर्थी तिथिका दिन बाग्मती अञ्चल, धादिङ जिल्लाको सदरमुकाम सुनौला बजार १, नेवारपानीमा पिता ज्ञानेन्द्रप्रसाद अधिकारीका तीन श्रीमतीमध्ये कान्छी श्रीमती गङ्गादेवीका सुपुत्रका रूपमा भएको हो<sup>१</sup> । जन्म कुण्डली अनुसार यिनको नाम छविरमण शर्मा अधिकारी हो ।<sup>२</sup> बाल्यकालमा यिनको बोलाउने नाम बलदेव थियो ।<sup>३</sup> विद्यालय, विश्वविद्यालय तथा नागरिकता प्रमाणपत्रमा भने यिनको जन्ममिति २०१६ साल जेठ ५ गते रहेको छ ।<sup>४</sup> तत्कालीन पञ्चायती प्रशासनको बकदृष्टिबाट बाँचन गाउँलेले बलदेव गाउँले, गाउँले बले, छिचरो गाउँले आदि छद्म नाम राखी तत्कालीन व्यवस्था विरुद्ध गाउँमा प्रजातान्त्रिक विचारलाई अगाडि बढाउने कार्य गरेको पाइन्छ ।<sup>५</sup>

यिनका पिता कर्मचारी, ठेकेदार तथा व्यापारी समेत भएकाले यिनको बाल्यकाल सुखद रह्यो । बाल्यकालमा यिनी अत्यन्त चतुर र तीक्ष्ण बुद्धिका थिए । यिनले तीन वर्षकै उमेरमै चौध अञ्चल र पचहत्तर जिल्लाका नाम कण्ठ पारेका थिए । यिनी २०२२ सालको जिल्लाव्यापी शिशु प्रदर्शनीमा प्रथमसमेत भएका थिए ।<sup>६</sup> यिनका तीन माता जेठी राधिकादेवी, माइली भीमकुमारी र कान्छी गङ्गादेवी रहेकोमा हाल जेठीआमाको निधन भइसकेको छ, माइली आमा माइतमा नै रहेकी छन् । हरिवंश पूरण आदि धार्मिक अनुष्ठानपछि जेठीबाट सुपुत्री सावित्री, भगवति र पुत्र रामजीको एवं कान्छीबाट डन्डकुमारीको र २०१८ मा गाउँलेको जन्म भयो ।

---

<sup>१</sup> बलदेव गाउँले संग २०६७/०६/८ मा वार्तालापबाट प्राप्त जानकारी अनुसार

<sup>२</sup> ऐजन

<sup>३</sup> ऐजन

<sup>४</sup> बलदेव शर्माको नागरिकता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्म मिति अनुसार

<sup>५</sup> ऐजन

<sup>६</sup> ऐजन

## २.२ बाल्यकाल

बाल्यकाल मानव जीवनको प्रारम्भिक र संवेदनशील चरण हो । बाल्यकालीन यस चरणमा समाजका जन जीवन, रहनसहन, वातावरण आदिसँग समायाजन गर्न बालकलाई गाह्रो हुन्छ । यो उमेरमा बालकहरूमा बालसुलभ चञ्चल गुण, चञ्चलता, मनोरञ्जन तथा खेलकुदमा रमाउने प्रवृत्ति हुन्छ । यस अवस्थामा विभिन्न आपतविपतको सामनासमेत गर्नु पर्ने हुन्छ । जसले उसको वृद्धि र विकासमा प्रतिकूल असर पार्दछ तर गाउँलेको बाल्यकाल बाबु आमाको ममतामा सुख पूर्वक नै बितेको देखिन्छ । शैक्षिक वातावरणमा काठमाडौँबाट शिक्षक भिकाएर घरमै अध्ययनको सुअवसर प्राप्त गरेको देखिन्छ तर उनको अध्ययन औपचारिक नभएर अनौपचारिक रूपमा भएको देखिन्छ । सानैदेखि तीक्ष्ण बुद्धि भएका गाउँलेले तीन वर्षको उमेरमा नै चौध अञ्चल पचहत्तर जिल्लाको नाम कण्ठस्थ सुनाएको बताउँछन् । बाल्यकालदेखि नै यिनी प्रतिभाशाली र जिज्ञासु स्वभावका थिए, साथै हृष्टपुष्ट पनि थिए । बाल्यकालको अतिततर्फ फर्केर बलदेव गाउँले भन्छन्:- म मेरा समवयस्कभन्दा बढी जान्ने सुन्ने तथा केटाहरूमा सबैभन्दा बढी राम्रो थिएँ । त्यसैले सबैजना मलाई माया गर्थे<sup>९</sup> । गाउँले २०२२ सालमा धादिङ्ग जिल्लामा भएको शिशु प्रदर्शनीमा प्रथम भएका थिए । गाउँलेसँग हिङ्ग पाउँदा यिनका समवयका साथीहरू खुसी हुन्थे । तत्कालीन समयमा जातीय भेदभाव हुने भए पनि गाउँले तल्लो वर्गका व्यक्तिहरूलाई साथी बनाउने तथा तिनीहरूका घरमा बसी खाना खाने जस्ता कार्य गरी सबै एक हौं भन्ने भावना राख्थे<sup>५</sup> ।

गाउँलेका तीन माता भएकाले गाउँले सानै छँदा पिता र माता अलगअलग बसेका कारण पिता माताको ममता एकै साथ नपाएकाले मातासँग बस्दा संसारकै गरिब र पितासँग बस्दा आफूलाई राजकुमार भएको मिश्रित अनुभूति गर्थे । सानैदेखि बाबुको लाडप्यार, अगाध माया र स्नेह पाएका गाउँले सबै उमेर र वयका व्यक्तिसँग ठट्टा गर्ने स्वभाव अद्यावधिक रहेको छ । सानैमा अत्यधिक चकचके र चञ्चले गाउँले गाउँमा रमाइलोको लागि फलफूल चोर्ने समूहका नाइके समेत थिए । गाउँमा दुर्लभ मानिएको हाइस्कूल ग्रामर नामक पुस्तक चोरेर घरमा देखाउन डराएर दुई दिनसम्म माटोमा पुरेर लुकाएको रमाइलो घटना सुनाउँछन् । साथीहरू रामनाथ, कमला, गोकर्ण आदिका साथमा तास खेल्नु, रुखमा चढ्नु, फलफूल टिप्नु, चराका गुँड खोज्नु, रुखबाट लडेर हात भाच्नु जस्ता

<sup>९</sup> बलदेव शर्मा गाउँले पूर्ववत्

<sup>५</sup> ऐजन



यिनका बाल्यकालका अविस्मरणीय घटनाहरू रहेका छन्<sup>९</sup> । बाबुराम अधिकारीको सङ्गतमा जाडो भगाउने उद्देश्यले बाह्र वर्षको उमेरमा नै चुरोट खान सिकेको बताउने गाउँले ठाउँ, समय र व्यक्ति अनुसारको व्यवहार गर्ने यिनको बाल्यकालीन परिचय ठाउँ र व्यक्तिविशेषबाट प्रभावित भएको बुझिन्छ । उति बेला आफूलाई मासु खाने गिद्ध भन्ठान्ने यिनी अचेल मांसभक्षणको विपक्षमा छन्<sup>१०</sup> । समग्रमा भन्नु पर्दा यिनको बाल्यकाल ससुखमय तरिकाले मनोरञ्जनपूर्वक खेलकुद र अध्ययनसँग घुलमिल भई बितेको देखिन्छ ।

## २.३ शिक्षा दीक्षा

गाउँलेको अक्षरारम्भदेखि यिनले गरेका सम्पूर्ण अध्ययनहरूको चर्चा यस शीर्षकमा गरिएको छ ।

### २.३.१ अक्षरारम्भ

शिक्षित परिवारमा जन्मेका गाउँलेको अक्षरारम्भ बोली फुट्टा नफुट्टै भएको थियो । घरको आर्थिक अवस्था सम्पन्न भएका कारण पिता र जेष्ठ पिताको संयुक्त लगानीमा गाउँ मै निजि विद्यालय सञ्चालन गरिएको थियो<sup>११</sup> । यिनले गुरु डिल्लीराजका सान्निध्यमा रहँदा औपचारिक अक्षरारम्भ सुरु हुनुपूर्व नै बाह्रखरी फुटाइसकेका थिए तापनि यिनको औपचारिक शिक्षारम्भ भने २०२२ सालको श्रीपञ्चमीका दिनदेखि घरैमा शिक्षक राखी गराएको देखिन्छ<sup>१२</sup> ।

### २.३.२ विद्यालय शिक्षा र उच्च शिक्षा

तत्कालीन अवस्थामा पनि चार वर्षको उमेरदेखि नै गाउँकै संस्कृत पाठशालामा कक्षा आठसम्म अध्ययन गरेका गाउँलेले कक्षा छ को १०० पूर्णाङ्कको व्याकरणमा ९० अङ्क र १०० पूर्णाङ्ककै अमरकोशमा ८५ अङ्क प्राप्तगरी सर्वोत्कृष्ट विद्यार्थी हुन सफल भएको कुरा सुनाउछन् । कक्षा नौ देखि रानीपोखरी संस्कृत पाठशालामा पढन थालेका यिनले नौ मा पढ्दै गर्दा प्र.जि.अ.को कार्यालयबाट एकमुष्ट ३०० छात्रवृत्ति समेत पाएका थिए ।

---

<sup>९</sup> ऐजन

<sup>१०</sup> ऐजन

<sup>११</sup> ऐजन

<sup>१२</sup> ऐजन

२०३२ सालमा रानीपोखरी संस्कृत पाठशालाबाट संस्कृत साहित्य मूल विषय लिई पूर्वमध्यमा उत्तीर्ण गरे । पिताको चाहना ठेक्कापट्टामा लगाउने थियो । गाउँलेले पढाइ रोजे<sup>१३</sup> । पढाइका लागि पैतृक खर्च टुट्यो । वाल्मीकि क्याम्पसले मासिक ६० रुपियाँ दिन्थ्यो । त्यसै मध्येबाट किताब, कापी, तेल, मसला, तरकारी आदि सबै पुऱ्याएर मासिक १० रुपियाँ डेरा भाडा तिर्थे । भुरुङखेलमा घुँडा खुम्च्याएर सुत्नुपर्ने डेरा पाएका थिए । घरबेटीको गाईलाई भनेर फालिएका काउलीका पात ल्याएर तरकारी टार्नुपर्थ्यो । भोक लागेर रन्थनिएको एक दिन टुँडिखेलमा कसैको पैसा भरेको होला कि भनेर धुइँधुइँती खोज्दै हिँडेको क्षण उत्तिकै मार्मिक र रोचक छ<sup>१४</sup> । राष्ट्रवादी विद्यार्थी मण्डलमा सदस्यता नलिएको कारणबाट छात्रवृत्तिमा समेत बाधा पुग्न सक्ने ठानेर प्रमाणपत्र तहको तेस्रो सिमेस्टर पढ्दापढ्दै गाउँले गाउँ फर्किए । उनी शिक्षकको जागिर खाँदै प्राइवेट परीक्षा दिने निर्णयमा पुगे । उनले पढ्न छाडेको थाहा पाएर गाउँ फर्क जिल्ला समितिका सदस्य सचिव गोपीनाथ रिजालले एक महिनाको भत्ता दिएर बनारस पढ्न पठाउन लागेका थिए तर माताको आज्ञा नपाएका कारण यिनको बनारस जाने कार्यक्रम स्थगित भयो<sup>१५</sup> । २०४२ देखि भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि. पानीपोखरीमा अध्यापन गर्दैगर्दा विभागीय प्रमुख कृष्णप्रसाद घिमिरे 'मैदेली'को आदेश अनुसार प्रश्नपत्र सच्याउने सिलसिलामा एकजना दुईदुई विषयको डिग्री लिएकी शिक्षिकाले “बलदेव सर, आई एम सिनियर देन यु” भनेपछि गाउँलेले दुई वर्षमै राम्रो अङ्क ल्याएर वाल्मीकि विद्यापीठ, काठमाडौँबाट शास्त्री (स्नातक) पनि उत्तीर्ण गरे । यसै गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरबाट २०५५ सालमा प्रथम श्रेणीमा स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरे<sup>१६</sup> । आफ्नो अध्ययनका लागि प्रेरणादायी व्यक्तित्वका रूपमा भान्जाभाइ तथा शिष्य भरत भट्ट तथा भतिज नारायण अधिकारीले प्रेरणा र हौसलाको स्मरण आजसम्म पनि गर्दछन्<sup>१७</sup> । अध्ययन परीक्षाका लागि नभएर जान्नका लागि हुनु पर्दछ भन्ने गाउँलेको औपचारिक अध्ययनबाट २०५५ सालमा विश्राम लिएर पनि अनौपचारिक गरिने ज्ञानार्जनमा भने यिनी हालसम्म पनि गतिशील हुँदै आएका छन् ।

<sup>१३</sup> ऐजन

<sup>१४</sup> ऐजन

<sup>१५</sup> ऐजन

<sup>१६</sup> ऐजन

<sup>१७</sup> ऐजन

## २.४ उपनयन संस्कार

वैदिक सनातन धर्म संस्कृति तथा हिन्दू संस्कारअनुसार गाउँलेको उपनयन संस्कार (ब्रतबन्ध) २०२६ सालमा ८ वर्षको उमेरमा आफ्नै घरमा सम्पन्न भएको हो । यिनलाई गायत्री मन्त्र एवं वेद मन्त्र सुनाउने गुरु आफ्नै काइँला बुवा डण्डपाणि अधिकारी हुन्<sup>१५</sup> ।

## २.५ बसोबास

हरेक मानिसका अनेक बाध्यता विवशता र परिस्थितिहरू हुन्छन्, इच्छा हुन्छन् । यिनै परिस्थितिहरूलाई समायोजन गरी व्यवस्थित जीवन निर्वाहका लागि मानिसले अनेक प्रयत्नहरू गर्ने गर्दछ । यिनै प्रयासलाई सार्थकतामा परिणत गर्ने उद्देश्यले मानिस एक टुङ्गोमा आइपुग्छर जीवनयापनको कमलाई अगाडि बढाउछ । गाउँलेको जन्म सम्पन्न परिवारमा भए पनि तीन आमा र बुवा सबै छुट्टाछुट्टै बसेकाले अध्ययन र जागिरको सिलसिलामा री गाउँ विकास समिति अन्तर्गत ताजिम्राड भन्ने गाउँको शीतला देवी प्रा.वि.मा उनी खटिए, एस.एलसी. उत्तीर्ण गरेको पहिलो शिक्षकका रूपमा लापा प्रा.वि.को प्र.अ. भएर लापा पञ्चकन्या नि.मा.वि.मा सरुवा र २०४२ देखि भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि. पानीपोखरीका शिक्षक समेत भई कार्य गरे<sup>१६</sup> । गाउँले मध्यम वर्गीय परिवारमा जन्मेकोले अध्ययन र जागिरको सिलसिलामा यताउता भौँतारिए पनि यिनको स्थयी बसोबास भने काठमाडौँमा रहँदै आएकोछ । सुनौला बजार-१ नेवारपानीमा जन्मेका यिनको भूमिसुधारमा परेर केही जमिन गुमेपछि आर्थिक सङ्कटका अवस्था आए । यिनै समस्याहरूका कारण काठमाडौँमा आएर अध्यापन र ट्युसन पढाएर त्यसबाट प्राप्त आयबाट केही जग्गा जोडेर, आमाका गहना राखी बैंकबाट पैसा निकाली काठमाडौँ वडा नं.४ नयाँ नैकापमा आमाको नाममा गङ्गादेवि निवास नामकरण गरी त्यही घरमा बस्दै आएका छन्<sup>२०</sup> ।

## २.६ पारिवारिक पृष्ठभूमि

गाउँलेको मावलपट्टिका हजुरबा तथा मामाहरू पौरोहित्य कर्मबाट जीविका चलाउँथे, पन्डित्याइँ गर्थे । मामा दत्तात्रय रेग्मी अहिले पनि रेग्मी पण्डितका नामले विख्यात

<sup>१५</sup> ऐजन

<sup>१६</sup> ऐजन

<sup>२०</sup> ऐजन

छन् । बुढो मावलका हजुरबा पण्डित प्रेमनाथ पोखरेल राणकालमै मेजर पण्डित थिए<sup>२१</sup> । घरपट्टिका बाजे पण्डित परमानन्द अधिकारी कपडा व्यापारमा सफलता प्राप्त गरी धादिङ जिल्लाकै धनी हुन पुगेका थिए । सम्पन्न भएपछि व्यक्तिगत लगानीमा वृत्तिको व्यवस्था गरी विद्वान्हरूलाई घरमै राखेर पुराण तथा ज्योतिष विद्या पढेका परमानन्द भागवत पाठ नगरी भोजन गर्दैनथे<sup>२२</sup> । तिनै पुरुषका कान्छा छोरा ज्ञानेन्द्रप्रसाद अधिकारीका तीन पत्नी स्व. राधिका देवी, भीमकुमारी तथा गङ्गादेवीमध्ये कान्छी गङ्गादेवीपट्टिबाट गाउँलेको जन्म भएको हो । गाउँलेका पिता ज्ञानेन्द्रप्रसादको जेठी श्रीमतीसँग विवाह भएको धेरै वर्षसम्म सन्तान नभएपछि माहिली श्रीमतीसँग विवाह भयो । माइतमा दाजुहरू स्वर्गीय भएर भाउजू पनि अंश लिई माइत बसेको कारण आमाको संरक्षण गरी बसेकी तीस वर्षीया गङ्गादेवीसँग त्यसै वर्ष तेस्रो विवाह भयो । तेस्रो विवाहको मूल उद्देश्य सन्तानप्राप्ति नै थियो । हरिवंश पुराण आदि धार्मिक अनुष्ठानपछि जेठी धर्मपत्नीबाट एक सुपुत्री सावित्रीको जन्म भएपछि कान्छीपट्टिबाट डन्डकुमारीको जन्म भयो । त्यसपछि जेठीबाटै अर्की छोरी भगवतीको जन्म भयो । २०१७ चैत्रमा ज्येष्ठ सुपुत्र रामजीको जन्म भएको डेढ महिनापछि माहिलो छोराका रूपमा कान्छीपट्टिबाट गाउँले बलदेवको जन्म २०१८ जेठ ५ गते भयो<sup>२३</sup> ।

पिता, तीन आमा, आठ दिदीबहिनी र सात दाजुभाइ, बाल विधवा फुपू दिदी टीकादेवी लम्साल र तीनचारजना कामदारसमेत सबैजना हुँदा गाउँलेको परिवारका सदस्य दुई दर्जनभन्दा बढी हुन सक्थे । तर गाउँले जन्मनुभन्दा पहिलेदेखि नै तीन आमाका तीन परिवार तीन घरमा थिए । जेठी आमालाई शिक्षित, साहसी र आर्थिक रूपले सम्पन्न फुपू दिदीको दरिलो संरक्षण थियो<sup>२४</sup> । जेठी आमापट्टि दिदीहरू स्व. सावित्री दाहाल, भगवती पण्डित, दाजु रामजी अधिकारी, बहिनी इन्दिरा रेग्मी र भाइ अर्जुन अधिकारीको जन्म भयो । माहिलीपट्टि भाइ केशव अधिकारी, स्व. विनोद तथा पुष्प र बहिनीहरू शशीकला नेपाल तथा कल्पना नेपालको जन्म भयो । पिताको संरक्षण कहिले जेठी आमालाई र कहिले माहिली आमालाई हुन्थ्यो । केही समय आदमघाटमा छँदा कान्छीलाई पनि संरक्षण प्राप्त भएको थियो । राम्ररी बोली फुटिसकेको अवस्थामा भाइ चाहिँ पिता भूमिसुधारको जागिर खाने क्रममा टाढाको गाउँतिर काजमा गएकै बेला खसेका थिए । पछि २०२७ साल साउनमा

<sup>२१</sup> छोरा यज्ञ अधिकारी सँग लिइएको जानकारी अनुसार

<sup>२२</sup> बलदेव शर्मा गाउँले पूर्ववत्

<sup>२३</sup> ऐजन

<sup>२४</sup> ऐजन

बहिनी शकुन्तला नेपाल जन्मिइन् । गाउँलेको परिवारमा चारजना बाँकी रहे<sup>२५</sup> । २०२७ सालमै दिदी उन्डकुमारीको विवाह भयो । गाउँले र उनका दाजु रामजीको ब्रतबन्ध दिदी सावित्रीको विवाहकै सन्दर्भमा २०२६ साल माघ महिनामा सम्पन्न भइसकेको थियो । गाउँलेको विवाह २०३५ मा सत्र वर्षकै कलिलो उमेरमा सम्पन्न भयो । बहिनी शकुन्तलाको पनि २०४० मा विवाह भयो<sup>२६</sup> ।

परिवारका प्रत्येक सदस्य एकअर्कासँग मित्रवत् व्यवहार गर्दछन् । प्रत्येक सदस्यहरू आत्मनिर्णयका लागि स्वतन्त्र छन् तर सबै अनुशासित छन् । आत्मानुशासनमा अभ्यस्त ती सबैले घरमूली गाउँलेसँग निर्धक्क बोल्ने छुट छन्<sup>२७</sup> । उँचनीचको विभेद नगरी साँभका पाहुनालाई देउता मान्नु यस परिवारको धर्म हो । पहिलेदेखि नै तिन परिवारमा विभक्त तिन आमाका सन्तान र परिवारका बिच अनुकरणीय एकता पाइन्छ । सौतेनी दुर्व्यवहारको आभास पनि पाइँदैन ।

## २.७ कार्य क्षेत्र

जीवनयापनको क्रममा प्रत्येक व्यक्तिले विभिन्न क्षेत्रमा कार्य गरेको हुन्छ । गाउँलेले पनि विभिन्न संघ संस्थामा रहेर कार्य गरिसकेका छन् र हाल पनि गरिरहेका छन् । जीवनका विभिन्न क्षेत्रमा कार्य गर्दा कहिले निःशुल्क त कहिले सशुल्क काम गरेका छन् । त्यसैले यिनको कार्य क्षेत्रको अध्ययन गर्दा जागिरे जीवन र संस्थागत संलग्नतामा विभाजन गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

### २.७.१ जागिरे जीवन

मध्यम वर्गीय सम्पन्न शिक्षित परिवारमा जन्मेका गाउँलेको सानैदेखिको चाहना अध्यापन नै थियो । यिनले वाल्मीकि विद्यापीठबाट उत्तरमध्यमा उत्तीर्ण गरेपछि यिनको जागिरे जीवन सुरु भएको हो तर यिनले स्नातकोत्तर नगरी जागिरे जीवनमा प्रवेश गर्न चाहेका थिएनन् । बाध्यतावश पिताको इच्छा र यिनका चाहनामा बिच तलमेल नखाएकाले अध्ययनका लागि पैतृक खर्च टुट्यो र जागिर गर्दै अध्ययनलाई अगाडि बढाए । २०३४ देखि

---

<sup>२५</sup> ऐजन

<sup>२६</sup> ऐजन

<sup>२७</sup> छोरी पुष्पा अधिकारीबाट प्राप्त जानकारी अनुसार

सुरु भएको यिनको जागिर यात्रा हालसम्म पनि चलिरहेकै छ<sup>२८</sup> । यिनले गरेका कार्यको विवरण तालिकामा तल प्रस्तुत गरिएको छः

#### तालिका नं. १

क्र.सं.	पद	कार्यालय	साल
१	शिक्षक	श्री शीतला देवी प्र.वि., री धादिङ	२०३४ बैसाख
२	प्र.अ.	श्री लापा प्र.वि. लापा, धादिङ	२०३४ साउन
३	शिक्षक	श्री ज्योति नि.मा.वि. केवलपुर, धादिङ	२०३७ असोज
४	शिक्षक	श्री पञ्चकन्या नि.मा.वि. धादिङ	२०३९
५	शिक्षक	श्री भानुभक्त मेमोरियल उ.मा.वि. काठमाडौं	२०४२
६	शिक्षक	श्री ग्यालेक्सी उ.मा.वि. काठमाडौं	२०४५ देखि
७	उपप्रा.	श्री एडमार्क कलेज काठमाडौं	२०५५ देखि

#### २.७.२ संस्थागत संलग्नता

बलदेव शर्मा गाउँलेको कार्यक्षेत्रको अध्ययन गर्दा यिनको संस्थागत संलग्नता पनि जीवनको महत्वपूर्ण पाटो बनेर रहेको छ । आफ्नो जागिरे जीवनमा यिनी विभिन्न संघसंस्थाहरूमा संलग्न रहेका छन् । यिनले कार्य गर्दै आएका संघसंस्थाहरू निम्नलिखित रहेका छन्ः<sup>२९</sup>

#### तालिका नं. २

क्र.सं.	संलग्न संघसंस्थाहरू	जिम्मेवारी/साल
१	धादिङ् काठमाडौं सम्पर्क समाज, काठमाडौं	अध्यक्ष २०५६
२	ओथारो डबली नेपाल, काठमाडौं	अध्यक्ष
३	गाउँले बलदेव प्रतिष्ठान, धादिङ	अध्यक्ष
४	चन्द्रागिरि सहयोगी समाज, काठमाडौं	सल्लाहकार
५	विष्णुलाल महर्जन सहयोग समिति, काठमाडौं	सदस्य २०६४
६	उमावि शिक्षक सङ्घ, ग्यालेक्सी स्कूल, काठमाडौं	सदस्य
७	उमावि शिक्षक सङ्घ, एडमार्क कलेज, काठमाडौं	सदस्य

<sup>२८</sup> श्रीमती बुधकुमारी अधिकारीका अनुसार

<sup>२९</sup> बलदेव शर्मा गाउँले पूर्ववत्

## २.८ आजीविका

गाउँलेको आर्थिक स्थिति मध्यमवर्गीय, राम्रो व्यवस्था भएको सम्पन्न अवस्थाको रहेको छ<sup>३०</sup> । यिनका पुर्खाको आजीविकाको मुख्य स्रोत कृषि, व्यापार तथा जागिरसमेत रहेको थियो । यिनले आफ्नो अध्ययनसँगै आत्मनिर्भरताका लागि जागिरसमेत गरी घरको आर्थिक स्थितिलाई अझ माथि उठाएका थिए । हाल गाउँलेले विभिन्न कलेजहरूमा अध्ययन गरी घरको आर्थिक स्थितिलाई सबल बनाएका छन्<sup>३१</sup> भने साहित्य तथा व्याकरणका पुस्तकबाट प्राप्त हुने रोयल्टी तथा जेष्ठ पुत्र यज्ञ अधिकारी क्लिन इनर्जी बैंक, काठमाडौँमा कार्यरत छोराको आम्दानीबाट यिनको आजीविका सम्पन्न रूपमै चलेको देखिन्छ<sup>३२</sup> ।

## २.९. आर्थिक अवस्था

२०२२ मा भूमिसुधार काण्डमा परेर ठूलो पाटो गुम्न पुगेपछि गाउँलेको परिवारमा अनिकालले पच्यो । २०२४ बाट पिताले व्यापार र ठेक्कापट्टाको सन्दर्भमा आदमघाटको स्थायी बसोबास गर्न थालेपछि भैंसी किन्नुदेखि दसैं खर्च जुटाउनुसम्मका आर्थिक भार माता गङ्गादेवीमा पच्यो<sup>३३</sup> । घरको काम सघाउनेहरू पिताको बसाइँसराइदेखि नै लाखापाखा लागे । भागमा बाह्र रोपनी टारी खेत थियो । त्यसमाथि दिनको छ घण्टा हिँडेर आउजाउ गर्नुपर्थ्यो । खेती अधियाँ दिनुको विकल्प थिएन । चामल कम भएका कारण प्रायः बेलुका खिर पकाएर खाने चलन थियो । गाउँलेकी मातालाई आयस्रोत नहुँदा नहुँदै माइतीको, मावलीको र घरको सान, मान जोगाउनुपर्थ्यो<sup>३४</sup> । घरसँग खटपट परेर एकपल्ट काठमाडौँ जाँदा पाटनको एउटा ठगले पाँच-छ तोला सुन र दुईतीन सय तोला चाँदी ठगेर लगेको सम्झना पनि गाउँलेसँग छ । त्यति बेला गाउँले पाँच वर्षका थिए<sup>३५</sup> । पतिको सम्पत्ति चाहिँ घरमै छोडेर गएको कारण जोगिएछ । त्यो एक तोला कानमा लाउने चारपाटे सुनको गहना एकजना साहूकहाँ साठी प्रतिशत ब्याज तिर्ने सर्तमा राखेर एकजना सहकारीका कर्मचारी धोका दिई भागेछन् । त्यो निखन्नुपच्यो<sup>३६</sup> । बैंकमा राख्न लैजाँदा अर्का आफन्तले आधा पैसा आफैँले मासेछन्, त्यो पनि तिरेनन् । एकपल्ट तामाको घ्याम्पोसमेत धितो राखेर साठी प्रतिशत ब्याजमा ऋण

<sup>३०</sup> ऐजन

<sup>३१</sup> यज्ञ अधिकारी पूर्ववत्

<sup>३२</sup> ऐजन

<sup>३३</sup> बलदेव गाउँले पूर्ववत्

<sup>३४</sup> आमा गंगादेवी अधिकारीसँग २०६७/०६/०८ मा लिइएको अन्तर्वार्ताका अनुसार

<sup>३५</sup> बलदेव शर्मा गाउँले पूर्ववत्

<sup>३६</sup> ऐजन

लिनपुरेको थियो । गाउँलेले एक वर्षको दसैँमा फरिया लाउने टोप्रेलको कट्टुसमेत लाउनुपरेको थियो<sup>३७</sup> । साथी प्रतिशतभन्दा कम ब्याजमा ऋण पाइँदैनथ्यो । सम्पन्नताबाट विपन्नतामा भर्नु निश्चय नै पीडादायक हुन्छ । २०२८ सालको भोकमरीमा आधा पेट खानुपर्ने अवस्था समेत आयो । प्रमाणपत्र तहको पढाइ बिचमै छाडेर शिक्षण पेसामा लाग्नु पर्नाको एउटा बाध्यता यो पनि हो । त्यसपछि २०३५मा बिहे गर्दा लागेको ऋण तिरिनसक्यै २०४०मा बहिनीको बिहे खर्च जुटाउन थप ऋण गर्नुपयो । २०४२ मा तल्लो बेसीमा घर बनाउँदा ऋणराशि अभू बढ्यो । त्यसै वर्ष गाउँलेले ६०प्रतिशतकै ब्याजमा चार हजार ऋण थप गरेर पसल थापे । गाउँलेहरूलाई उधारो दिए । उनीहरूले तिरेनन् । गाउँलेले मिनाहा गरिदिए । २०४२ पछि भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि.को छात्रावासमा बसेर जोगाएको पैसाबाट ऋण मुक्त भए<sup>३८</sup> ।

२०४४ पछि ट्युसन पनि पढाउन थाले । २०४५ पछि पुस्तकको लेखकस्व पनि थपियो । ग्यालेक्सी पब्लिक स्कूलमा सन्ध्याकालीन आंशिक शिक्षक भएर प्रशस्त कमाए । जति कमाए, याचकलाई दान गरे<sup>३९</sup> । कमाइमध्येको रु.साठी हजार जति २०४७ मा 'जय नेपाल कवितायात्रा' सञ्चालनमा खर्च गरे । काठमाडौँको कलङ्कीमा थापा थरकी घरबेटी आमाले ५ आना घडेरी निःशुल्क दान दिन खोज्दा गाउँलेले अस्वीकार गरे । काठमाडौँ खुर्सानीटारका घरबेटी वा माहिला महर्जनले सकेको बेलामा तिरे हुने गरी ४ आना घडेरी पास गरिदिन खोज्दा पनि स्वीकार गरेनन् । काठमाडौँ कपनमा चार आना घडेरी ३७ हजारमा पाए<sup>४०</sup> । त्यति बेला एक पैसा पनि थिएन । भगवान्को स्वप्ननिर्देशन अनुसार काम गर्दा उनले रकम जम्मा गरेका थिए । ग्यालेक्सी स्कूलबाट प्राप्त साढे तीन महिनाको पारिश्रमिकले नै ऋण तिरे । एक वर्षपछि त्यही घडेरी बिक्री गरेर नैकापमा तीन आना घडेरी जोडी त्यसै वर्ष दुई कोठा पक्की र दुई कोठा कच्ची वास बनाए<sup>४१</sup> । पक्की कोठा बनाउने विचार गाउँलेको थिएन, श्रीमतीको जिद्दीका कारण बनाएका थिए । सादा जीवन बाँच्न चाहने गाउँलेले नैकापको घरजग्गाका कारण निकै कष्ट भोग्नुपयो । २०५१ देखि उनको आम्दानी कम र खर्च बढी हुन थाल्यो । घर बनाएको ऋण तिनै थियो । २०६३ मा पुत्र यज्ञको बिहेमा पनि ऋण थप्नुपयो । मातृक सम्पत्तिका रूपमा प्राप्त पचासे खेत दुई

<sup>३७</sup> ऐजन

<sup>३८</sup> ऐजन

<sup>३९</sup> ऐजन

<sup>४०</sup> ऐजन

<sup>४१</sup> ऐजन



तृतीयांश घडेरीका रूपमा बिक्री भयो । त्यसैले घरको तला थपे । अझै दश लाख जति ऋण छ । उनी गाउँमा बाँकी रहेको सम्पत्ति बिक्री गरेर ऋणमुक्त हुन खोज्दै छन् । गाई पालनबाट खासै आम्दानी छैन, खर्च कटाएर दुध र भात खान पुग्छ । छोराको कमाइ छोराकै पाकेट खर्चमा ठिक्क हुन्छ । गाउँले एकलैले एघार जनाको परिवारको खर्च पुऱ्याएका छन् । उनको जागिरबाट दसैँ खर्च, सञ्चय कोष, उपदान, निवृत्तिभरण, औषधोपचार खर्च आदि केही पनि आउँदैन । गाउँले भविष्यप्रति निश्चिन्त छन्, किनभने जे पुऱ्याउनुपर्छ, उनैका भगवान्ले पुऱ्याइदिन्छन् । सामान्य जीविका सञ्चालनका लागि मात्र आर्जन गर्नुपर्छ भन्ने आदर्शको पालना गर्दै यिनले आफ्नो परिवारका प्रत्येक सदस्यलाई श्रममूलक कार्यमा प्रेरित गरेका छन् । यिनले आफ्नो विवाहमा पनि दाइजो लिएनन् र छोराको विवाह पनि विनादाइजो नै सम्पन्न गराए<sup>४२</sup> ।

मनग्य आर्थिक कमाइ हुँदा पनि यिनी अभावमा जस्तै गरी बाँचे । यिनले सम्पन्नताको दिन पनि त्यसको अनुभव गरेनन् । यिनी तीन तले घरमा बस्दा पनि डेराकै अनुभव गर्दै छन्, किनभने उनी आफूलाई नितान्त सार्वजनिक व्यक्ति बनाइरहन चाहन्छन् ।

## २.१०. दाम्पत्य जीवन

बलदेव गाउँलेको शुभविवाह १७ वर्षको उमेरमा २०३५ साल फागुन १३ गते धादिङ्ग जिल्लाको मुरली भन्ज्याङ्ग ७, निगाल पानीको चिप्लेटी निवासी आफूभन्दा ६ महिना जेठी लम्साल परिवारकी बुधकुमारी लम्सालसँग वैदिक विधि अनुसार भएको हो<sup>४३</sup> । अध्ययनलाई अधुरो राखेर विवाह गर्ने चाहना नराखेका गाउँलेलाई टिकोटालो गर्दा पनि किन टीका लगाएको भन्ने थाहा नभएको बताउँछन् । विवाह गर्ने परे विपन्न परिवारमा गर्छु भन्ने साँचेका गाउँलेले विपन्न परिवारमै भएको विवाहले पछि केही खुसी भएको समेत बताउँछन्<sup>४४</sup> । विवाह पश्चात् निरक्षर श्रीमतीको कारण पारिवारिक सन्तुलन मिलाउन हम्मेहम्मे परेकोले तत्कालीन अवस्थामा सह जीवनमा केही आरोह अवरोह समेत आएको देखिन्छ, त्यहीँ अवस्थामा यिनले दाम्पत्य खण्डकाव्य समेत रचेको देखिन्छ । सो खण्डकाव्यमा यिनले यसरी आफ्नो कवि मनको गुनासो यसरी पोखेका छन्:

<sup>४२</sup> गाउँले बलदेव पूर्ववत्

<sup>४३</sup> बुधकुमारी अधिकारी पूर्ववत्

<sup>४४</sup> बलदेव गाउँले पूर्ववत्

यो कालो दालमा हाल्यो कसले गुलियो चिनी ?  
दुइटै बिग्रियौं मीठो न मै छु न त छ्यौ तिमी

यिनले श्रीमतीलाई हाल साक्षर बनाएका छन् । यिनको सह जीवनमा श्रीमतीसगँ कुनै प्रकारको गुनासो नरहेको र दाम्पत्य जीवन सफल नै रहेको देखिन्छ ।

## २.११. सन्तान

गाउँलेका सन्तानका रूपमा ९ सन्तान जन्मे पनि हाल ४ सन्तान मात्र जीवित छन्<sup>४५</sup> । २०३७ सालमा एक सन्तानको महिना नपुगी गर्भमै मृत अवस्थामा जन्म भयो । २०३९ मा प्रथम पुत्रको जन्म भयो । न्वारन हुँदाहुँदै देहान्त भएकाले गाउँलेले पहिलो सन्तानको मुख देख्न पाएनन्, उनी त्यति बेला कीर्तिपुर बहुमुखी क्याम्पस अन्तर्गत शिक्षा शास्त्र सङ्ग्राहमा अध्ययन गर्थे<sup>४६</sup> । २०४० मा सुपुत्र यज्ञ अधिकारीको जन्म धादिङ्ग नेवारपानीमै भयो । यज्ञ नै गाउँलेका ज्येष्ठ सन्तान बन्न पुगे । एम.बी.एस. उत्तीर्ण उनी अहिले क्लिन इनर्जी बैंकको केन्द्रीय कार्यालयमा कार्यरत छन् । यज्ञ र यज्ञकी धर्मपत्नी शान्ति ठकाल(अधिकारी)बाट एक पुत्र शशाङ्क तथा पुत्री श्रमिका जन्मिसकेका छन् । गाउँले आफ्नो लेखन, पठन र शिक्षणबाट फुर्सद पाउनेबित्तिकै नाति-नातिनासँग खेल्न रमाउँछन् । त्यसपछि एक छोराको जन्म भयो जन्मेको तेत्तीस दिनका दिन ती पनि यस संसारबाट अस्ताए । त्यसपछि ठुली छोरी पुष्पाको जन्म भाटभटेनी श्रीकृष्ण अर्याल तथा इन्दिरा अर्यालका घरमा भयो । ठुली छोरी पुष्पा अधिकारी माइक्रो बायलोजी विषय लिएर त्रिचन्द्र क्याम्पसमा बी. एस्सी पढ्दै छिन् । उनी फन्टसँग आबद्ध भई समाजसेवा पनि गर्दै छिन् । उनी जन्मेको दुई वर्षपछि सानी छोरी रूपाको जन्म भयो । सानी छोरी रूपा अधिकारी मानविकी विषय लिएर एडमार्क कलेजमा बाह्र कक्षा पढ्दै छिन् । छोरीहरू घरको काम पनि सघाउँछन् । त्यसपछि महिना नपुग्दै दुई सन्तान मृत रूपमा जन्मिए । कान्छो सन्तानका रूपमा रहेका भागवत अधिकारी विज्डम एकेडेमीमा कक्षा ८ मा पढ्दै छन् । सन्तानको शिक्षको राम्रो प्रबन्ध मिलाएका गाउँलेको परिवार सुखी छ<sup>४७</sup> ।

<sup>४५</sup> यज्ञ अधिकारी पूर्ववत् ।

<sup>४६</sup> बलदेव गाउँले पूर्ववत् ।

<sup>४७</sup> ऐजन

## २.१२. स्वभाव

मानिस जुन किसिमको वातावरणमा जन्मन्छ, हुर्कन्छ र बढ्छ, उसको स्वभाव र बानी व्यहोरा पनि सोहीअनुप हुन्छ । गाउँलेको स्वभाव अत्यन्त मृदुभाषी, शालीन र शिष्ट रहेक छ । सहयोगी स्वभावका गाउँले आफूले ऋण दिएको व्यक्तिले ऋण तिर्न नसक्दा मिनाहाको घोषणा गर्दा खुसी लाग्ने बताउँन् । अन्याय, अत्याचार, विकृति र विसङ्गतिका विरुद्ध सशक्त प्रतिवाद गर्ने गाउँले राम्रा र असल मान्छेलाई आदर गर्छन् । नयाँ मान्छेसँग आत्मियता बृद्धि गर्नका लागि पूरै आत्मीय व्यवहार प्रस्तुत गर्ने र छिटो विश्वास गर्ने स्वभावका गाउँले व्यक्तिगत स्वर्थका लागि कसैको चाकरी नगर्ने र कुनै कुराको चित्त नबुभ्ने अगाडि नै आलोचना गर्ने स्वभाव यिनमा देखिन्छ<sup>४८</sup> । साथै दुःखलाई पनि हाँसेर सहन गर्न सक्ने क्षमता भएका गाउँले ठट्टा गर्न मन पराउने र कुरा गर्दै जाँदा बिचबिचमा हाँस्ने स्वभावले यिनको व्यक्तित्वमा निखार ल्याएको देखिन्छ । हिन्दू वैदिक धर्म संस्कृतिका अनुयायी भए पनि धार्मिक कट्टरता भने यिनमा रहेको पाइँदैन । त्यसैले यिनमा अन्य धर्म संस्कृतिको पनि सम्मान गर्ने स्वभाव रहेको देखिन्छ<sup>४९</sup> ।

## २.१३. रुचि

हरेक व्यक्तिका आआफ्नै रुचि तथा स्वभाव हुन्छन् । मानिसको चाहना वा रुचिअनुसार नै उसको व्यक्तित्व निर्माण भएको हुन्छ । खानामा यिनी सात्विक नेपाली खाना मन पराउने गाउँले भिन्डी र तीते करेलाको अचारसँग मोही र च्याख्ला खान असाध्यै मन पराउँछन् । मद्यपानबाट टाढै रहेका यिनले प्रायः सबै फलफूल मन पराउँछन् । त्यसमा पनि चाक्सी यिनको प्रिय फल हो<sup>५०</sup> ।

साहित्यिक रुचिका सन्दर्भमा शास्त्रीय शार्दूलविक्रीडित तथा भ्याउरे लोक छन्द पन पराउछन् । नेपालीमा माधव घिमिरे र संस्कृतमा कालिदासका कविताको मिठास आजसम्म पनि लिएको यिनी स्वयं बताउँछन् । शिष्ट यौनमूलक साहित्य मन पराउने गाउँलेको रुची मानवको सूक्ष्मतम संवेदना मै केन्द्रित रहेको छ । लुगा कपडामा सबै खालको कपडा मन

---

<sup>४८</sup> ऐजन

<sup>४९</sup> ऐजन

<sup>५०</sup> ऐजन

पराउने यिनले आधुनिक रक स्टायलका कपडा मन पराउँछन् । उनलाई मन पर्ने रड हल्का हरियो र खैरो हो<sup>५१</sup> ।

मनोरञ्जनमा चलचित्र हेर्ने, गीत सुन्ने गाउँलेलाई हिन्दी चलचित्र नायक विर्सन नसक्ने बताउँछन् । आधुनिक गीत मन पराउने यिनलाई दीप श्रेष्ठ, अरुणा लामा र नारायण गोपालका गीतले आकर्षित गर्ने गरेका छन् । वाद्यवादनमा बाँसुरी मन पराउने गाउँलेले भलिबल, कपर्दी, चेस, लुडो र क्यारमबोर्ड मन पराउँछन् । फूलमा गोदावरी मन पराउँछन्<sup>५२</sup> ।

तिहारको एक दिन रमाइलाका लागि साथीभाइसँग बसेर जुवा पनि खेल्ने गर्थे । जित्ने पनि बच्चाबच्चीहरूलाई जितौरी दिने हारे पनि बाँकी पैसा बाँडिदिने हुँदा दर्शक बालबच्चाहरू उनकै दाउ बोलाउँथे । एकछिन जुवा खेलेभैँ गरेर उनी बालबच्चाहरूसँग देउसीभैलो खेल्न हिँड्थे । अचेल उनी रमाइलाका लागि पनि कौडा खेल्दैनन् । केटाकेटीकै टोलीमा पनि भैलो, देउसी खेल्न पाउँदा रमाउँछन्<sup>५३</sup> । भगवान् शिवजीले सपनामा भने अनुसार गाउँले आफूभन्दा तल्लो आयस्रोत भएका मानिससँग जुवातास खेल्दा कहिल्यै जित्दैनन् । साथीभाइका करले वर्षमा एक दुई दिन तास खेलिहाले पनि यिनी जित्ने उद्देश्यले खेल्दैनन् । यिनको बुझाइमा तास बौद्धिक व्यायामको माध्यम हो<sup>५४</sup> ।

ठुलठुला आपत्तिका बखत सत्यमा अडिग भएकै कारण साक्षात् भगवान्बाट सहयोग प्राप्त भएको अनुभूति गर्ने गाउँले पछिल्लो चरणमा अध्यात्मवादी भएका छन् । आध्यात्ममै लोकतन्त्र र साम्यवादको मिश्रण पाउने गाउँले श्री राधासहितका भगवान् श्रीकृष्णलाई मात्र साम्यवादी नेता मान्दछन् । धार्मिक समन्वयवादी उनी गीता दर्शनबाट प्रभावित भएर कर्तव्यमा तल्लीन छन् र परिणाम ईश्वरको हातमा छ भन्ने मान्दछन्<sup>५५</sup> ।

राजनीतिमा कट्टरता नभएको बताउने गाउँलेले प्रजातान्त्रिक मूल्य, मान्यता र लोकतान्त्रिक समाजवाद विचार बोक्ने राजनीतिक दललाई मन पराउँछन् । निरङ्कुशताका घोर विरोधी यिनले राजनेताहरूमा नेपाली काङ्ग्रेसका संस्थापक नेता बी. पी. कोइरालालाई मन पराउँछन्<sup>५६</sup> । गाउँलेले अञ्चलमा वाग्मती, जिल्लामा तनहुँ, गाविसमा नयाँ नैकाप,

---

<sup>५१</sup> गाउँले पूर्ववत्

<sup>५२</sup> ऐजन

<sup>५३</sup> ऐजन

<sup>५४</sup> ऐजन

<sup>५५</sup> ऐजन

<sup>५६</sup> ऐजन

हिमालमा गणेशहिमाल, ठाउँमा सुनौला बजार र जातमा तामाङ ( सरल स्वभाव र आडम्बर मुक्त भएकाले ) मन पराउँछन्<sup>५७</sup> ।

## २.१४. सिर्जनात्मकता

कुनै पनि व्यक्ति साहित्यकार हुन केही सिर्जना गरेको हुनुपर्छ । व्यक्तिले केही सिर्जना गर्छ अनि पछि मात्र ऊ साहित्यकार बन्छ । व्यक्तिले सर्वप्रथम कुनै लेख, रचना, गीत, कविता सिर्जना गर्दा कसैको प्रेरणा वा प्रभाव ग्रहण गर्दछ । सर्वप्रथम त सिर्जनाका लागि सिर्जनात्मक उर्जा वा प्रतिभा आवश्यक हुन्छ । अथवा सिर्जनाका लागि प्रसिद्ध साहित्यकारका कृतिहरूको अध्ययनबाट व्युत्पत्तिजन्य क्षमताको विकास गर्नु पर्छ या निरन्तर अभ्यास गर्नुपर्छ ।

### २.१४.१ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र प्रेरणा

गाउँलेको साहित्यिक जीवनीको निर्माण आफ्नै आन्तरिक उर्जाबाट भएको देखिन्छ । प्राकृतिक रमणीयता, सामाजिक विकृति र विसङ्गति तथा समाजका कुरीति र कुसस्कारले साहित्य लेखनमा प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । सानैदेखि माधव घिमिरेका कविता गुन्नुनाउने यिनले विद्यार्थी जीवनमा गुरु डिल्लीरमण शर्माको प्रशस्त प्रेरणा प्राप्त गरेको कुरा स्वयं बताउँछन्<sup>५५</sup> ।

### २.१४.२ लेखनकार्य र प्रकाशित कृतिहरू

गुरु डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको पथप्रदर्शनमा नौ वर्षकै उमेरदेखि शास्त्रीय वार्षिक छन्दमा कविता लेख्न थालेका गाउँलेले २०३१ मै शार्दूलविक्रीडित छन्दमा 'शिशिर वसन्तको कथा' खण्डकाव्य रचना गरिसकेका थिए । प्रकाशनार्थ नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानमा पुग्दा तात्कालिक कुलपतिले हतारिएर प्रकाशन गरिहाल्न नहुने भन्ने सल्लाह दिएकाले विद्रोहस्वरूप उनकै सामुन्नेमा च्यातिदिएका थिए । जिल्ला सदरमुकाम तथा संस्कृत प्रधान पाठशाला, रानी पोखरीमा आयोजना हुने कविता प्रतियोगितामा पुरस्कृत भइरहने उनले २०३१ मा शृङ्गारिक कविता लेखेर विद्यालयमा प्रथम स्थान लिएका थिए । २०३५ मा धादिङ जिल्लाव्यापी साहित्य प्रतियोगितामा उनको 'कान्छा र कान्छी' शीर्षकको कविता प्रथम

<sup>५७</sup> ऐजन

<sup>५५</sup> ऐजन

भयो । त्यसबाट उनले स्वर्णपदक तथा पुरस्कार प्राप्त गरे । त्यसको एक पङ्क्ति यस्तो छ-  
५९

हाम्रा गौतम बुद्धले कति पढे धाए कुनै क्याम्पस ?  
सोधेनौँ कति पास हुन् अरनिको कोको थिए साक्षर ?  
धर्ती, चन्द्र र सूर्यका रचयिता पढ्थे कहाँ, कोसित?  
फाली पुस्तक सीप सिक्दछु उनै कान्छा र कान्छीसित ॥

गाउँलेको पहिलो रचना यो भए पनि प्रथम प्रकाशित रचना भने २०३६ सालको भैरवी षाडमासिक साहित्यिक संगालोमा इच्छा नामक कविता हो । जसको एक पङ्क्ति हाल पनि स्मरणमा रहेको बताउँद छुन् । १४/१५ श्लोक भएको सो कविताको एक हरफ यस्तो रहेको छः<sup>६०</sup>

तिम्री शान्ति बहारी बाँची रहलिन् आफू मरे मर्दछु ।  
बाँच्ने छुन् कति लाख दौँतर भने यौटो मनै मर्दछु ॥

यिनले विभिन्न ठाँउमा आयोजना गरिने वक्तृत्वकला, कविता वाचन जस्ता कार्यक्रममा पनि भाग लिन्थे । यसरी चारैतर्फको साहित्यिक वातावरणले यिनमा भएको प्रतिभा प्रस्फुटन हुने मौका पायो । त्यसपछि मधुपर्क, गरिमा, कान्तिपुर, कामना, गोरखापत्र, तरुण, अन्नपूर्ण पोष्ट, द नेपाल, नागरिक जस्ता पत्रपत्रिकामा यिनका फुटकर लेख रचनाहरू प्रकाशित हुँदै आएका छन् । यसका अतिरिक्त यिनका हालसम्म एक दर्जन जति पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भएका छन् । हालसम्म प्रकाशित गाउँलेका पुस्तकाकार तथा कविता तथा लेख रचनाहरूलाई तल कालक्रमिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

---

<sup>५९</sup> गाउँले बलदेव अधिकारीसँग २०६७/१०/२३ गते लिइएको अन्तर्वार्ता अनुसार

<sup>६०</sup> ऐजन

तालिका नं. ३  
पुस्तकाकार कृति

क्र.सं.	प्रकाशित कृति	विधा	प्रकाशन वर्ष
१	शारदाको नेपाल	कविता	२०४२
२	दाम्पत्य	कविता	२०४३
३	ललित व्याकरण	व्याकरण	२०४५
४	धूमा	आत्मकथा	२०४८
५	तोरीको फूल	निबन्ध	२०५७
६	पूतना र प्रजातन्त्र	निबन्ध	२०५७
७	मेरो राजा	कविता	२०५८
८	म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत	कविता	२०५९
९	त्रिफला	कविता	२०५९
१०	नैकापको घर	कविता	२०६३
११	परलोक तन्त्र	कविता	२०६६

तालिका नं. ४  
फुटकर रूपमा प्रकाशित लेख रचनाहरू

क्र.सं.	शीर्षक	प्रकाशित पत्रिका र साल
१	वर्तमान शिक्षा नीति र सरकारको फुलो परेका आँखा	लोकपत्र दैनिक; २०५३
२	मुमा रत्नालाई दीर्घायुको कामना	सही समाचार; २०४५
३	गिरिजा बाबुका सन्तानले हुम्लामा पढ्लान्	नयाँ सडक; २०५७
४	भुस्याहा र घुस्याहाको बन्ध्याकरण	कान्तिपुर; २०५९
५	बौलाउने रहर	नेपाल समाचार पत्र, २०५९
६	सडकट, अकाल र अनिकाल	नेपाल समाचार पत्र, २०५९
७	वार्ता र तान्त्रिकहरू	नेपाल समाचार पत्र, २०६०
८	श्याम शरणम्	कामना, २०६७

२.१५. भ्रमण

गाउँलेको जन्म धादिङको सुनौला बजारमा भएको हो । चार वर्षको उमेरदेखि नै अध्ययन सुरु गरेका र १६ वर्षको उमेरदेखि जागिरे जीवन सुरु गरेका यिनले अध्ययन र जागिरका सिलसिलामा नेपालका विभिन्न जिल्लाको भ्रमण गरेका भएता पनि नेपाल बाहिरका कुनै पनि देशमा भ्रमण गरेका छैनन्<sup>६९</sup> । विभिन्न जिल्लाको भ्रमण गर्दा त्यहाँको जन जीवन, रहनसहन, रीति रिवाज तथा संस्कृतिको गहिरो अध्ययन गर्ने र त्यहाँका

<sup>६९</sup> बलदेव शर्मा गाउँलेसँगको जानकारी अनुसार

ऐतिहासिक धार्मिक सास्कृतिक विषयका तथ्यहरूको खोजी गरी ती सबै विषयवस्तुहरूलाई आफ्ना काव्यकृतिमा समेट्ने प्रयास गरेका छन्<sup>६२</sup> ।

## २.१६. सम्मान तथा पुरस्कार

बलदेव शर्मा गाउँले “हुने विरुवाको चिल्लो पात”<sup>६३</sup> भने भै मेधावी छात्रका रूपमा परिचित हुँदै आएका छन् । यसका अतिरिक्त सरकारी तथा गैरसरकारी सेवामा प्रवेश गरे पछि विभिन्न सामाजिक कार्यमा सम्लग्न रहे । यहीं सेवा मूलक कार्य गरेवापत विभिन्न संघ सस्थाबाट सम्मान, प्रशंसापत्र र कदरपत्र प्राप्त गरेका छन्<sup>६४</sup> । हाल पनि यिनी सामाजिक कार्यमा लागेकाले अझ पनि मानसम्मानप्राप्त गर्ने सम्भावना रहेको छ । यिनले हालसम्म प्राप्त गरेका मानसम्मानहरू यस प्रकार रहेका छन्<sup>६५</sup> :

### सम्मान

- २०५५मा म्युजिक नेपाल बाट
- २०५९मा सङ्कल्प नेपाल बाट
- २०६५ मा द जानकी म्युजिकल ग्रुप बाट

### प्रशंसा

- २०४३ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय धादिङ बाट
- २०५७ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय काठमाडौँ बाट
- २०५९मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र बाट

### क) सरकारी स्तरको पुरस्कार

गाउँले बलदेवले शिशुकालमा जिल्ला शिशु प्रदर्शनीमा पुरस्कार पाए । २०४३ मा धादिङ जिल्ला शिक्षा अधिकारीबाट प्रशंसापत्र पाए । २०४५ मा काठमाडौँ जिल्ला शिक्षा अधिकारीबाट प्रशंसापत्र पाए । २०५९ मा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट पनि प्रशंसापत्र नै

---

<sup>६२</sup> ऐजन

<sup>६३</sup> लोकोक्ति

<sup>६४</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्

<sup>६५</sup> ऐजन



पाए । ३३ वर्षसम्म आकर्षक र सुयोग्य शिक्षण सेवा गरेका यिनले शिक्षा पुरस्कार पाएका छैनन् । प्रखर प्रतिभाशाली कवि, निबन्धकार, गीतकार, व्याकरणकार, अनुभवी सम्पादक गाउँलेलाई सरकारले साहित्यिक पुरस्कार पनि प्रदान गरेन किनभने गाउँलेले सिफारिस कर्ताको चाकरी गरेनन्<sup>६६</sup> ।

### ख) गैरसरकारी स्तरको पुरस्कार

-गाउँलेले विद्यालय तथा क्याम्पसमा पढ्दा कविता र वक्तृत्वकलामा प्रथम पुरस्कार का साथै द्वितीय पुरस्कार धेरैपल्ट पाएका थिए<sup>६७</sup> ।

#### प्रथम पुरस्कार

- २०३५मा जिल्ला सदरमुकाममा आयोजित धादिङ जिल्लाव्यापी साहित्य प्रतियोगितामा
- २०४४ मा विशाल मिलन केन्द्रबाट आयोजित कविता महोत्सवमा
- २०४४मा भानु सेवा समितिबाट आयोजित भानुभक्तीय रचना पाठ प्रतियोगितामा

#### द्वितीय पुरस्कार

- २०३६ मा नेपाल शिक्षक सङ्गठन धादिङबाट आयोजित कविता प्रतियोगितामा

#### तृतीय पुरस्कार

- २०३३ मा उपत्यकाव्यापी अन्तर क्याम्पस वक्तृत्वकला प्रतियोगितामा

#### अन्य पुरस्कार

- सन् १९९२ मा रजत जयन्तीका उपलक्ष्यमा भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि.ले नगद
- सन् १९९५ मा वार्षिकोत्सवको उपलक्ष्यमा भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि.ले नगद
- सन् २००६ मा स्थापनाको २० वर्ष पूरा भएको उपलक्ष्यमा ग्यालेक्सी पब्लिक उच्च मा.वि.ले दोसल्ला र मायाको चिनो (टोकन अफ एप्रिकेसन)

उपर्युक्त आधारमा गाउँलेलाई साहित्यकार तथा शिक्षक भन्नुपर्ने हुन्छ । पाउनेले पनि फिर्ता गर्नुपर्ने सरकारी वा गैरसरकारी संस्थाको पुरस्कार वितरण प्रक्रिया पारदर्शी नभएसम्म गाउँलेले त्यस्तो कुनै पनि पुरस्कार नपाउने र नलिने बताउँछन्<sup>६८</sup> ।

---

<sup>६६</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्

<sup>६७</sup> ऐजन

<sup>६८</sup> ऐजन

## २.१७. साहित्यिक अवधारणा र जीवनदर्शन

प्रत्येक मानिसको जीवनदर्शन सम्बन्धी भिन्न भिन्न दृष्टिकोण र मान्यता रहेको हुन्छ । मानव जीवन अत्यन्तै संवेदनशील भएकाले आफूले पाएको छोटो जीवनलाई बुद्धिमान मानिसले सार्थक बनाउन चाहन्छ र जीवन दर्शनको अवधारणा निक्यौल गर्दछ ।

गाउँले सादा जीवन उच्च विचार भन्ने आदर्शबाट प्रेरित भएको बताउँछन् । सह अस्तित्वको भावनालाई अँगाल्ने, सात्विक, अध्ययनशील, आस्तिक, कम महत्वाकाङ्क्षा भएको शालिनपूर्ण जीवनदर्शनलाई आदर्श मान्दछन्<sup>६९</sup> । यही आदर्शले उनी जीवनका हरेक माडमा सफल भएका छन् । साहित्यिक सन्दर्भमा भने परिष्कारवादी चिन्तनमा व्यङ्ग्योक्तिलाई मान्यता दिनु यिनको आदर्श हो । साहित्यिक अवधारणाका वारेमा स्वयं गाउँले भन्दछन्: साहित्य जीवनको दर्शन हो, जीवनको सौँचाई त्यसमा पोखिन्छ ।

## २.१८ निष्कर्ष

वि.सं. २०१६ सालमा धादिङको सुनौला बजारमा जन्मेका गाउँलेको बाल्यकाल जन्मथलो मै बितेको हो । यिनी घरमै अक्षरारम्भ गरी कक्षा आठमा पुगेपछि मात्र काठमाडौंमा गई उच्च शिक्षासम्मको अध्ययन गरे । नेपाली साहित्यमा स्नातकोत्तर सम्म अध्ययन गरेका यिनले संस्कृत व्याकरणमा शास्त्रीसम्मको अध्ययन गरेका छन् । २०३६ सालबाट शिक्षण पेशामा प्रवेश गरेका यिनी हालसम्म पनि यहीं पेशामा आवद्ध छन् । २०३६ सालमा इच्छा कविता लेखी सार्वजनिक साहित्ययात्रा आरम्भ गरेका गाउँलेका आफ्नै आन्तरिक साहित्यिक ऊर्जाको प्रेरणबाट हालसम्म एघार वटा पुस्तकाकार कृति र दर्जनौं फुटकर कविता र लेखरचनाहरु प्रकाशित भइ सकेका छन् ।

बलदेव शर्मा गाउँले मध्यम वर्गीय व्यक्ति हुन् । यिनका आमा, श्रीमती, दुई छोरा र दुई छोरी, बुहारी र नाति गरी जम्मा नौ जनाको परिवार काठमाडौंको नैकापमा बस्दै आएका छन् । हालै पितृ वियोगको पीडाले कवि मनमा चोट परेको छ । गाउँले साहित्य लेखनमा यथार्थवादी, स्वच्छन्दतावादी एवं शृङ्गारिक र व्यङ्ग्यात्मक शैलीलाई अँगाल्ने कवि हुन् । यिनै साहित्यसर्जक गाउँलेको जीवन समग्रमा सुखद रूपमा नै बितेको देखिन्छ ।

---

<sup>६९</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्

## तेस्रो परिच्छेद

### बलदेव शर्मा गाउँलेको व्यक्तित्व

#### ३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तिको जीवनीका विभिन्न पक्षले व्यक्तित्वको निर्माण गर्दछ । व्यक्तित्वको अर्थ मानसिक प्रक्रियामा एकरूपता वा अनुरूपताको निर्माण हो । एकरूपता भन्नाले सधैं एकै किसिमको काममात्र गर्नु नभई परिवेशअनुसारको एकरूपता भन्ने बुझिन्छ । वास्तवमा व्यक्तित्वको अभिप्रायः आफ्नो आन्तरिक स्वभावलाई दृढ बनाउनु पनि हो । प्रत्येक परिवर्तित अवस्थामा मानिसले आफ्नो प्रतिभाको गहन र स्पष्ट छाप छोड्न सक्नु पर्छ । यस अर्थमा व्यक्तित्वको अर्थले परिवर्तनशीलता भन्ने नभई प्रीतकूल स्थितिको अनुकूल चलन सक्ने त्यो शक्ति सत्ता हो जसले मानिसलाई प्रत्येक क्षणमा आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्छ । परिस्थितिअनुसार चलन सक्ने र प्रत्येक क्षणमा नवीन दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्न सक्ने निहीत प्रतिभा नै व्यक्तित्व हो<sup>७०</sup> ।

#### ३.२ व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू

कुनै पनि व्यक्तिको जीवनका आरोह अवरोह घात प्रतिघात र जीवन भोगाइमा नै उसको समष्टि व्यक्तित्व निर्भर रहन्छ । व्यक्तित्व निर्माणमा कुनै पनि मानिसका जीवन भोगाइमा आउने विविध घटना, क्रिया प्रतिक्रिया, द्वन्द्व प्रतिद्वन्द्व, मोड प्रतिमोडद्वारा प्रमुख भूमिका खेलेको हुन्छ । यसै गरी ऊ बाँचेको परिवेश, पारिवारिक पृष्ठभूमि, रुचि, पेशा, शिक्षा दीक्षाआदिले पनि उल्लेखनीय सहयोग पुर्याएको हुन्छ<sup>७१</sup> । यसका अतिरिक्त शिक्षा, रुचि, पेशा, जीवन र जगत्प्रतिको दृष्टिकोण पनि व्यक्तित्व निर्माणमा सहायक हुन्छ । यी परिवेशबाट निर्मित व्यक्तित्वलाई निजी व्यक्तित्व र सार्वजनिक व्यक्तित्वमा बाँडेर हेर्न सकिन्छ । व्यक्तिका निजी व्यवहारसित सम्बद्ध कुरालाई निजी व्यक्तित्व भनिन्छ । जसमा आन्तरिक एवं बाह्य व्यक्तित्व पर्दछन् । यसै गरी सार्वजनिक व्यक्तित्व भन्नाले समाजअनुरूप चलेर समाजका लागि रचनात्मक कार्य गर्नु भन्ने बुझिन्छ<sup>७२</sup> । साहित्यकारका सम्बन्धमा भने

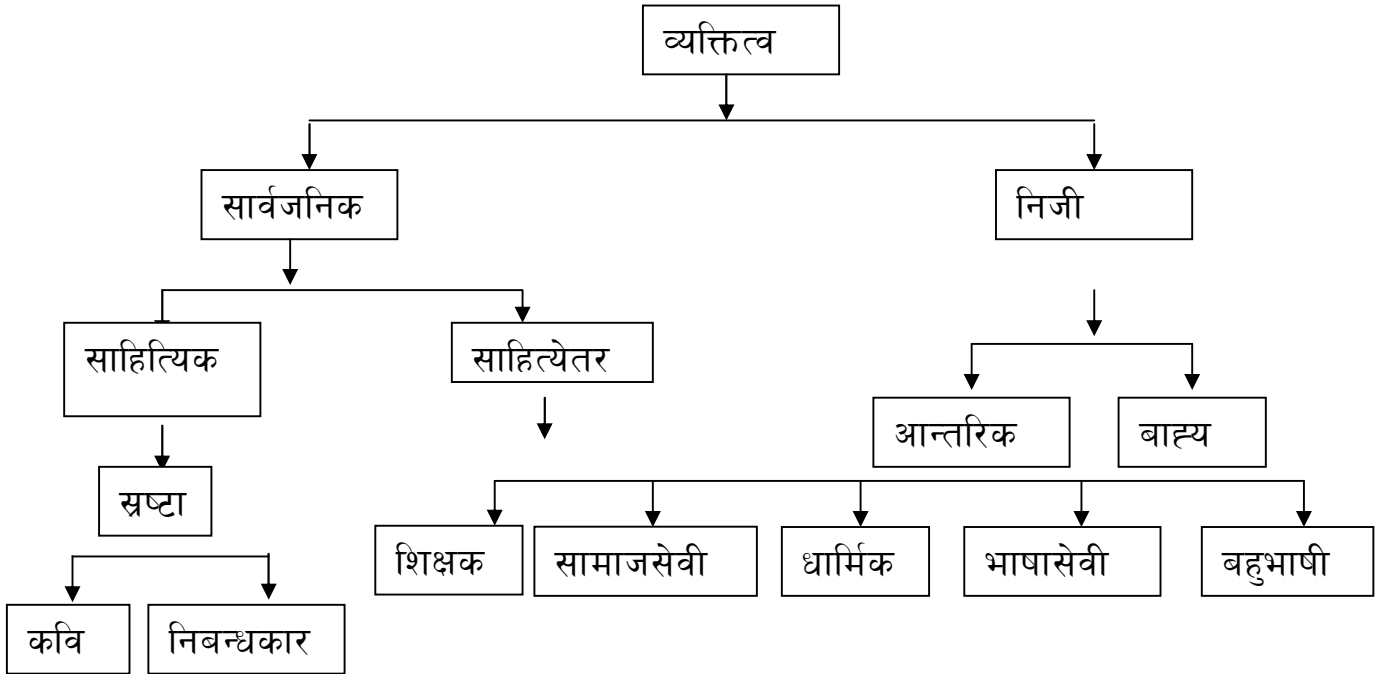
<sup>७०</sup> दशरथ ओझा , समीक्षा शास्त्र (दिल्ली, राजपाल एण्डसन इ.१९७५) पृ.३१

<sup>७१</sup> सुरेन्द्रराज ज्ञवाली ,युबराज गौतमको जिवनी ब्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र (कीर्तिपुर नेपाली केन्द्रीय विभाग( २०६५)पृ.३१

सार्वजनिक व्यक्तित्वलाई भने साहित्यिक र साहित्येतर व्यक्तित्वमा विभाजन गरी हेर्न सकिन्छ । साहित्यिक व्यक्तित्वलाई पनि स्रष्टा र द्रष्टा व्यक्तित्व गरी दुई उपकोटीमा विभाजन गर्न सकिन्छ । स्रष्टा व्यक्तित्वभित्र सिर्जना गरिएका साहित्यका विभिन्न विधागत अवस्था देखा पर्छन् भने द्रष्टाव्यक्तित्व भित्र समालोचना, समिक्षा, सम्पादन, भूमिका जस्ता कुरा पर्दछन् । साहित्यसँग सम्बद्ध नरही समाजका विभिन्न पक्षहरूमा काम गरेका यावत् कार्यहरू लाई साहित्येतर व्यक्तित्वभित्र राखेर अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

बलदेव शर्मा गाउँले मूलतः साहित्यकार हुन् तर पनि साहित्येतर क्षेत्रको योगदानमा पनि यिनको ठुलै भूमिका रहेको छ । व्यक्तित्वका यिनै दुई पाटाहरूबाट यिनले आफूमा बहुमुखि प्रतिभाको निर्माण गरेका छन् र बहुआयामिक व्यक्तित्व हुन पुगेका छन् । साहित्यभित्र कविता, निबन्धजस्ता विधामा कलम चलाएका गाउँलेले साहित्येतर क्षेत्रमा पनि विशेष पहिचान बनाउन सफल देखिन्छन् । गाउँलेका यिनै व्यक्तित्वका विविधपाटाहरूलाई आरेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

#### आरेख नं. १



### ३.२.१ आन्तरिक व्यक्तित्व

आन्तरिक व्यक्तित्व भन्नाले व्यक्तित्वमा निहित शील स्वभाव, आचरण र प्रवृत्तिलाई बुझाउँछ । गाउँलेको आन्तरिक व्यक्तित्वलाई नियाल्दा यिनी सानै उमेरदेखि जिज्ञासु, अनुशासित र तीखो बुद्धि भएका अभिभावक र गुरुहरूसँग पनि बोल्न नहिचिक्काउने, सहपाठी र अन्य दौतरीसँग सहयोग आदानप्रदान गर्ने, हाँसो ठट्टा गर्न मन पराउने, तीव्र स्मरणशक्ति सम्पन्न, स्पष्ट बोल्ने निडर स्वभावको भएको पाइन्छ<sup>१३</sup> । यिनको वृद्धि र विकाससँगै यिनमा रहेको बालसुलभ चञ्चलता हट्दै गई गहिरो रूपमा अध्ययनमा लाग्ने शान्त, गम्भिर, शिष्ट एवं मृदुभाषी, शास्त्रीयतावादी परिष्कारवादी कविताप्रति अभिरुचि प्रकृतिप्रमी जस्ता आन्तरिक प्रवृत्ति बढ्दै गए । जसका फलस्वरूप कल्पना तत्त्वको पनि विकास हुँदै गएकोले साहित्यतर्फ अभिमुख भएको देखिन्छ । यिनलाई भट्ट हेर्दा सरल, सहज र शान्त देखिए पनि गहिरिएर हेर्दा कुत्रै पनि कुरामा चिन्तन गरी रहेको जस्तो गम्भीरता र भावुकता यिनको मुखाकृतिले देखाएको हुन्छ । ऐतिहासिक, धार्मिक, सामाजिक कीर्ति फैलियोस भन्ने चाहना राख्ने प्रयत्नशील व्यक्ति गाउँलेमा आडम्बरपनाको झलक कति पनि देख्न पाइदैन । गाउँलेमा ठूलालाई मानसम्मान र सानालाई माया ममता राख्न सक्ने क्षमता पाइन्छ । मान्छेको उमेर, स्वभाव र प्रवृत्ति अनुसार ऊप्रति देखाउन सक्ने व्यावहारिक कुशलताले गर्दा हरेक तह र वर्गका व्यक्तिसँग सहज वातावरणको सिर्जना गर्न सक्ने क्षमता यिनमा पाइन्छ । गाउँले सानैदेखि आफ्नो कर्मप्रति निष्ठावान्, स्वावलम्बी, स्वाभिमानी र संघर्षशील देखिन्छन् । यिनले गरिब, विद्यार्थी र निमुखाप्रति सहानुभूति राख्दै आफूले सकेको सहयोग गर्दै आएका छन् । यिनमा चाकडी, चाप्लुसी गर्न मन नपराउने, कर्म गर्ने फलको आशा जानराख्ने निष्कामकर्मयोगमा विश्वास रमख्दछन् । यसरी गाउँलेलाई आन्तरिक व्यक्तित्वको आलोकमा हेर्दा सहज, अनुशासित, जिज्ञासु, स्वावलम्बी र स्वाभिमानी व्यक्तित्व हुन् भन्न सकिन्छ ।

### ३.२.२ बाह्य व्यक्तित्व

बाहिरबाट भट्ट हेर्दा देखिने शारीरिक बनावट र आकारप्रकार नै बाह्य व्यक्तित्व हो । गाउँलेलाई यही दृष्टिबाट नियाल्दा यिनी ५ फुट ११ इन्च अग्लो, दुब्लो किसिमको गहुँगोरो वर्णको, ठूलो निधार, सामान्य मिलेको नाक र आखाँ, सधैं केही मात्रामा ठट्टा गर्दै

<sup>१३</sup> टिका भण्डारीसँग एडमार्क एकेडेमी कलंकीमा लिइएको जानकारी अनुसार

हाँसन र हँसाउन मन पराउने फुर्तिलो खालको, दारी जुंगा ककाटेर चिटिक्क पर्ने भएकाले अरुलाई प्रभाव पार्न सक्ने आकर्षक शारीरिक व्यक्तित्वले पूर्ण रहेका छन् । अरुका कुरा सुन्ने र गम्भीरताका साथ उत्तर दिने खालको स्वभाव यिनमा रहेको छ । कसैलाई पनि दुःख दिने, कुरा लगाएर फाटो पार्ने अनावश्यक कुरामा विवाद गर्ने स्वभाव यिनमा रहेको छैन । नाति नातिनालाई असाध्यै माया गर्ने यिनी तिनीहरूलाई कविता सुनाएर कण्ठस्थ गराउँछन् । स्वावलम्बी र आत्मनिर्भर बन्ने चाहना सानैबाट राखेका यिनले फुर्सदको समय साहित्य सिर्जना र अध्ययन गरी बिताउँछन् । सबैसँग मित्रता र सौहार्दता गास्ने कसैको कुभलो नसोच्ने, कसैको चियोचर्चो नगर्ने भएकाले ठूलो मान्छे हुँ भन्ने अभिमान यिनले कहिल्यै देखाएका छैनन् । आफ्ना कुरा स्पष्टसँग राख्ने नेतृत्वदायी क्षमता भएका गायँले आजसम्म कसैसँग पनि झुकेका छैनन् । जागिरको सिसिलामा पनि यिनमा भ्रष्टाचारको लेससम्म पनि देखिएन<sup>७४</sup> ।

### ३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व

सामान्यतया व्यक्तिको साहित्यिक व्यक्तित्व पहिल्यउन त्यस व्यक्तिका साहित्यिक कृतिको अध्ययन गर्नु पर्ने हुन्छ । साहित्यका विधा, उपविधा जस्तै: कविता, कथा, नाटक, निबन्ध, समालोचना आदिको मूल्याङ्कन, विश्लेषण र समालोचनाबाट नै उसको साहित्यिक व्यक्तित्वको निर्व्यौल गर्न सकिन्छ । गाउँले को साहित्यिक व्यक्तित्वलाई पनि यिनका प्रकाशित कृतिहरूको विधागत सापेक्षताका आधारमा बुँदागत रूपमा छुट्टयाउँदा सान्दर्भिक देखिन्छ । गाउँले २०३६ सालमा धादिङको भैरव माविबाट प्रकाशित भैरवी पत्रिकामा **इच्छा** कविताबाट सार्वजनिक कवितायात्रा प्रारम्भ गरी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका हुन् । कविता लेखनबाट साहित्यमा प्रवेश गरेको भए पनि गाउँलेले साहित्यका अन्य विधामा पनि कलम चलाएका छन् । कविताका अतिरिक्त निबन्ध, समालोचना, आत्मकथा, व्याकरण आदि लेखनमा समेत यिनको योगदान रहेको छ । हाल पनि यिनी साहित्य सिर्जनाको क्षेत्रमा लागि रहेको हुनाले विधागत विशिष्टताको टुङ्गे भने लागि सकेको छैन तर पनि यिनी मुख्यतः कवि व्यक्तित्वकै रूपमा परिचित छन्<sup>७५</sup> । यिनको करिब तीन दशक लामो साहित्यिक योगदानलाई साहित्यिक व्यक्तित्वका रूपमा राखी त्यसकै आधारमा यिनको साहित्यिक व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको छ ।

<sup>७४</sup> बलदेव शर्मा गाउँले पूर्ववत् ।

<sup>७५</sup> ऐजन

### ३.३.१ कवि तथा खण्डकाव्यकार व्यक्तित्व

गुरु डिल्लीरमण शर्मा अर्ज्यालको पथप्रदर्शनमा नौ वर्षकै उमेरदेखि शास्त्रीय वार्षिक छन्दमा कविता लेख्न थालेका गाउँलेले २०३१ मै शार्दूलविक्रीडित छन्दमा 'शिशिर वसन्तको कथा' खण्डकाव्य रचना गरिसकेका थिए तर प्रकाशन भने हुन सकेन । जिल्ला सदरमुकाम तथा संस्कृत प्रधान पाठशाला, रानी पोखरीमा आयोजना हुने कविता प्रतियोगितामा पुरस्कृत भइरहने उनले २०३१ मा शृङ्गारिक कविता लेखेर विद्यालयमा प्रथम स्थान लिएका थिए । २०३५ मा धादिङ जिल्लाव्यापी साहित्य प्रतियोगितामा उनको 'कान्छा र कान्छी' शीर्षकको कविता प्रथम भयो । त्यसबाट उनले स्वर्णपदक तथा पुरस्कार प्राप्त गरे<sup>९६</sup> । त्यसको एक पङ्क्ति यस्तो छ-

हाम्रा गौतम बुद्धले कति पढे धाए कुनै क्याम्पस ?  
सोधेनौँ कति पास हुन् अरनिको कोको थिए साक्षर ?  
धर्ती, चन्द्र र सूर्यका रचयिता पढ्थे कहाँ, कोसित ?  
फाली पुस्तक सीप सिक्दछु उनै कान्छा र कान्छीसित ।

नेपाल शिक्षक सङ्गठनले २०३६मा आयोजना गरेको कविता प्रतियोगितामा चाहिँ यिनको कविता द्वितीय भयो । निर्विकल्प प्रथम हुने चाहिँ नरनाथ लुइँटेलको हास्यव्यङ्ग्य कविता थियो । २०३७ मा तात्कालिक प्र.जि.अ. नरेन्द्रबहादुर रायमाझीले शार्दूलविक्रीडित छन्दमा रचिएको 'टुहुरी' खण्डकाव्यको पहिलो खण्डलाई मात्र प्रकाशनार्थ स्वीकृति दिए । बाँकी दुई खण्डलाई अस्वीकृत गरिदिए । स्वीकृत खण्डका प्रत्येक पृष्ठको तलमाथि प्र.जि.अ. को हस्ताक्षर छ र प्र.जि.अ. कार्यालयको छाप पनि छ । कविता लेखेकै कारण पटकपटक थुनामा परिरहने गाउँले त्यति बेलैदेखि प्रखर कवि भइसकेका थिए । गाउँलेको प्रथम रचना स्थानीय 'भैरवी' पत्रिकाबाट प्रकाशित भएको थियो । गाउँले आफूलाई, आफ्नो समाजलाई र आफूले देखेका वा भोगेका विषयलाई कविताको विषय बनाउँछन् । ती दुवै खण्डकाव्यहरू प्रकाशित भएका छैनन्<sup>९७</sup> । २०४२ मा भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि., पानीपोखरीमा कार्यरत भएपछि उनले पहिलो खण्डकाव्य 'शारदाको नेपाल' प्रकाशित गरे । त्यसको एकवर्ष पछि चारै घण्टाको अन्तरालमा रचिएको 'दाम्पत्य' खण्डकाव्य प्रकाशित भयो । २०४४ जेठमा विशाल मिलन केन्द्रबाट आयोजित 'कविता महोत्सव'मा उनको 'मेरो बुद्ध' शीर्षकको

<sup>९६</sup> बलदेव शर्मा गाउँले पूर्ववत्

<sup>९७</sup> ऐजन ।

कविता प्रथम भयो । २०५६ मा एम. ए.को द्वितीय वर्षका लागि उनले सिर्जनात्मक लेखन-अन्तर्गत 'गाउँलेको घाउ' खण्डकाव्यको रचना गरे । २०५८ मा 'मेरो राजा' शोककाव्य प्रकाशित भयो । २०५९ मा 'म तिम्रो यमदूत, तिमी मेरो यमदूत' खण्डकाव्य प्रकाशित भयो । २०५९ मै 'त्रिफला' खण्डकाव्य प्रकाशित भयो । २०६२ चैतको अङ्क ६ देखि 'फित्कौली' मासिकबाट धारावाहिक रूपमा 'नैकापको घर' हास्यव्यङ्ग्यात्मक खण्डकाव्य प्रकाशित भयो । २०६६ को साउनमा 'परलोकतन्त्र' महाकाव्यको प्रथम संस्करण २००० प्रति प्रकाशित भयो । यसै विचमा मधुपर्क, गोरखापत्र, मिर्मिरे, विकसन, फित्कौली, कामना, तरुण, नेपाल समाचारपत्र, आँखुको सुसेली आदि विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूबाट गाउँलेका दर्जनौं फुटकर कविताहरू प्रकाशित भएका छन् । साहित्यका विविध विधामा सिद्धहस्त गाउँले आफूलाई कविकै रूपमा चिन्न र चिनाउन चाहन्छन्<sup>९८</sup> ।

उनले 'नैकापको घर' हास्यव्यङ्ग्यात्मक खण्डकाव्य गद्य शैलीमा रचेका छन् भने अन्य खण्डकाव्य र महाकाव्य पद्य शैलीमा लेखेका छन् । आरम्भमा यिनले गीति छन्दमा लेखे । त्यसपछि शार्दूलविक्रीडितमा बगे । इन्द्रवज्रा, उपेन्द्रवज्रा र उपजाति छन्दमा प्रशस्त फुटकर कविता लेखेका छन् । शारदाको नेपाल, दाम्पत्य, मेरो राजा, म तिम्रो यमदूत, तिमी मेरो यमदूत र त्रिफला खण्डकाव्य अनुष्टुप् छन्दमा आधारित छन् । पाठकको सजिलाका लागि गाउँले अनुष्टुप्को शरण परेका हुन् भन्ने बुझिन्छ । पर-लोकतन्त्र महाकाव्य भने अनौठो छ । ठाउँ, समय, पात्र, भाव र जातिलाई दृष्टिगत गरी अनेक छन्दको प्रयोग गरिएको छ । प्रत्येक खण्डहरूमा भिन्न छन्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । अनुष्टुप्, असारे र सवाई छन्दको चाहिँ पुनरावृत्ति भएको पाइन्छ । गाउँलेले सबैभन्दा लामो छन्दको कविता सुन्दरी छन्दमा रचना गरेका छन् । लोकछन्द र वार्णिक छन्दमा बगिरहन चाहने गाउँले मात्रिक छन्दमा कविता रचनु र आधुनिक गीत रचनु उस्तैउस्तै हो भन्दछन् । गाउँलेले केही गजल पनि लेखेका छन् । गाउँले शृङ्गार, हास्य, वीर र शान्त रसमा कविता रचदछन् । यिनका काव्य कृतिहरूमा ध्वनि र अलङ्कारको विविधता पनि पाइन्छ । सरल भाषा शैलीमा गहन भाव राख्न सक्ने गाउँले असाध्यै सुलभ विम्बको प्रयोग गरेर कवितालाई लोकप्रिय बनाउन चाहन्छन् । उनका प्रत्येक कृतिहरू प्रकाशित भएकै वर्ष पाठकका हातमा पुगिसकदछन् । एउटै फुटकर कवितामा विभिन्न रसको प्रयोग गर्न सक्ने गाउँले शृङ्गाररस

<sup>९८</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्



प्रायः सबै कवितामा मिसाउन चाहन्छन् । मेरो राजा जस्तो शोक काव्यमा पनि रानी ऐश्वर्यको सौन्दर्यचर्चा सफल रूपले गरेका छन् ।

### ३.३.२ निबन्धकार व्यक्तित्व

लोकपत्र दैनिकमा “नेता र भगवान” २०४१ निबन्ध प्रकाशित गरी गाउँलेको निबन्ध यात्रा आरम्भ भएको हो । त्यसपछि उनी नियमित स्तम्भकारकार रूपमा तरुण साप्ताहिकमार्फत निस्किए । तरुण साप्ताहिक मा तोरीको फूल स्तम्भले स्थायित्व पायो । भन्डै तीन वर्ष उनको नियमितता त्यहाँ देखियो । यस विचमा उनी समाचारपत्र दैनिक, कान्तिपुर दैनिक, स्पेस टाइम दैनिक, राजधानी दैनिक, नयाँ सडक दैनिक, अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक, सन्ध्याकालीन दैनिक आदिमा नियमित वा आंशिक स्तम्भकारका रूपमा प्रख्यात भए । तोरीको फूल निबन्ध सङ्ग्रह (२०५७) : पूतना र प्रजातन्त्र निबन्ध सङ्ग्रह (२०५७) यिनका लोकप्रिय हास्यव्यङ्ग्य निबन्ध सङ्ग्रह हुन् ।

विभिन्न राजनीतिक विकृति तथा सामाजिक विकृतिलाई विषय बनाई रचिएका हास्यव्यङ्ग्य निबन्धहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाबाट साभार गरिएका हुन् । साँच्चै तोरीको फूल देखाउने ती निबन्धहरू व्यङ्ग्य प्रधान छन् । ‘सुजाताको सु’ सर्वाधिक चर्चित निबन्ध रत्यो । खुलामञ्च साप्ताहिकको शीर्ष समाचार बन्न पुगेको यस निबन्धको चर्चा अझै चल्दै छ । ‘दुई नेतालाई नैकापको घर’ शीर्षकको निबन्धले गाउँलेको त्याग र साहसको परिमाण बताउँछ<sup>९९</sup> । कान्तिपुर दैनिकमा २०५७ असार १ गते प्रकाशित ‘संस्कृत कस्तो र कसको भाषा’ शीर्षकको निबन्धले गाउँलेको बौद्धिकता र तर्कशक्तिको प्रमाण प्रस्तुत गरेको छ ।

विभिन्न राजनीतिक विकृति तथा सामाजिक विकृतिलाई विषय बनाई रचिएका हास्यव्यङ्ग्य निबन्धहरू विभिन्न पत्रपत्रिकाबाट साभार गरिएका हुन् । यसमा शिखर पुरुष भनिएका गिरिजाप्रसाद कोइराला पूतनाको भूमिकामा छन् । उनले छोडेको विधिको शासन र ग्रहण गरेको परिवारवाद यस निबन्ध सङ्ग्रहका मुख्य विषय हुन् । यो निबन्ध सँगालो पनि व्यङ्ग्य प्रधान हो ।

---

<sup>९९</sup> बलदेव गाउँले पूर्ववत्

### ३.३.३ आख्यानकार व्यक्तित्व

बलदेव गाउँले कवि, निबन्धकारका अतिरिक्त आख्यानकार पनि हुन् । २०४६ सालमा धूमा नामक आत्मकथा लेखेका छन् । गाउँले चुरोटको अम्मल गर्थे । बाह्र वर्ष छोडे । उनले आत्मपरक शृङ्गारिक शैलीमा रचेको धूमा प्रकाशित भएर पनि बजारमा उपलब्ध छैन । यो कृति जसको हातमा पर्छ उसले छोड्न सक्तैन<sup>५०</sup> । युवतीसँग युवकको यौन सम्बन्ध रहेको सत्य घटना ठान्दै पाठक रमाएर पढ्छ । अन्तमा मात्र उसले चुरोट र अम्मलीको सम्बन्ध थाहा पाउँछ । गाउँलेको गद्य लेखन शैलीको उत्कृष्ट नमुना धूमाको द्वितीय संकरण पनि परिमार्जित रूपमा तयार गरिसकेका छन् ।

### ३.३.४ व्याकरणकार व्यक्तित्व

गाउँलेले नेपाली भाषाको संरक्षणका लागि व्याकरणका सैद्धान्तिक पुस्तकहरू पनि लेखेकाले यिनी व्याकरणकार व्यक्तित्व पनि हुन् । यिनले २०४४ सालमा मुनामदनको असारे छन्दमा भाषाबन्दना २०४५ सालमा भ्याउरे, सर्बाई तथा हाँस्य शैलीमा ललितव्याकरण २०६६ सालमा मध्यस्थ व्याकरण भाग १ र भाग २ प्रकाशन गरेका छन्<sup>५१</sup> । व्याकरणका आधारभूत ज्ञानदेखि विशिष्ट ज्ञानसम्म सरल भाषाशैलीबाट बुझ्नु छ भने यो पुस्तक एकै पल्ट भए पनि पढ्नु पर्छ । यसबाट गाउँलेको विद्वत्ता तौलन सकिन्छ । द्विकर्मक क्रियाजस्ता कतिपय स्थापित मान्यतालाई पनि यिनले सप्रमाण, सोदाहरण चुनौती दिएका छन् । यिनको बौद्धिकता अत्यन्त गहिरो छ र गहिरो भईकन सरल पनि छ । मध्यस्थ व्याकरणका दुई भाग पढिसकेपछि गाउँलेलाई नेपाली भाषा विशेषज्ञ भन्न कसैले पनि हिचकिचाउनु पर्दैन<sup>५२</sup> ।

उनका व्याकरण कृतिहरू निम्न रहेका छन् ।

भाषा बन्दना	२०४४
ललित व्याकरण	२०४५
मध्यस्थ व्याकरण भाग १-२	२०६६
मीठो नेपाली बोली कक्षा १,२,३	२०६२
गीताञ्जली नेपाली कक्षा १,२ र ३	२०६५
आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा शब्द	
भण्डार/सिर्जना बोध तथा विवेचना कक्षा ६,७,८,९,१०,	२०६०

<sup>५०</sup> ऐजन

<sup>५१</sup> ऐजन

<sup>५२</sup> ऐजन

### ३.३.५ गीतकार व्यक्तित्व

गाउँलेको गीतकार व्यक्तित्व पनि विचित्रको छ । यिनले भानुभक्त मेमोरियलको विद्यालय गीतबाट गीति यात्रा प्रारम्भ गरेका हुन् । उक्त गीत विकसन, रजतजयन्ती विशेषाङ्कमा पनि प्रकाशित भएको छ । समाज कल्याण परिषद्को गीत पनि वरिष्ठ गायक तथा सङ्गीतकार पूर्ण नेपाली आदिको गायन तथा सङ्गीतमा स्वरबद्ध भएको छ । सामाजिक भावनाले भिजेको यो गीत निकै मार्मिक छ । ग्यालेक्सी पब्लिक स्कुलका गायक विद्यार्थीहरूले गाउँलेका दर्जनौँ गीतहरू गाइसकेका छन् । गाउँलेका कृष्ण भजनहरू पनि रेकर्ड भइसकेका छन् । उनको गीत अमृत थापाको निर्देशन रहेको 'सपना हो कि विपना' चलचित्रमा पनि बजिसकेको छ<sup>५३</sup> ।

### ३.३.६ सम्पादक व्यक्तित्व

भानु स्मारिका, विकसन, सांस्कृतिक सिल्ड, शिक्षक आवाज, शैक्षिक दृष्टि आदि दर्जनौँ साहित्यिक पत्रिकामा सम्पादनको जिम्मेवारी लिएका गाउँलेले स्व. विष्णुप्रताप शाह स्मृति ग्रन्थ तथा पूर्ण नेपालीबाट लिखित गन्धर्व सङ्गीत र संस्कृतिजस्ता गहन ग्रन्थको पनि सम्पादन गरेका छन् । संस्कृतिविद् स्वर्गीय चतुर्भुज आशावादी तथा सुवि शाहका कृतिहरूको पनि सम्पादन गरेका छन् । टेकप्रसाद घिमिरेबाट लिखित दुईवटा पाठ्यपुस्तकको पनि सम्पादन गरेका छन् । यिनले स्व. टीकाराम शाहीबाट अनूदित फुटबल खेलका नियमहरू भन्ने पुस्तकको भाषा सम्पादनसमेत गरेका छन् । यिनी सहकाल साप्ताहिकका लागि पनि सम्पादक नियुक्त भएका छन्<sup>५४</sup> ।

### ३.३.७ काव्यवाचक व्यक्तित्व

२०३० देखि नै रेडियो नेपालबाट कविता वाचन गर्न सफल गाउँले भानुसेवा समितिले वि.सं. २०४४ मा आयोजित खुला भानुभक्तिय रचना पाठ प्रतियोगितामा प्रथम हुन पुगेका गाउँले छन्दका कवितालाई अनेकौँ मिठा लय वा भाकामा गाउन सक्छन् । राष्ट्रकवि माधव घिमिरेबाटै 'गाउने कवि'भन्ने उपाधि पाएका गाउँलेले म्युजिक नेपालबाट रेकर्ड गरिएको रामायणमा पनि स्वर प्रदान गरेका छन् । उनकै मौलिक काव्यकृतिहरू क्रमशः मेरो राजा, त्रिफला तथा परलोकतन्त्रलाई पनि उनले स्वराङ्कित गराएका छन् ।

<sup>५३</sup> ऐजन

<sup>५४</sup> ऐजन

उनको काव्यवाचनकला उत्कृष्ट छ, अनुपम छ । प्रसिद्ध गायिका शर्मिला बर्देवा, सुषमा पाठक आदि र सयौं विद्यार्थीलाई उनले छन्दोबद्ध कविता वाचनको प्रशिक्षण दिएका थिए<sup>५५</sup> ।

### ३.३.८ उद्घोषक व्यक्तित्व

स्पष्ट, आकर्षक, शुद्ध र स्वाभाविक उद्घोषण गर्ने गाउँलेले राजपरिवारका सदस्यहरूको शुभ जन्मोत्सव समारोहको उद्घोषक हुने अवसर पनि उनले धेरै पटक प्राप्त गरे । छ वर्षसम्म निरन्तर नेपाल सरकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट सञ्चालित राष्ट्रव्यापी सांस्कृतिक कार्यक्रमका लागि उद्घोषक नियुक्त गरिएका गाउँलेको उद्घोषण २०५९ चैत २८ गते रामनवमीका दिन नेपाल टेलिभिजनबाट २ घण्टासम्म प्रत्यक्ष प्रसारण गरिएको थियो । उनी उद्घोषण श्रोता वा दर्शक केन्द्रित हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्दछन् । उद्घोषकको बोली सरल, स्पष्ट, लालित्यपूर्ण वा कलात्मक, शुद्ध, मौलिक र भावमय हुनुपर्छ भन्ने उनको उद्घोषणकला अनुपम छ<sup>५६</sup> ।

### ३.३.९ स्तम्भकार व्यक्तित्व

२०५५ साल माघ १ गते तरुण साप्ताहिक पत्रिकामा तोरीको फूल नामक स्थायी स्तम्भबाट आफ्नो स्तम्भकार व्यक्तित्वको यात्रा सुरु गरेका गाउँले बलदेवले तरुण साप्ताहिकमा लगातार डेढ वर्षसम्म निबन्ध प्रकाशित गरेपछि त्यसमा प्रकाशित सम्पूर्ण निबन्धलाई सङ्ग्रहका रूपमा तोरीको फूल नामक निबन्ध सङ्ग्रह प्रकाशित गरे । तरुण साप्ताहिकमा डेढ वर्षको स्तम्भकार यात्रा पूरा गरेका गाउँलेले २०६८ साल वैशाख १ गते विहीवारका दिन प्रकाशित हुने नागरीक दैनिक पत्रिकाको साप्ताहिक कोसेली “शुक्रवार”मा भाषाको भेड स्तम्भ लिएर नेपाली भाषाका क्षेत्रमा देखापरेका विविध समस्या एवम् विषयलाई प्रस्तुत गर्दै आइरहेका छन् । त्यसैले गाउँले स्तम्भकार व्यक्तित्व पनि हुन् ।

### ३.४ साहित्येतर व्यक्तित्व

हरेक व्यक्तिका जीवनका विविध पाटाहरू हुन्छन् । साहित्यिक व्यक्तित्व जीवनको एक पाटो हो भने साहित्येतर व्यक्तित्व पनि जीवनको अर्को पाटो हो । बलदेव शर्मा गाउँले बहुमुखी प्रतिभा भएका व्यक्ति हुन् । साहित्यिक व्यक्तित्वको अतिरिक्त यिनको साहित्येतर

<sup>५५</sup> ऐजन

<sup>५६</sup> ऐजन

व्यक्तित्वको पनि विविध पाटाहरू रहेका छन् । यहाँ यिनै साहित्येतर व्यक्तित्वका विभिन्न पाटाहरूलाई क्रमशः अध्ययन गरिएको छ ।

### ३.४.१ शिक्षक व्यक्तित्व

गाउँले कक्षा ८ मा पढ्दादेखि नै विदाका दिन छिमेकी गाउँ कल्लेरी, डम्बरडाँडा, भुत्याहा आदि ठाउँमा गएर बालबालिका, समकालीन र प्रौढहरूलाई पढाउँथे । कक्षा नौ मा पढ्दापढ्दै एस.एल.सी.का विद्यार्थीलाई अनिवार्य संस्कृत पढाउँथे । पुरानो शिक्षामा संस्कृत विषय अनिवार्य थियो । शिक्षक पदको औपचारिक नियुक्ति चाहिँ २०३४ वैशाखदेखि लिएका हुन्<sup>५९</sup> । त्यसदिन उनले धादिङ जिल्लाको री गाँउ विकास समिति अन्तर्गत शीतला देवी प्रा.वि., ताजिमाडका लागि नियुक्ति पाए । प्रमाणपत्र तहको तेस्रो सिमेस्टरको परीक्षा नदिँदै उनी शिक्षण पेसामा आबद्ध भए । त्यति बेला उनको मासिक तलब रु. २२५/- (दुई सय पच्चीस) थियो । त्यसपछि उनी लापा प्रा.वि.मा प्रधानाध्यापक भएर गए । री तथा लापा गाउँमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेको शिक्षकका रूपमा उनी नै पहिलोपल्ट पुगेका हुन् । प्रधानाध्यापक भत्ता रु.२५ थप भएर उनको मासिक पारिश्रमिक रु. २५०/-हुन पुग्यो । त्यसपछि उनी संस्कृत र नेपाली पढाउनका लागि ज्योति उच्च मा.वि., केवलपुरमा सरुवा भए । २०३५ पुसदेखि पञ्चकन्या मा.वि.खाल्टेमा पदस्थापना भयो । केही वर्ष शिक्षक मात्र भए । पछिल्लो चार वर्ष प्रधानाध्यापक भएर काम गरे । अनि उनको सरुवा भैरवी उच्च मा.वि.मा भयो । छ महिनापछि सत्यवती उच्च मा.वि. आदमटारमा उनको पदस्थापन भयो । २०४२ फागुनदेखि २०५१ सम्म काठमाडौँको भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि. पानीपोखरीमा कार्यरत रहे । २०४५ देखि हालसम्म ग्यालेक्सी उच्च मा.वि., ज्ञानेश्वरमा र २०६२ देखि हालसम्म एडमार्क एकेडेमी कलेजमा कार्यरत छन्<sup>५५</sup> ।

### ३.४.२ समाजसेवी व्यक्तित्व

गाउँले समाजसेवी पनि हुन् । शिक्षण पेसा स्वयम्मा समाजसेवी पेसा हो । यिनी राजनीति पनि समाजसेवाकै उद्देश्य पूरा गर्नका लागि गरिनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्छन् । यिनी आफू कार्यरत विद्यालयहरूको सहयोगका लागि देउसीभैलो खेल सक्रिय हुन्थे । कोदाको भारी बोकेर पनि खाल्टेका पञ्चकन्या मा.वि.लाई आर्थिक सहयोग गरेका छन् ।

<sup>५९</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्

<sup>५५</sup> ऐजन

यिनी भानुभक्त मेमोरियल उच्च मा.वि.मा कार्यरत छँदा कान्ति बाल अस्पतालका बालबिरामीलाई फलफूल, हर्लिक्स आदि वितरण गर्न जाने गर्थे । २०४३ मा उनले वीर अस्पताल अगाडि लडिरहेको बेवारिसे बिरामीलाई अस्पतालको आकस्मिक कक्षमा लगेर भर्ना गराउन खोज्दा चिकित्सकसँग भनाभन पऱ्यो । ती चिकित्सकले गाउँलेलाई बिरामी जीवित छुऱ्जेल र त्यही कारणवश मृत्यु भएमा मृत्युपछि पनि पूर्ण जिम्मा लिनका लागि बाध्य पारिसकेका थिए । त्यहीं कार्यरत मित्र गणेश श्रेष्ठको सहयोग पाएर उनी बिरामीका निमित्त आवश्यक पर्ने खर्च गणेशजीलाई नै सुम्पिएर बिरामीको दिसा लतपणिको लुगा लगाएर उम्किएका थिए, किनकि उनी त्यति बेला आवासीय शिक्षक थिए । अन्यायमा परेका मानिसको पक्षमा बोल्नाले यिनले ठाउँठाउँमा पिटाइ पनि खाएका छन् । आफू कार्यरत विद्यालयलाई जोगाउन लाग्दा पनि यिनले गुन्डाको प्राणघातक आक्रमणको सामना गरेका थिए । आपत्मा परेकालाई बास दिनु, खर्च दिनु आदि त यिनका लागि सामान्य सहयोग मात्र हो । गाउँलेले सातआठ जना मानसिक रोगीको उपचार गराइदिएका छन् । एकजना दलित बालकका लागि आवश्यक पर्ने चारपाँच लाखसम्मको सम्पूर्ण उपचार खर्च उनैले व्यवस्था गरिदिएका थिए । अशक्तहरूको उपचारका लागि पनि गाउँलेले निकै रकम खर्च गरेका छन् । अचेल पारिवारिक खर्चका तुलनामा आम्दानी कम भएकाले सहयोग गर्न नपाउँदा गाउँले दुःखी देखिन्छन्<sup>९९</sup> । उनले आफ्नो समाजसेवा गर्ने उद्देश्य गाउँले बलदेव प्रतिष्ठान, नेपालका माध्यमबाट पूरा गर्ने अठोट लिएका छन्<sup>१०</sup> ।

### ३.४.३ बहुभाषी व्यक्तित्व

बलदेव शर्मा गाउँले मातृभाषा तथा राष्ट्रभाषा नेपालीका अतिरिक्त संस्कृत, हिन्दी तथा अङ्ग्रेजीका कुशल बक्ता हुन् । गाउँले यी भाषाहरू धाराप्रवाह रूपमा बोल्न र लेख्न सक्छन्<sup>९३</sup> । साथै यिनलाई तामाङ र नेवारी भाषाको राम्रो ज्ञान रहेको छ । यसरी मातृभाषाका अतिरिक्त अन्य पाँच भाषाका ज्ञान भएका यिनलाई बहुमुखी व्यक्तित्वका रूपमा लिन सकिन्छ ।

<sup>९९</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्

<sup>१०</sup> ऐजन

<sup>९३</sup> बलदेव शर्मा पूर्ववत्

### ३.५ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्यिक लेखनका बीच अन्तः सम्बन्ध

बलदेव शर्मा गाउँले ५१ वर्षे जीवनलाई सरसर्ती रूपमा सर्वेक्षण गर्दा उनी जन्मेको स्थान घर परिवार, सामाजिक वातावरण र रहनसहन, जागिर तथा संघ संस्थामा कार्य गर्दाको अनुभव बाल्यकालदेखि हालसम्म जीवनमा आइ परेका आरोह अवरोह आदि घटना र प्रभावबाट नै साहित्य लेखनकार्य आरम्भ भई क्रमशः विकसित र विस्तारित रूप लिएको देखिन्छ । मध्यम वर्गीय शिक्षित परिवारमा जन्मेका गाउँलेको साहित्यिक जागरण भने यिनको आन्तरिक अजस्र साहित्यिक उर्जा नै हो तर पनि यसलाई अभि उन्नत पार्ने काम भने यिनले प्राप्त गरेको शिक्षा, अग्रज स्रष्टाहरूका कृतिहरूको अध्ययन आदिबाट भएको देखिन्छ । यही वातावरणले यिनलाई लेखनतर्फ अभिप्रेरणा जागृत भयो र लेखनकार्य मा संलग्न हुँदै गए । धार्मिक, ऐतिहासिक तथा प्राकृतिक वातावरणको प्रभाव यिनको व्यक्तित्व निर्माणमा परेकाले साहित्यमा पनि प्राकृतिक र सांस्कृतिक विषयको केन्द्रीयता र प्रभाव ज्यादा देखिन्छ । देश तथा गाउँ सहरका प्रकृति, धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक वातावरण र रहनसहन बुझेका गाउँले यिनै विषयमा साहित्य सिर्जना गर्छन् । बाल्यकालदेखि नै स्वच्छन्दतावादी यथार्थवादी कविताको प्रभाव परेको र युवावस्थामा समेत यस्तै काव्यकृतिहरूको अध्ययन गरेकाले यिनी सामाजिक विसङ्गतिलाई साहित्यका माध्यमबाट यथार्थरूपमा सुन्दर वर्णन गर्छन् । यसरी गाउँलेको जीवनी, व्यक्तित्व र लेखनका बीचमा अन्तरसम्बन्ध रहेको पाइन्छ । तुलनात्मक रूपमा यिनको जीवनीयात्रा, वातावरण र साहित्य लेखनकार्यको समायोजनलाई हेर्दा एक आपसमा नितान्त घनिष्ट र अन्त्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

### ३.६ निष्कर्ष

बलदेव शर्मा गाउँलेको वाच्य व्यक्तित्व जति आकर्षक छ आन्तरिक व्यक्तित्व पनि त्यत्तिकै धनी देखिन्छ । बहुमुखी प्रतिभाका धनी गाउँलेले नेपाली साहित्यका कविता, निबन्ध, सम्पादन जस्ता विधामा कलम चलाई साहित्यिक व्यक्तित्वलाई उजिल्याएका छन् । गाउँलेका विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित फुटकर लेखका अतिरिक्त ११ वटा पुस्तकाकार कृति पनि प्रकाशित भइ सकेका छन् । उनी मूलतः कवि व्यक्तित्व भए पनि यिनको निबन्धकार व्यक्तित्व, सम्पादक व्यक्तित्व तथा आत्मकथाकार व्यक्तित्व पनि सशक्त रहेको देखिन्छ ।

बलदेव शर्मा गाउँलेको साहित्यिक व्यक्तित्वको अतिरिक्त साहित्येतर व्यक्तित्व पनि बहुमुखी रहेको छ । यिनी असल शिक्षक तथा समाजसेवी र धार्मिक व्यक्तित्व पनि हुन् । नेपाली, संस्कृत लगायतका पाँच भाषका बक्ता गाउँलेले नेपाली भाषा र संस्कृतिको उत्थानमा महत्वपूर्ण योगदान गरेका छन् ।

बलदेव शर्मा गाउँलेको विगतको जीवन सरल, सहज र सुव्यवस्थित रूपमा बितेको देखिन्छ । केही समय आर्थिक कठिनाई र अप्रत्यासित पारिवारिक पीडा भोगेका यिनी हाल सुखी छन् । यिनै वातावरणमा यिनको व्यक्तित्व निर्माण भएको छ । त्यसैले यिनका कविताकाव्यमा दुःख सुखको सम्मीश्रण भेटिन्छ । यसरी जीवनका आरोहावरोह, व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको अनुभव र अनुभूतिका बीच गाउँलेको साहित्यिक सिर्जनाको पारस्परिक प्रभाव एवं अन्तरसम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।



## चौथो परिच्छेद बलदेव गाउँलेका कृतित्वको अध्ययन

- बलदेव गाउँले लेखन यात्रा र चरण विभाजन

दस वर्षको उमेर देखिनै साहित्य रचना गर्न सुरु गरेको बलदेव गाउँलेको लेखन यात्रालाई निम्न दुई चरणमा राखेर हेर्न सकिन्छ ।

### पूर्वार्ध चरण-(२०३६-२०४३)

२०३५ सालको जिल्लाव्यपि साहित्य सम्मेलनमा उनको कान्छा र कान्छी कविता प्रथम भए पनि २०३६ सालमा भैरवी पत्रिकामा ईच्छा कविता प्रकाशन देखि आफ्नै व्यक्तिगत जीवनीमा आधारित खण्डकाव्य दाम्पत्य २०४३ प्रकाशनसम्मको साहित्य लेखन यात्रालाई उनको पूर्वार्ध चरण मान्न सकिन्छ । यस चरणमा उनको प्रकाशित कृतिहरू शारदाको नेपाल (२०४२) र दाम्पत्य (२०४३) रहेका छन् साहित्य लेखनको शुरुवातसँगै छन्दोबद्ध कवितामा कलम चलाउने कवि गाउँलेको पूर्वार्ध चरण अर्न्तगत लेखिएको कान्छा र कान्छी कविता देशप्रेममा आधारित कविता हो । यस कवितामा उनले नेपालका राष्ट्रिय विभूतिलाई उदाहारणका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । शारदाको नेपाल खण्डकाव्यमा नेपाली बेचिएकी चेलीको व्यथालाई प्रस्तुत गरेर सामाजिकताको उत्कृष्ट उदाहारण प्रस्तुत गरेका छन् । त्यसैगरी दाम्पत्य खण्डकाव्य उनको व्यक्तिगत जीवनीमा आधारित खण्डकाव्य हो यसमा उनले भन्ने गरेको अर्न्तजातीय विवाह अथवा आफ्नो विहे गर्ने चाहना नहुँदा नहुँदै गराइएको विहेप्रति असन्तुष्टि व्यक्त गरेका छन् ।

साहित्यका विभिन्न विधाहरूमध्ये एक कविता विधाबाट आफ्नो लेखन शुरु गरेका कवि गाउँलेले यस चरणमा राष्ट्रमुक्ति, सामाजिक एवम् नितान्त व्यक्तिगत विषयलाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनका यस चरणका विशेषताहरू निम्न छन् ।

- ) साहित्य लेखनको शुरुवात
- ) छन्दोबद्ध लेखन
- ) राष्ट्रियताको भावना
- ) सामाजिक विकृती प्रतिव्यङ्ग्य
- ) वैयक्तिक

## उत्तरार्धचरण (२०४४ देखि हालसम्म)

वि.सं. २०४४ सालमा प्रकाशित कृति भाषा वन्दना (२०४४) बाट यिनको उत्तरार्ध चरण शुरु हुन्छ । आफ्नो कविता लेखनको यात्रालाई अल्पविराम लगाउँदै व्याकरणात्मक विधाका कृतिहरु प्रकाशन गर्न शुरु गरेपछि यिनको दोश्रो चरण शुरु हुन्छ । यस चरणलाई कवि गाउँलेका साहित्य लेखनहरु दृष्टिले उत्कृष्ट चरण मान्न सकिन्छ । यस चरणमा कवि गाउँलेका खण्डकाव्य, शोककाव्य, स्वप्नकाव्य, महाकाव्य, व्याकरण र निबन्ध विधामा आधारित दशवटा कृतिहरु प्रकाशित भएका छन् । जसलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

भाषा वन्दना	व्याकरण
ललित व्याकरण	व्याकरण
मेरो राजा	शोक काव्य
पुतना र प्रजातन्त्र	निबन्ध संग्रह
म तिम्रो यमदुत तिम्री मेरो यमदुत	अर्धकाल्पनिक आत्मकथा
तोरीको फूल	निबन्ध संग्रह
त्रिफला	स्वप्नकाव्य
मध्यस्त व्याकरण भाग १,२	व्याकरण
परलोकतन्त्र	महाकाव्य

यसैगरी यस चरणमा उनले गोरखापत्र, कान्तिपुर, नेपाल समाचारपत्र, लोकपत्र, नयाँसडक, गरीमा जस्ता पत्रिकामा विभिन्न समयमा विभिन्न लेखहरु प्रकाशित गरेका छन् भने २०६८ वैशाखदेखि शुक्रवार साप्ताहिक पत्रिकामा भाषाको भेहु शीर्षकमा स्तम्भकार व्यक्तित्वका रूपमा पनि प्रस्तुत भएका छन् । सामाजिक विकृति र विसङ्गति तथा नेपालको राजनीतिलाई आफ्नो लेखनको विषय बनाई व्यङ्ग्य गर्न सिपालु कवि गाउँलेको यस चरणको प्रमुख उपलब्धी पर लोकतन्त्र महाकाव्य २०६६ रहेको छ । उनका यस चरणका विशेषताहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ ।

- । राजनैतिक विषयवस्तुलाई लेखनको केन्द्रविन्दु बनाई व्यङ्ग्य प्रहार
- । सामाजिकता
- । गद्य लेखन
- । गेयात्मकता

## बलदेव शर्मा गाउँलेको कृतित्वको अध्ययन

### ४.१ कृति विवरण

बलदेव गाउँलेको साहित्यलेखन १० वर्षको कलिलो उमर देखि नै सुरु भएता पनि २०३७ सालमा धादिङ्गको भैरवी मा.वि. बाट प्रकाशित भैरवी पत्रिकामा 'इच्छा' कविता प्रकाशित गरेका गाउँलेका हालसम्म प्रकाशित र प्राप्त पुस्तकाकार कृति तथा फुटकर लेख रचनाहरू लेख रचनाहरू निम्न लिखित रहेका छन् ।

#### तलिका नं. ५ पुस्तकाकार कृतिहरू

क्र.सं.	प्रकाशित कृति	विधा	प्रकाशित साल
१.	शरदाको नेपाल	खण्डकाव्य	२०४२
२.	ललित व्याकरण	व्याकरण	२०४५
३.	भषा वन्दना	व्याकरण	२०४४
४.	दाम्पत्य	खण्डकाव्य	२०५८
५.	मेरो राजा	शोक काव्य	२०५८
६.	पुतना र प्रजातन्त्र	निवन्ध संग्रह	२०५७
७.	म तिम्रो यमदुत तिम्री मेरो यमदुत	अर्धकाल्पनिक आत्मकथा	२०५९
८.	तोरीको फूल	निवन्ध संग्रह	२०५७
९.	त्रिफला	स्वप्नकाव्य	२०५९
१०.	आधारभूत नेपाली व्याकरण तथा शब्दभण्डार सिर्जना बोध तथा विवेचना कक्ष ६,७,८,९,१०	व्याकरण	२०६०
११.	मिठो नेपाली बोली	व्याकरण	२०६२
१२.	कक्षा १,२,३ गीताञ्जली नेपाली	व्याकरण	२०६५
१३.	मध्यस्त व्याकरण भाग १,२	व्याकरण	२०६६
१४.	परलोकतन्त्र	महाकाव्य	२०६६

तलिका नं. ६  
फुटकर लेख रचना

क्र.सं.	शीर्षक	प्रकाशित पत्रिका र साल
१.	वर्तमान शिक्षा नीति र सरकारका फुलो परेका आखाँ	लोकपत्र दैनिक शुक्रवार २५ माघ २०५३, पृ.५
२.	गिरिजावावुका सन्तान हुम्लामा पढ्लान्	नयाँ सडक विहिवार १९ माघ २०५७, पृ.४
३.	भुस्याहा र घुस्याहाको वन्द्याकरण	कान्तिपुर शुक्रवार कार्तिक १, २०५९, पृ.६
४.	संकटकाल, अकाल र अनिकाल	ने. समाचार पत्र, शनिवार ११ साउन २०५९ पृ.४
५.	वार्ता र तान्त्रिकहरु	नेपाल समाचारपत्र बुधवार १४ साउन २०६० पृ.४

यिनै पुस्तकाकार कृति तथा फुटकर लेखरचनाहरुले बलदेव अधिकारी 'गाउँले'को साहित्यिक व्यक्तित्वलाई उजिल्याएका छन् । यस परिच्छेदमा 'गाउँले'का यिनै कृतिहरुको अध्ययन गरिएको छ ।

#### ४.२. कृतिको अध्ययनक्रम

बलदेव अधिकारी गाउँलेका हालसम्म १६ वटा पुस्तकाकार कृति थुप्रै प्रकाशोन्मुख कृति र एकदर्जन भन्दा बढी फुटकर लेख रचनाहरु प्रकाशित भएका देखिन्छन् । पुस्तकाकार कृतिहरुमा पनि धेरै साहित्यिक र केही साहित्येतर कृतिहरुपनि छन् । त्यसैले यिनका कृतिहरुको अध्ययन गर्दा संख्यात्मक रूपमा गाउँलेका खण्डकाव्यहरु बढी भएका र यिनको साहित्यतर्फको उर्वर भूमि पनि खण्डकाव्य भएको साथै साहित्यिक मूल्य र मान्यताका दृष्टिले पनि उनका खण्डकाव्य प्रखर भएकाले सर्वप्रथम पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित महाकाव्य र खण्डकाव्यको अध्ययन गरी त्यसपछि मात्र पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित साहित्येतर कृतिहरु र उनका हालसम्म प्राप्त फुटकर लेख रचनाहरुको संक्षिप्त अध्ययन गरिएको छ ।

कृतिहरूको अध्ययन क्रमलाई यसरी देखाइन्छ :-

)	शारदाको नेपाल	(खण्डकाव्य: २०४२)
)	दाम्पत्य	(खण्डकाव्य: २०४३)
)	मेरो राजा	(खण्डकाव्य: २०५८)
)	म तिम्रो यमदुत तिम्री मेरो यमदुत	(खण्डकाव्य: २०५९)
)	त्रिफला	(खण्डकाव्य: २०५९)
)	परलोक तन्त्र	(महाकाव्य: २०६६)

४.३.बलदेव गाउँलेका खण्डकाव्य कृतिहरूको अध्ययन:-

बलदेव गाउँलेका शारदाको नेपाल, दाम्पत्य, मेरो राजा, म तिम्रो यमदुत, त्रिफला, गरी पाँच खण्डकाव्य एवं गाउँलेको घाउ: (एम.ए.को सिर्जनात्मकलेखन २०५६) एवं एउटा महाकाव्य परलोकतन्त्र, गरी ६ वटा खण्डकाव्यहरू हालसम्म प्रकाशित भएका छन् । यहाँ यिनै खण्डकाव्य एवं महाकाव्य कृतिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

४.३.१. खण्डकाव्य एवं महाकाव्य विश्लेषणका आधारहरू

खण्डकाव्य एवं महाकाव्यको विश्लेषण गर्दा विभिन्न कुराहरूलाई आधार मान्न सकिन्छ । तर मुख्यरूपले खण्डकाव्य, महाकाव्यका तत्वका आधारमा काव्यको विश्लेषण गर्ने परम्परा चल्दै आएता पनि यस शोधपत्रमा भने निम्न लिखित आधारहरूलाई ग्रहण गरी गाउँलेका खण्डकाव्य एवं महाकाव्यको विश्लेषण गरिएको छ ।

)	कृतिगत सन्दर्भ
)	विषय वस्तु
)	संरचना
)	केन्द्रीय कथ्य
)	लयविधान र भाषाशैली
)	उक्ति ढाँचा र अलंकार प्रयोग
)	शीर्षकीकरण तथा सार

यिनै शीर्षकले अपेक्षा गरेका विषय सन्दर्भ र क्षेत्रको आधारमा बलदेव शर्मा गाउँलेका खण्डकाव्य र महाकाव्यको अध्ययन गरिएको छ ।

## ४.४. बलदेव गाउँलेको परलोकतन्त्र महाकाव्यको अध्ययन

यस शीर्षकमा बलदेव शर्मा अधिकारी 'गाउँले'को २०६६ सालमा प्रकाशित परलोकतन्त्र महाकाव्यलाई निम्न लिखित शीर्षक उपशीर्षकमा विभाजन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

### ४.४.१ कृतिगत सन्दर्भ

परलोकतन्त्र महाकाव्यको रचना २०६६ वैशाख देखी सुरुगरी साउनमा करिव चार महिनामा भएको हो । यसले पाठक समक्ष आउन समय कुर्नुपरेन २०६६ साल चैत्रमा यसको दोस्रो संस्करण पनि प्रकाशित भयो ।

परलोकतन्त्र महाकाव्य बलदेव गाउँलेको पहिलो र एकमात्र महाकाव्य हो । यो महाकाव्य रचनाका लागी गाउँलेको आन्तरिक प्रतिभाका अतिरिक्त २०४२ सालदेखि नै साहित्य क्षेत्रमा दत्तचित्त भै लागेको अनुभव र देशको वर्तमान राजनीतिलाई सामाग्रीका रुपमा प्रयोगगरी व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा लोकतन्त्रलाई जनताबाट पर रहेको लोकतन्त्रको रुपमा पर-लोकतन्त्र नामाकरण गरी यस महाकाव्यको रचना गरेको पाइन्छ ।

२०६२-२०६३ को जन आन्दोलन पश्चात प्राप्त भएको लोकतन्त्रलाई जनताले अभैसम्म पनि लोकतन्त्रको अनुभूति गर्न नपाएको र जुन जनताले वलिदानी दिएर लोकतन्त्र ल्याए त्यहि लोकतन्त्र उनिहरुको वसमा नभएको यथार्थनै यस रचनाको मुख्य प्रेरणागत श्रोत हो ।

परलोकतन्त्र महाकाव्यको स्रोतगत सन्दर्भतर्फ दृष्टिदिदा यस रचनाका निमित्त नेपाली समाजमा भएकाकुरीति विभेद एवं पराइजनका निमित्त जीवन समर्पण गर्ने सान्त्वितिको सन्दर्भबाट निर्देशित छ ।

### २.४.२ विषय वस्तु

पर-लोकतन्त्र महाकाव्य पूर्णतः व्यङ्ग्य प्रधान महाकाव्य हो । यस महाकाव्यमा महाकाव्यकार गाउँलेले वर्तमान समयमा हाम्रो देशमा विकसित हुदै गएको राजनैतिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, औद्योगिक विकृति र विसंगतिप्रति तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै त्यस्ता प्रकारका विकृति र विसंगतिको विरोध गर्दै आफूलाई एक समाज सुधारको चाहना राख्ने कविका रुपमा प्रतिष्ठापित गर्न सफल देखिन्छन् । सामाजिक एकता र सह अस्तित्वको

कामना गर्दै सामाजिक विकृति र विसंगति देखाएर महाकाव्यले नेता, अभिनेता, जनता, जननेता, क्रेता, विक्रेता, आदि सबैलाई सहि बाटो देखाउन प्रयास गरेका छन् ।

कविले कैलाशभोटमा बस्ने शिव र तराई मधेसमा जन्मेका बुद्धको प्रसङ्ग उठाएर जातजाती, धर्मसंस्कृति, भाषाभाषि सम्प्रदाय विशेषमा सहिष्णुताको अनुपम उदाहरण पेश गरेका छन् :-

हुनक्यारे भोटे शंकर वस्छन् कैलाश भोटमा  
भोटेको नाउँ प्रेमले वज्यो मधेसी आठमा  
लुम्बिनी तराई मधेसमै पर्छ बुद्ध हुन् मधेसी  
भोटेका मनमा बस्दैछन् क्यारे मारेर पलेटी

परलोकतन्त्र सर्ग २५ श्लोक ५० पृष्ठ ३६ काठमाण्डौ

परलोकतन्त्र महाकाव्यमा नेपालमा जनआन्दोलन पश्चात स्थापना भएको लोकतान्त्रिक पद्धतिलाई संस्थागत गर्नका लागि जिम्मेवारी पाएका नेताहरूले त्यस जिम्मेवारीको वेवास्थागर्दै आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थका निमित्त मरिमेट्ने प्रवृत्तिको विरोधमा उदय भएको महाकाव्य हो परलेकतन्त्र । नेताहरूले जनतालाई आफू माथि चड्ने भय्याङ् मात्र बनाएको र माथि गैसकेपछि असल कार्य गर्नुको सट्टा आफूमात्र लडी देशलाई धरासायी बनाउदै लगेको र माग पुरा नभए नेपाल बन्द गर्ने प्रवृत्तिको समेत आलोचना गरेका छन् – हेरौ एउटा उदाहरण

संसद बन्दछ मन्त्रालय बन्दछ

संविधान कस्तो बन्दछ ?

सद्भावना मरिसक्यो कुभावना हुर्किसक्यो

आज पनि नेपाल वन्द छ

परलोकतन्त्र सर्ग १२, श्लोक ३ पृ. ४१ काठमाण्डौ ।

लोकतन्त्रसंगको हाम्रा नेताहरूको सम्बन्ध एउटी कुपोषित तर सुन्दरीसंग स्वस्थ प्रेमको सम्बन्धसंग तुलना गर्न सकिने कुरा कविले उल्लेख गरेका छन् । लोकतन्त्रलाई स्वस्थ प्रेम र नेतालाई कुपोषित सुन्दरीको तुलना गर्दै कुपोषित प्रेमीले लोकतन्त्रलाई संस्थागत गर्न नसक्ने कुरालाई यस परलोकतन्त्र महाकाव्यमा व्यग्यात्मकशैलीमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

परलोकतन्त्र महाकाव्य विशेषतः राजनैतिक व्यङ्ग्यलाई समेटिएर लेखिएको महाकाव्य भएपनि यसमा आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, आदि सबै पक्षमाथि भएको विसंगत र विकृत पक्षमाथि व्याङ्ग्यात्मक शैलीमा गतिलो भापड हानेका छन् । कवि स्वयंलाई पनि व्यङ्ग्य गर्न पछि नपरेको यो महाकाव्यमा सिंगो राजनीतिशास्त्र, अर्थशास्त्र, धर्मशास्त्र, संस्कृतिशास्त्र र समाज शास्त्र समेटिएको अनुभव हुन्छ । यस कृति मार्फत कविले मुलतः नेपालमा ससस्त्र विद्रोह जन्मिएको कारण द्वन्दका सबल र दुर्बल पक्ष , विदेशजाने नेपालीको चाहाना, दिल्ली वार्ता, नेताहरूको संवाद, राजाको श्रीपेच फुकालिनुको कारण युवाले, नेता तथा दल बाट गरेको आशा भौतिक तथा आध्यात्मिक सोच, कथित बुद्ध जिवीको चरित्र र जनताले जनतालाईनै गरेको व्यङ्ग्य रोचक तथा मार्मिक ढंगले प्रस्तुत गरेका हुन् ।

कवि स्वयं भन्दछन् :

कृतिले सह अस्तित्वको संस्कृतिमा जोड दिएको छ भने कुनै दल विशेषको नभई लोकतन्त्र र राष्ट्रवादको झण्डा बोकेको छ । २०६६ भदौ ६ गते सनिवार अन्नपूर्ण फूर्सद, अन्नपूर्ण पोष्ट काठमाण्डौ पृ. ख ।

#### ४.४.३ संरचना

परलोकतन्त्र महाकाव्य सानो कृति भएर पनि आफैमा विशाल महाकाव्य हो । यो महाकाव्य पढ्दै जानेहो भने त्यसमा सिङ्गो राजनीतिशास्त्र, अर्थशास्त्र, धर्मशास्त्र, संस्कृति र समाजशास्त्र समेटिएको अनुभव हुन्छ । कवि स्वयंले विषयवस्तु र काव्यवस्तुका आधारमा यो महाकाव्य नै हो भनेका छन् । महाकाव्य हुनका लागी आवश्यक श्लोक संख्या नपुगेतापनि कवि स्वयंले महाकाव्य भन्नु र विषयवस्तुले महाकाव्यात्मक गहिराइ लिनुपर्ने तथा सर्गगत संरचनाको संगठन हुनुलेपनि यसलाई महाकाव्य भन्दा कुनै अत्युक्ति हुँदैन ।

विभिन्न थरीको नेपाली राजनीतिलाई केन्द्रविन्दु मानेर रचना गरिएको यस महाकाव्यमा खण्ड छुट्याइएको नदेखिएपनि विभिन्न सर्ग अन्तर्गत उपशीर्षकहरू विभाजन गरिएको पाइन्छ । यस महाकाव्यलाई आख्यान गर्न प्रबन्ध विधानका दृष्टिले हेर्दा महाकाव्यको पहिलो शीर्षक मंगलाचरण रहेको छ । त्यसैगरी पहिलो सर्गमा विद्रोहको विस्तार , निर्दोष प्रहरीको मृत्यु , जन्तरेको आत्महत्या, पानीतालमा डढेलो जस्ता उपशीर्षकहरू रहेका छन् । दोस्रो सर्ग अन्तर्गत जीवनको कमाई , बालकसित बन्दुक हामी पनि मनुस्य , नैतिकताको युद्ध जस्ता उपशीर्षकहरू रहेका छन् । त्यसै गरी विदेश जाने नेपाली , विदेशमा स्वदेशभक्ति भन्ने उपशीर्षकमा तेस्रो सर्ग



विभाजन भएको छ । दिल्लिवार्ता र खुन्तेको उदय जस्ता शीर्षकमा चौथो सर्ग विभाजन गरिएको छ । पाँचौँ सर्गमा प्रचण्डको आत्मपरिचय , गिरिजाप्रसादको पूर्ववृत्तान्त र प्रचण्डको स्वीकारोक्ति जस्ता उपशीर्षकहरू रहेका छन् । नेताप्रतिको भक्तिभाव, श्रीपेच फुकाल्ने राजा उपशीर्षकमा छैटौँ सर्ग विभाजन गरिएको छ । सातौँ सर्ग चेलीवेटीको प्रफुल्लता र नारीको जागृति भन्ने उपशीर्षकमा विभाजित भएको छ (कुसुम भट्टराई, अन्नपूर्ण पोष्ट) ।

आठौँ सर्गमा हामी देवी देउता भन्ने शीर्षक दिइएको छ । भने नवौँ सर्गमा पत्रकारको पुकार नामक शीर्षक रहेको छ । दसौँ सर्गमा निर्वाचनमा जेल गाथा र युद्ध घुर्कि शीर्षक रहेको छ भने एघारौँ सर्गमा सन्तुलित निर्वाचन परिणाम र उपशीर्षकमा जनताको निरासा भनेर विभाजन गरिएको छ । बाह्रौँ सर्गमा राजधानी वासीको पीत्र शीर्षकमा राजधानीमा हुने बन्दको पीडालाई उल्लेख गरिएको छ । तेह्रौँ सर्गमा उद्योगको विजोड , शीर्षकमा भगवान र भक्तको सह-अस्तित्व उपशीर्षकमा विभाजन रहेको छ । चौधौँ सर्गमा पहिलो जन विद्रोह शीर्षकमा गिरिजाप्रसादको दुःखेसो र नेतातन्त्रपनि अभिसाप भनेर उपशीर्षक दिइएको छ । पन्ध्रौँ सर्गमा को-को जनता, राजानीति नगदे खेती, पशुले दिएको भानहानी मुद्धा, नेताप्रतिको अशिलल आक्रोस , शहिद विष्णुलालको शवयात्रा, आशावादी सन्देश, नेताको वाध्यता भनेर पन्ध्रौँ सर्गलाई विभाजन गरिएको छ । भने सोह्रौँ सर्गमा आधुनिक बुद्धिजीवी शीर्षक दिइएको छ । सत्रौँ सर्गमा निष्पक्ष न्याय नामक शीर्षकमा खुन्तेले न्याय नपाएको चित्रण रहेको छ । अठारौँ सर्गमा नेपाल भूमिको वेदना भन्ने शीर्षकमा नेपाल भूमिले आफ्ना सन्ततिसँग गरेको विलौनाको चित्रण पाइन्छ । उन्नाइसौँ सर्गमा समसामयिक नेपालीसमाज शीर्षकमा समसामयिक नेपाली प्रसासन उपशीर्षक थपि नेपाली समाज र सरकारको अकर्मण्यताको चित्रण पाइन्छ । बिसौँ सर्गमा समसामयिक नेपाली राजनीति, कथित बुद्ध, कथित महेश्वर, र राट्रपति शीर्षकमा भगवान पनि स्वार्थ रहेको चित्रण छ । एक्काइसौँ सर्गमा जनता चाहिँ चोखो छ त भनेर प्रश्न गरेका छन् भने प्रचण्ड सत्ताच्युत भएपछि गरेको विलौनालाई पनि यस सर्गमा उद्धृत गरेको पाइन्छ । बाइसौँ सर्गमा अज्ञात शिशुको विद्रोह भन्ने शीर्षकमा आफुजन्मन नचाहेको कुरालाई समेट्दै परलोकतन्त्र भनेको के हो भन्ने बारे जानकारी यस सर्गमा पाइन्छ । तेइसौँ सर्गमा पैसाले क्षतिपूर्ति शीर्षकमा कसैको हत्या पश्चात पैसादिए पछि शान्तहुने र अपराधी छुट्ने प्रवृत्तिको विरोधगर्दै मृत्युलाई पनि घुस्याहाको संज्ञा दिदै यसलाई प्रोत्साहन गर्ने सरकारलाई वेस्यावृत्तिको राजनीति भनेर प्रश्न गरेका हुन् ।

#### ४.४.४ केन्द्रीय कथ्य

नेपाली समाजमा व्यस्त राजनैतिक, संस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक विसंगति प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै त्यस्ता कुरीतीहरूको भण्डाफोर गरी समाज सुधारको चाहना परलोकतन्त्र माहाकाव्यमा गरिएको छ । नेपाली राजनीतिका नायकहरूका प्रवृत्तिको यथार्थपरक चित्रण गर्दै समसामयिक नेपाली राजनीतिप्रति तीव्र व्यङ्ग्य प्रहार गर्नु यस माहाकाव्यको मुख्य उपलब्धी मान्न सकिन्छ । छन्दका माध्यमबाट नेपालमा भइरहेको परिवर्तनलाई चित्रण पनि यस माहाकाव्यमा गरिएको छ । हाम्रो देश नेपालमा पञ्चायति व्यवस्थाको अन्त्य भएदेखी वर्तमान अवस्थासम्म भएका राजनैतिक परिवर्तनहरूलाई केन्द्रविन्दुका रूपमा लिदै परिवर्तित नेपालीहरूको जीवन शैलीले भित्र्याएको विसंगति, नेताहरू भाषणका पछि लागेर राष्ट्रसेवा गर्न पछाडी परेको अवस्था, माओवादी जनयुद्धमा निर्दोषहरूको वलिदानी भएको तथा सोहि अवस्थामा माओवादी र प्रहरीहरूले जनतामाथि गरेको अत्याचार, गणतन्त्र स्थापना पश्चात राजतन्त्रको अन्त्यभएको तथा राजा गद्धिच्युत भएको यथार्थ परक चित्रण गर्दै गणतन्त्र स्थापना हुनु, जनतामाथि शोषण, दमन गर्नु नेताहरू देश र जनताका काम भन्दा घुषखोरी प्रथाले आश्रय पाएकोले नेपाल अझ गरिबी र अविकशित देशको सुचिमा पर्नु, प्रशासन निकै फितलो भएकाले गुण्डागर्दी हत्या हिंसा बढ्दै गएकोप्रति कविले तिब्रव्यङ्ग्य प्रहार गरेको पाइन्छ ।

नेपालमा विद्रोहको विस्तार एवं विद्रोह जन्म भए पश्चात के-कस्ता घटना घटे भन्ने वेला विस्तार गर्दै माओवादी जन युद्ध, दोस्रो जनआन्दोलन, संविधान सभा निर्वाचन, माओवादीको विजय, गणतन्त्र घोषणा जस्ता विषयवस्तुलाई संतुलित ढंगबाट उठान गर्दै विकृत र विसंगतिहरूलाई हटाई सम्य समाज निर्माणमा लाग्न आह्वान गर्नु नै यस माहाकाव्यको केन्द्रीय भूमि , राजनीतिका नायकहरूको चरित्र चित्रण सामाजिक संस्कार, नेपाली प्रशासनलाई लिएर लेखिएको प्रस्तुत माहाकाव्य पढ्दा निकै रोचक र श्रुतिभ्य रहेको छ ।

परलोकतन्त्र माहाकाव्यको केन्द्रीय कथ्य नेपाली राजनीतिको यथार्थ परक चित्रण गर्दै भर्खरै स्थापना भएको लोकतन्त्र नेपालमा विकशित नहुदै अराजक राजनीतिका कारण मृत प्रायः अवस्थामा पुगिसकेको चित्रण गर्नु रहेको छ ।

#### ४.४.५ लय विधान र भाषाशैली

परलोकतन्त्र माहाकाव्य वद्ध र मुक्त दुवै लय ढाचाको प्रयोग गरेर लेखिएको माहाकाव्य हो । विभिन्न शास्त्रीय लय गीतिलयको प्रयोगले माहाकाव्य पढ्दा निकै आनन्द प्राप्त हुन्छ ।

कतै-कतै छन्द भङ्ग भएको देखिएतापनि समग्रमा यस महाकाव्यमा लयविधान अनुशासित ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । कतै-कतै छन्द मिलाउनका लागि केही शब्दहरू तोडभोड गरिएको पाइन्छ । तरपनि भाव र विधानमा बाधा उत्पन्न भएको देखिदैन । प्रस्तुत महाकाव्य पूर्वीय मान्यताका आधारमा लेखिएको हो । यसमा असारे भ्याउरे छन्द, उपजाती छन्द, तीज गीत, अनुष्टुप छन्द, मालिनी छन्द, शार्दूलविक्रीडित छन्द , शिखरिणी छन्द, तामाडसेलो जस्ता छन्दहरू प्रयोग भएका छन् ।

विवेच्य महाकाव्यमा प्रथम सर्ग, दोस्रो सर्ग, तेस्रो सर्ग, चौथो सर्ग, एघारौँ सर्ग, चौधौँ सर्ग, पन्ध्रौँ सर्ग, पच्चिसौँ सर्गका पक्षहरू असारे छन्दमा रचना गरिएका छन् ।

उदाहरण:-

भाडाको घोडा चढनलाई गोडा काट्नेलाई के भनौ  
घर खेत सित होटेलको रात साट्नेलाई के भनौ ।

(परलोकतन्त्र सर्ग,४ श्लोक २६ पृ. २६काठमाण्डौ)

यसैगरी पाँचौँ सर्ग, तेह्रौँ सर्ग, तेइसौँ सर्ग, चौविसौँ सर्ग, छब्बीसौँ सर्ग, शास्त्रीय अनुष्टुप छन्दमा रचना गरिएको छ । उदाहरण:-

ढोग तन्त्र वढेकाले, नपढेका खुला भए  
गुरू गोवरका चेला सप्रिएका मूला भए ।

(परलोकतन्त्र सर्ग१३ श्लोक १ पृ.४२ काठमाण्डौ)

त्यसै गरी पन्ध्रौँ अक्षरको मालिनी छन्दको प्रयोगले गर्दा दशौँ सर्गमा श्रुति मधुर बन्न पुगेको छ । उदाहरण:-

कति दिन अभ्र राख्छौ उदासताको चुनामा  
कति रगत पचायौ ? मुक्तिको वाहानामा  
अव विजय नहोला जेल गाथा सुनाई  
नहिँड प्रिय मगन्ते युद्धघुर्किलाई ॥

(परलोकतन्त्र सर्ग१०श्लोक २ पृ. ३९ काठमाण्डौ)

इन्द्र वज्रा र उपेन्द्र वज्रा जस्ता छन्दको मिश्रण हुने उपजाति छन्दको प्रयोग गरेर छैटौँ सर्ग र सत्रौँ सर्ग लेखिएको छ । जस्को उदाहरण स्वरूप निम्न लिखित पक्तिलाई हेर्न सकिन्छ ।

उदाहरण:-

ल्याओस सुखी जीवन लोकतन्त्र  
ऋशा भरोसा गिरिजा प्रचण्ड ।  
संयुक्त यौटै प्रतिमा बनाउ  
निष्काम नेतागण पुज्ज पाउ ॥

(परलोकतन्त्र सर्ग ६ श्लोक २ पृ. ३३ काठमाण्डौ)

सत्र अक्षरको प्रयोग गरेर अन्त्यमा दुवै गुरू हुने छन्द भन्दा कान्ता छन्दको प्रयोगले यस  
माहाकाव्यको नवौँ सर्ग अत्यन्त श्रुति माधुर्य बन्न पुगेको छ । उदाहरण:-

गोली भन्दा कलम बलियो जोसिये पत्रकार  
बोल्ने लेखेहरू विच अभै लाउलान छेकवार  
पड्केलाहै अणुवम गुम्सिएको विचार  
पखण्डी हो ! जन हृदयको भाव धारा स्विकार

(परलोकतन्त्र सर्ग ९ श्लोक १ पृ. ३८ काठमाण्डौ)

सोह्रौँ सर्ग शार्दुल विक्रिडित छन्दमा रचिएको छ भने अन्य सर्गहरू तामाङ् सेलो र सवाइ  
छन्दमा रचिएका छन् जसको उदाहरण निम्नानुसार छन्-

शार्दुल विक्रिडित:-

पढ्ने कानुन हैन न्यायपदमा पलिटन्छ पोको ठुलो  
सकीरै विचरो छ हारिरहला पानी विनाको कुलो ?  
न्यायाधिस भनाउदो कुजनको द्रव्यादिले पालित  
लुच्चो दुष्ट र चोरकै स्वर ठुलो त्यै सुन्छ न्यायालय ॥

(परलोकतन्त्र सर्ग १६ श्लोक ४ पृ. ५४ काठमाण्डौ)

तामाङ् सेलो:-

भोलामा किताब वोकेछन  
पार्टीको पर्चा देखेनन् ।  
त्यसैले किताबका किराले  
सरकारी जागिर भेटेनन् ॥

(परलोकतन्त्र सर्ग १९ श्लोक ३० पृ. ६२ काठमाण्डौ)

सवाइ छन्द:-

लोकभन्नु जनता हो जनताको तन्त्र

पर लोकलाई आफु ठान्नु 'पर-लोकतन्त्र'

परलोकतन्त्र सर्ग २२, श्लोक २० पृ. ७७ काठमाण्डौ

लय विधानका दृष्टिले प्रस्तुत महाकाव्य समग्रमा उत्कृष्ट रहेको छ । 'ब्रह्मानन्द सहोदर' भनिएको काव्यानन्दको भाव , शिल्प, विचार र लयको आनन्द काव्यमा पाइन्छ, भने हरेक सर्गमा फरक-फरक ठेट नेपाली छन्दको प्रयोग गरिनुनै यस महाकाव्यको विशेषता रहेको छ । परलोकतन्त्र महाकाव्य राजनैतिक र सामाजिक परिस्थिति एवं विषयवस्तुसंग सम्बन्धित काव्य हो । प्रस्तुत महाकाव्यको भाषा परिस्कृत एवं तत्सम र तद्भव तथा आगन्तुक शब्दले गर्दा क्लिष्टता भित्र सहजताका साथ प्रस्तुत भएको छ । यस महाकाव्यको भाषाशैली गत विशेषता परिस्कृत एवं अनुकरणात्मक शब्दको बाहुल्यताका साथै भाषिक विविधता रहेको छ । यसका साथै विभिन्न आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग पनि यस महाकाव्यम भएको पाइन्छ । तत्सम तथा अनुकरणात्मक शब्दको बाहुल्यता र परिस्कारपूर्ण शैली यस महाकाव्यको भाषा शैलीगत विशेषता हो । प्रसाद गुण र वैदर्भी रीतिले गर्दा यस महाकाव्यको शैली मनोहर बनेको छ । काव्यमा प्रयुक्त अन्त्यानुप्रासको सांगितिक लयले काव्यलाई गेयात्मक बनाएको छ । यसका प्रायः श्लोकहरूमा अन्त्यानुप्रासको आयोजना गरिएको छ, भने कतै कतै मध्यानुप्रासको प्रयोग समेत भेटिन्छ । समग्रमा काव्य लयविधान र भाषाशैलीका दृष्टिले उत्कृष्ट छ ।

#### ४.४.६ उक्ति ढाँचा र अलंकार प्रयोग

परलोकतन्त्र महाकाव्यमा नेपाली समसामयिक राजनैतिक परिस्थितिसंग सम्बन्धित विषयवस्तुको कथयिताका रूपमा स्वयं कवि बलदेव शर्मा अधिकारी नै उपस्थित भएका छन् । उनकै प्रौढोक्तिका रूपमा यो महाकाव्य आएको छ । प्रस्तुत महाकाव्यको पञ्चिसौँ सर्गको अन्तिम श्लोकमा "आइरहिन भने पुग्दछ मलाई भै पनि चाहिन्न" भनी प्रत्यक्ष आफूलाई उपस्थित गराएका छन् त्यसैले यो काव्य कवि प्रौढोक्ति कथन ढाँचामा संरचित रहेको छ । यिनै कवि गाउँलेले नेपाली समाजको सजीव चित्रणलाई विषयवस्तु बनाउँदै वर्णनात्मक उक्तिका रूपमा यो महाकाव्य संगठित रही पूर्णभएको हुदा यसमा कवि वतृत्व प्रौढोक्ति कथन ढाँचाको प्रयोग भएको कुरा स्पष्ट देखिन्छ ।

प्रस्तुत महाकाव्यमा अलंकारको आयोजित प्रयोग भेटिदैन तैपनि ठाउँ ठाउँमा स्वतस्फुर्त अलंकारको प्रयोगले भनाइलाई ओजश्वी तुल्याएको पनि छ । प्रश्नालंकार रूपक अलंकार अतिशयोक्ति जस्ता अलंकारको प्रयोग भेटिएता पनि प्रश्नालंकारको अत्यधिक प्रयोग काव्यमा भेट्न सकिन्छ ।

उदाहरण:-

भाडाको घोडा चढ्नेलाई गोडा काट्नेलाई के भनु ?

खर खेतसित होटेलको रात साट्नेलाई के भनु ?

दाहिने आँखो फोरेर चस्मा किन्नेलाई के भनु ?

मुड्कीले आफ्नै टाउको ठोक्दै हिड्नेलाई के भनु ?

(परलोकतन्त्र सर्ग ४, श्लोक ८ पृ. २६ काठमाण्डौ)

यसरी प्रश्नालंकारको प्रयोग प्रस्तुत महाकाव्यमा मिठासपूर्ण र अतिमधुर रहेको छ , विभिन्न विंम्व तथा प्रतीकहरूको स्वतस्फुर्त प्रयोग रहेको प्रस्तुत महाकाव्यमा लालु तामाङ्ग, खुन्ते, जन्तरे, जस्ता पात्रहरूको प्रतीकात्मक प्रयोग भएको देखिन्छ ।

#### ४.४.७ शीर्षकीकरण तथा सार

प्रस्तुत महाकाव्य परलोकतन्त्रको शीर्षक विषयवस्तुसंग सम्बन्धित रहेको छ । नेपाली समसामयिक परिस्थितिलाई महाकाव्य लेखनको मुख्य विषयवस्तु बनाइएकोले विषयवस्तु र शीर्षकबीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको छ । प्रस्तुत महाकाव्यको शीर्षक दुईवटा शब्द मिली बनेको छ 'पर' र 'लोकतन्त्र' नेपालमा विभिन्न राजनैतिक परिवर्तनहरू पार हुँदै वि.सं. २०६२-६३ मा आएर लोकतन्त्रको स्थापना भएको तर नेपाली राजनीतिका नायकहरूले शिशु अवस्थामा रहेको लोकतन्त्रलाई हुर्काउनु बढाउनुको साटो उल्टै मृत्युमुखमा धकेलेको अर्थात् लोकतन्त्रलाई पर धकेलेको भन्ने अर्थ बुझाउने गरि यसको शीर्षक प्रयोग गरिएको छ । यसरी विषयवस्तुका आधारमा रहन गएको पर-लोकतन्त्र शीर्षक सार्थक र औचित्यपूर्ण रहेको छ । साथै शीर्षकीकरण गर्दा उत्पन्न हुनुपर्ने कुतूहलतालाई पनि शीर्षकले आत्मसात गरेको देखिन्छ । त्यसैले शीर्षकीकरण औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

बलदेव गाउँलेद्वारा रचित पर-लोकतन्त्र महाकाव्य उनको काव्ययात्राको तेस्रो चरणको काव्य कृति हो । काव्यको साधनायात्रामा आफ्नो गहन अध्ययन र लगनशीलतास्वरूप आएको

उनको एकमात्र महाकाव्य परलोकतन्त्र महाकाव्यले नेपाली महाकाव्य परम्परामा नवीनकार्यको थालनी गरेको पाइन्छ ।

समसामयिक, राजनैतिक विषयवस्तुमा रचित यस महाकाव्यले नेपाली समाजमा व्याप्त कु-संस्कार कुरीतिको विस्तृत भण्डाफोर गर्दै सम्य समाज एवम् राष्ट्रनिर्माणका लागि आफूहरूलाई राजनीति एवम् देशका ठेकेदार सम्भन्ने नेताहरू सम्य बन्नुपर्ने मान्यता अधि सादै सम्पूर्ण देशवासीलाई सम्पूर्ण कुसंस्कारको विरोध गरि सम्य समाज निर्माणमा अगाडि बढ्न आह्वान गरेका छन् । २०६६ सालमा प्रकाशित परलोकतन्त्र महाकाव्यमा छव्विस वटा सर्गहरूको सङ्गठित योजना गरिएको छ । ती सर्गभिन्न शाशत्रीय उपजाती मन्दाक्रान्ता, मालिनी, शिखरिणी, शार्दुलविक्रिडित, सवाई छन्द, लोक छन्द, असारे गीत आदि छन्दहरू रहेका छन् । काव्यमा छ १०० पृष्ठ खर्चिएको छ । हास्य रस, करुण रस, शान्त रस आदि रसहरूको प्रयोग गरिएपनि कुनैपनि रसलाई उत्कर्षमा पुऱ्याइएको पाइदैन । तत्सम शब्द र आगन्तुक शब्दको प्रयोग समुचित रूपले गरिएको छ । अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगले काव्यलाई अभि सुरम्यता प्रदान गरेको छ । उखान टुक्का एवम् विम्बलङ्कारहरू काव्यमा स्वतस्फूर्त रूपमा आएका छन् । समुन्नत राष्ट्रनिर्माणको महान लक्ष्य बोकेको प्रस्तुत काव्यको भाषा प्रवाहमयि, प्रौढ र परिष्कृत रहेको छ । विभिन्न छन्दको निर्वाध गति र ठाँउठाँउमा आएको स्वस्फूर्त अलङ्कारविन्यास तथा अन्त्यानुप्रासको विन्यासले काव्यको कला वा रूप पक्षलाई ज्यादै उत्कृष्टता प्रदान गरेको र नेपालका उच्चस्तरका नेताहरूलाई एक आपसमा छुटेर हैन जुटेर समुन्नत नेपालको निर्माणमा अगाडि बढ्नका लागि आग्रह गरिएको प्रस्तुत काव्यमा व्यक्त राष्ट्रवादी स्वरहरूलाई उदाहरण स्वरूप यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :-

कसैले थर सोधेछ भने नेपाल भन है ?

कसैले घर सोधेछ भने नेपाल भन है ?

अमर बन्ने हो भने आफै नेपाल बन है ?

कसैले सोध्ला परान के हो ? नेपाल भन है ?

समग्रमा प्रस्तुत काव्यमा प्रयोग गरिएका छन्दहरूले काव्य पूर्ण रूपमा ज्ञेयात्मक बनेको छ । वर्तमान नेपाली समाजका विसङ्गतिहरूलाई प्रस्तुत गर्दै राजनैतिक कारणले देशलाई अधोगतितर्फ नधकेली उन्नतिको बाटोमा लैजानुपर्ने धारणा व्यक्त गर्नु नै यस काव्यको मुख्य सार हो ।

## ४.५ मेरो राजा खण्डकाव्यको अध्ययन

गाउँलेको मेरो राजा खण्डकाव्य २०५८ भाद्र महिनामा बुधकुमारी अधिकारी द्वारा प्रकाशित भएको खण्डकाव्य हो । १२ वटा शीर्षकमा विभाजन गरिएको यसकाव्यमा श्लोक संख्या दिइएको छैन, २०५८ जेष्ठ १९ गतेको राज परिवारको वंश विनाशको घटनालाई लिएर रचना गरिएको यस काव्यलाई कविले शोककाव्यको संज्ञा दिएका छन् ।

मेरो राजा शोककाव्य कवि बलदेव गाउँलेले सबैका प्रिय राजा श्री ५ वीरेन्द्र को २०५८ जेठ १९ गते राति भएको वंश विनाशको घटना पश्चात त्यही घटनालाई आधार बनाई प्रजातन्त्र प्रेमी राजाको दारुण अवसान जन्य पीडाबाट आहत भई भावुक लेखनीबाट लेखिएको शोककाव्य हो ।

“परम्परागत संस्कृत अनुष्टुप छन्दमा लेखिएको यस काव्यको भाषा सरल छ तर त्यसमा व्यक्त भाव गम्भीर र घनत्वपूर्ण छ । नेपाली हृदयलाई अवाक् बनाउने दुर्घटनाले बलदेव गाउँलेलाई वाणी दिएको छ । यस काव्यमा कविले नारायण हिटिको नाम सम्झीदापनि भसङ्ग हुने र त्यस हत्याकाण्डले संसार त्रस्त भएको कुरालाई काव्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरेका छन् । राजा विरेन्द्रलाई आफ्नो मुटुको ढुकढुकी संझ्ने राजभक्त जनताले संजिवनी किन्न पाइने भए किन्न र आफ्नो प्राण दिएर राजा वाच्ने भए प्राणदिन पछि नपर्ने कुरालाई प्रस्तुत गरेका छन् ।

मृत संञ्जीवनी किन्न पृथ्वीमा पाइने भए

राजभक्त हजारौले आफ्नै प्राण दिने थिये ।

मेरो राजा सर्ग १ श्लोक ६ पृष्ठ ९ काठमाण्डौ

प्रस्तुत काव्य विह्वल मानवताको अजस्र आँसु र अनन्त चीत्कारले पूर्णतः आप्लावित बनेको छ । अनुष्टुपछन्दको निर्भर गतिमा विश्वजनीन करुणाको सहज भावधारालाई पोख्दै काव्यलाई शोकाकुल परिवेश भित्र विशेषतः निमग्न गराएका छन् । समग्र काव्यभरी करुणा र शोकको महानदी बगेको छ ।

### ४.५.१ कृतिगत सन्दर्भ

मेरो राजा शोककाव्यको रचना वि.सं. २०५८ भाद्र महिनामा प्रकाशित भएको हो । मेरो राजा बलदेव गाउँलेको पहिलो र एकमात्र शोककाव्य हो । गाउँलेको आन्तरिक प्रतिभाको अतिरिक्त २०४२ साल देखि नै साहित्य क्षेत्रमा दत्तचित्त भई लागेको अनुभव र तत्कालीन राजा श्री ५ वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको वंश विनास हुने गरी गरिएको षड्यन्त्रपूर्वक हत्या बाट



नेपाली जनतामा उत्पन्न भएको शोक भावलाई प्रतिबिम्ब बनाई मेरो राजा नामाकरण गरि मेरो राजा शोककाव्यको रचना गरेको पाइन्छ ।

नेपाली जनताका ढुकढुकीका रूपमा रहेका राजा वीरेन्द्रको वि.सं. २०५८ जेष्ठ १९ गते पुरै वंश विनास हुने गरी घटाइएको दरवार हत्याकाण्डलाई स्रोत एवम् सन्दर्भका रूपमा यस शोककाव्यलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

#### ४.५.२ विषयवस्तु

मेरो राजा पूर्णतः राजा वीरेन्द्रको वंश विनाश गर्ने गरी घटाइएको दरवार हत्याकाण्डपछि राजा वीरेन्द्रकै शोकमा सिर्जना गरिएको शोकभावको अभिव्यक्त गरिएको शोककाव्य हो । “मेरो राजा महाकाव्यको गुण बोकेको खण्डकाव्य हो, जो कारुणिकतामा निबद्ध छ, जसमा सबै रोएका छन् ।”<sup>९४</sup> तत्कालीन राजा वीरेन्द्रको वंश विनास हुनेगरी घटाइएको घटनालाई प्रमुख विषयवस्तुका रूपमा लिई राजा वीरेन्द्रका सद्गुणहरूलाई प्रस्तुत गर्दै सम्पूर्ण देशवासी जनताको प्रतिनिधिका रूपमा शोक व्यक्त गर्नु नै यस शोककाव्यको विषयवस्तु हो । वर्तमान समयमा इतिहास बन्न पुगेको दरवार हत्याकाण्ड पछि सम्पूर्ण देशवासीहरूमा पैदाभएको शोकभावलाई व्यक्त गर्दै ऐतिहासिक राजा वीरेन्द्रको हत्याको समाचारले सम्पूर्ण देशमा भुकम्पको झट्का लागेको, स्वर्गका राजा इन्द्र त इन्द्रमात्रै भएको तर वीरेन्द्र वीर र इन्द्र दुवै भएको वर्णन पनि यहाँ गरिएको छ । सबै लिङ्ग, वर्ण, धर्म, जातलाई वरावरी देख्ने वीरेन्द्रलाई स्वर्गवासीहरूले इन्द्रका कुशल कार्यवाहकका रूपमा भेटाएको, देवताहरूले नै षड्यन्त्र गरेर राजालाई लुटेर लगेको अभिव्यक्ति प्रस्तुत शोककाव्यमा पाउन सकिन्छ ।

सम्पूर्ण देशवासीका प्यारा राजा वीरेन्द्रको हत्यापश्चात सम्पूर्ण देशवासीहरूले तिमी कहिले आउछौ सबै तीर्थहरू यतै बसौला भनी आमन्त्रण भाव पनि यसमा प्रस्तुत भएको छ । राष्ट्रवादी जनवादी राजाका रूपमा रहेका आफ्ना राजालाई गुमाउँदा आफ्नो आधा अङ्ग छुटेको, कालले पनि छलेर लगेको त्यस्ता राजा वीरेन्द्रको आत्मा यही रहोस् भन्ने कामना सहित कवि लेख्छन् :-

आत्मा वीरेन्द्रकै आओस  
जोसुकैको शरिर होस  
भूमी नेपालको गाथा  
पूर्ण स्वस्थ भइरहोस्

मेरो राजा सर्ग ११ श्लोक १९ पृष्ठ ३२ काठमाण्डौ

<sup>९४</sup> रामहरी दाहाल, मेरो राजा शोककाव्यको भूमिका

### ४.५.३ संरचना

मेरो राजा वर्णनात्मक शोककाव्य हो । १०० श्लोक देखि ९९९ श्लोकसम्मको लमाई हुने खण्डकाव्य प्रष्ट वा स्थूल खण्डकाव्यको कोटिमा पर्दछन् । (माहादेव अवस्थी नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्यको विर्मश काठमाण्डौ) प्रस्तुत मेरो राजा शोककाव्यमा संख्या नदिएपनि विभिन्न शीर्षकमा १२१ श्लोक संख्या रहेकाले यसलाई शोकभावयुक्त खण्डकाव्य तथा प्रष्ट खण्डकाव्यमा राख्न सकिन्छ । तर सर्गगत संरचनाको संगठन भने यस खण्डकाव्यमा भएको पाइन्छ ।

मेरो राजा शोककाव्यमा खण्ड सर्ग अध्यायको नाम लिइएको छैन तैपनि यसमा १२ वटा उपशीर्षकको योजना गरिएको पाइन्छ । जम्मा पृष्ठ ३२ भित्रै समाप्त गरिएको यस शोककाव्य सम्पूर्णरूपले राजा वीरेन्द्रकै वर्णन एवम् हत्याकाण्डको वर्णनमा समाप्त भएको छ । यसमा दया हेर्न कहा जाने , मेरो राजा , द्यौता षडयन्त्रकारी , हुन लाग्यो स्वयम्बर , कहिले आउछौ तिमी , सयवर्ष अभै वाच्छौ प्राणै गयो कि के राजा मुटु हाम्रै गयो राजा साच्चै कायर हो काल बोल्न सक्दैन संसार , चन्द्र सूर्य भए पुग्छ , अभै साभा भयो किके जस्ता शीर्षकहरू रहेको छ ।

### ४.५.४ केन्द्रीय कथ्य

ऐतिहासिक पुरुष एवम् सम्पूर्ण देशवासिका ठुकठुकी राजा वीरेन्द्रको वंश विनास हुने गरी घटाइएको दरवार हत्याकाण्डलाई मुख्य रूपमा विषयवस्तु बनाईएको प्रस्तुत शोककाव्यले राजा वीरेन्द्रप्रति शोकभाव व्यक्त गर्नु नै यस खण्डकाव्यको मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

### ४.५.५ लयविधान र भाषाशैली

मेरो राजा शोककाव्यमा बद्ध लय ढाचा प्रयोग गरिएको छ । काव्यको आदिभाग देखि अन्त्यसम्म एकमात्र अनुष्टुप छन्दको प्रयोग गरिएको छ । अर्थात् यसमा सम्पूर्ण पाउको पाचौं अक्षर ह्रस्व र छैटौं अक्षर दीर्घ तथा दोस्रो र चौथो पाउको सातौं अक्षर ह्रस्व हुने शास्त्रीय वर्णिक छन्द अनुष्टुपको प्रयोग गरिएको छ ।

सरल सहज र सुमधुर भाषा प्रयोग एवम् सम्पूर्ण काव्य नै एकै छन्दमा रहेकोले सुन्दा मधुर लाग्ने शैलीको प्रयोग यस काव्यमा पाइन्छ । जसको उदाहरण :

#### ४.५.६ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग

मेरो राजा शोककाव्यको शीर्षक नै कविउक्ति ढाँचामा रहेको हो एवम् कवि स्वयम्ले दरवार हत्याकाण्ड र राजा वीरेन्द्रको वर्णन गरेकाले यस काव्यमा कवि उक्ति ढाँचाको प्रयोग भएको छ । राजा वीरेन्द्रको वंश विनाश र उनीप्रतिको श्रद्धाभावको विषयवस्तु वर्णनात्मक उक्तिका रूपमा यो खण्डकाव्य सङ्गठित रही पूर्ण भएको हुँदा यसमा कविवक्तृ प्रौढोक्ति कथन ढाँचाको प्रयोग भएको छ । प्रस्तुत काव्यमा आयोजित रूपमा अलङ्कार प्रयोग गरिएको पाइँदैन । तै पनि अत्यन्त न्यून रूपमा अनुप्रास , रूपक आदि अलङ्कारको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

अनुप्रासको उदाहरण

पीडालो चर्कियो छाती रोष पोख्न नपाउँदा  
त्यो दोषी कति निर्दोषी दोष देख्न नपाउदा ।

मेरो राजा सर्ग १२ श्लोक २ पृष्ठ ३० काठमाण्डौ

#### ४.५.६ शीर्षकीकरण

खण्डकाव्यको शीर्षक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित भएर पनि राख्न सकिने प्रसिद्ध शास्त्रीय मान्यता अनुसार यस खण्डकाव्यको शीर्षक रहन गएको छ । राजा वीरेन्द्रको वंश विनासपछि देशवासीहरूले उनीप्रति प्रकट गरेको शोकभाव एवम् श्रद्धाभावलाई कविउक्तिढाँचामा प्रस्तुत गरिएकाले यस काव्यको शीर्षक मेरो राजा र विषयवस्तुवीच सहज सम्बन्ध स्थापित हुन पुगेको छ ।

#### ४.६ त्रिफला खण्डकाव्यको अध्ययन

##### ४.६.१ कृतिगत सन्दर्भ

वि.सं. २०५९ सालमा प्रकाशनमा आएको त्रिफला खण्डकाव्यको लेखनको प्रेरणा स्रोत भनेको समसामयिक नेपाली राजनैतिक परिवेश रहेको पाइन्छ । यसमा कविको कवित्व र कल्पनाको मिश्रण पनि प्रेरणागत स्रोतको रूपमा रहेको छ ।

##### ४.६.२ विषयवस्तु

नेपाली समसामयिक राजनैतिक विषयवस्तुलाई निकै कलात्मक एवम् श्रुतिमधुर ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको कवि गाउँलेको त्रिफला खण्डकाव्य समग्रमा नेपाली समसामयिक

राजनीतिप्रतिको व्यङ्ग्यका साथमा देशप्रेम, सभ्य समाज निर्माणको आग्रह गरिएको काव्य हो । “देश हत्या हिंसाको प्रतिस्पर्धामा लागेजस्तो देखिने परिवेशमा हिंसावाट क्रान्ति सम्भव नभएको र सबै राजनीतिक शक्तिबीचको मिलनमानै प्रजातन्त्र, राष्ट्रियता र समाजवादको प्राप्तिसम्भव भएको अभिव्यक्ति त्रिफला खण्डकाव्यमा पोखिएको छ । कुनै आदर्श र सार्थक उद्देश्यविना भौतारिएको वर्तमान समाज अझ भनौ युवापिढीलाई यस काव्यले राष्ट्रियताको सवालमा खरो उत्रन, प्रजातन्त्रको पक्षमा टाउको उठाउन र समाजवादको वकालत गर्न प्रेरित गरेको छ । शशस्त्र संघर्ष सभ्यताको शिखर पुग्ने बाटो हुन सक्दैन । तसर्थ हिंसाका नायक यदि भगवान नै भएपनि नस्विकार्ने पक्षमा त्रिफला देखिन्छ । जसको उदाहरण स्वरूप प्रस्तुत पङ्क्तिलाई लिन सकिन्छ :-

शकुनी होस् शिखण्डी होस् अथवा कृष्ण नाउँको  
भगवान भई आओस् पुजा गर्दिन दुष्टको ।

त्रिफला सर्ग ५ श्लोक १ पृष्ठ १२ काठमाण्डौ

हाम्रो देश नेपालमा चलेको १० वर्षे जनयुद्धले जनताहरूमा त्रास फैलाएको, राष्ट्रमा विकासनिर्माणका कार्यहरू ठप्प भएकाले देश अधोगतितर्फ लागेकोले हत्याहिसालाई निर्मूल पार्नुपर्ने धारणा व्यक्त गर्दै राजा प्रजा सबै मिलेर देश विकासमा लाग्नुपर्ने चाहना पनि कविले व्यक्त गरेका छन् । कतै विद्रोहको आवाज विद्रोही सेनाको पक्षबाट बोल्दै त कतै विद्रोह नगर्न राष्ट्रिय सेनाको आग्रह पोखिएको त्रिफला भित्र विद्रोह सेनाको स्वालाई कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

त्यत्तिकै भुक्न सक्दैन उठेको सर्पको फणा  
प्राण अर्पण गर्दछु के-को आत्मसमर्पण ।

त्रिफला सर्ग १२ श्लोक १ पृष्ठ १५ काठमाण्डौ

त्यसैगरि कठोर ती विद्रोही सेनालाई राष्ट्रिय सेनाको नरम आग्रहलाई कविले आफ्ना शब्दमा यसरी प्रस्तुत गर्दछन् :-

गोधूलि साँभू कया राम्रो गाइले गोठ सम्भूयो  
माछाले रह छोडेन उसको राष्ट्र त्यहि थियो ।

त्रिफला सर्ग १ श्लोक १ पृष्ठ ९ काठमाण्डौ

कुनैपनि राष्ट्रमा गृहयुद्ध चलेमा त्यसको फाइदा छिमेकी राष्ट्र एवम् अन्य राष्ट्रहरूलाई हुने र देश भ्रष्ट, अशान्त हत्या हिंसाले पीडित र गरीब हुँदै जाने भएकोले तथा “आन्तरिक विद्रोह र वैमानस्यताले शासकलाई निरङ्कुशता तर्फ लैजाने भएकाले प्रजातन्त्रको विकल्प नरहेको भाव प्रस्तुत काव्यमा पाइन्छ।”<sup>९६</sup> नेपाली नेता तथा जनता सबैको अभिप्राय देश बनाउने हो भने वी.पी. कोइरालाले जस्तो व्यक्तिगत अहंकारलाई त्यागि देशविकासको बाटोमा हिड्नुपर्ने धारणा व्यक्त गर्दै जननायक वी.पी. कोइरालाको भावनालाई कविले काव्यमा यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

कुल्चे छ निजी अहंकार विर्सिए अवहेलना  
राष्ट्रले सास फेरेछ हाम्रो मेल मिलापमा ।

त्रिफला सर्ग २१ श्लोक ५ पृष्ठ २० काठमाण्डौ

त्यसैगरि प्रस्तुत काव्यमा कविले राजा र राजनेता मिल्नुपर्छ भन्ने विचारलाई पृथ्वीनारायण शाहमार्फत यसरी प्रस्तुत गरेका छन्

कतै राजा कतै नेता आज्ञा होइन देशको  
राजनेता मिली सिङ्गै राजनेता सुहाउथ्यो ।

त्रिफला सर्ग २२ श्लोक १८ पृष्ठ २३ काठमाण्डौ

समयमा कवि हो यस काव्यमा सामाजिक, राजनैतिक एवम् देशभक्ति पूर्ण भावलाई मुख्यरूपले विषयवस्तुका रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् ।

त्रिफला स्वप्नकाव्य संरचनागत हिसाबले त्यति सुसङ्गठित रहेको देखिदैन तैपनि कविले खण्डकाव्यको विषयसँग सम्बन्धित आफ्ना भावना र विचारहरूलाई प्रस्तुत गर्नका लागि विभिन्न २४ शीर्षकहरू दिएका छन् । यस क्रममा उनले दिएका शीर्षकहरू कुनै केही विस्तारित भएको पाइन्छ । “कवि गाउँलेको शोधपत्र लेखनका लागि काव्य सिर्जना गरेको होइन”<sup>९७</sup> भन्ने भनाइबाट पनि के उनका काव्यहरू संरचनाका हिसाबले पुष्ट छैनन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ । त्रिफला स्वप्नकाव्यमा कतै पनि श्लोकसंख्या नदिइएकाले यो संरचनागत हिसाबले फितलो काव्यको रूपमा देखा पर्छ ।

<sup>९६</sup> ऐजन ।

<sup>९७</sup> शोधनायक ।

### ४.६.३ केन्द्रीय कथ्य

नेपाली समसामयिक परिवेशलाई यथार्थपरक चित्रण एवम् ऐतिहासिक विषयवस्तुको भङ्गको प्रदान गर्ने त्रिफला स्वप्नकाव्य विषयवस्तुका दृष्टिले महत्वपूर्ण काव्यका रूपमा रहेको छ । नेपालमा चलेको दशवर्षे जनयुद्धको प्रतिच्छायाको रूपमा आएको एवम् युद्ध हो देशको प्रगति हुन नसक्ने भन्दै युद्धलाई समाप्त पार्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरिएको प्रस्तुत काव्यको मुख्य कथ्यका रूपमा सम्पूर्ण विद्रोहीशक्ति राजा, नेता, प्रजा सबै मिलेर एकजुट भई देशविकासका लागि अगाडि बढ्नुपर्ने धारणा व्यक्त गर्नु रहेको छ । नेपाली राजनीतिलाई मेलमिलापपूर्ण शैलीमा बदली सम्पूर्ण नेताहरू एकै ठाउँमा उभिनुपर्ने विचार प्रस्तुत गर्नु नै यस काव्यको मूल कथ्य हो ।

### ४.६.४ लयविधान (भाषाशैली)

त्रिफला स्वप्नकाव्य शास्त्रीय बद्धलय ढाँचाको प्रयोग गरिएको देखिन्छ । यस काव्यमा एकमात्र अनुष्टुप छन्दको प्रयोग गरिएको छ । आठ अक्षरको एक पाउ हुने श्लोकको छैटौँ अक्षर गुरू अर्थात् दीर्घ र पाँचौँ अक्षर लघु अर्थात् ह्रस्व हुने र दोस्रो र चौथो पाउको सातौँ अक्षर पनि ह्रस्व हुने शास्त्रीय अनुष्टुप छन्दको प्रयोग यस काव्यमा प्रयोग गरिएको छ । जसको उदाहरण स्वरूप निम्नलिखित पङ्क्तिलाई लिन सकिन्छ :-

जो खान्छ देशको धूलो ठूलो मान्छे उही बनोस्  
गोठालाले पिई दूध बचे मालिकले पिओस् ।

त्रिफला सर्ग २२ श्लोक १२ पृष्ठ २२ काठमाण्डौ

माटो, मानवता साथै समता पो मिलाउनु  
राष्ट्रको टाउको दुख्दा त्रिफला यै खुवाउनु

त्रिफला सर्ग २२ श्लोक ६२ पृष्ठ २३ काठमाण्डौ

सरल शब्द छनोट, नरम भाषाशैलीको प्रयोग गरेर लेखिएको प्रस्तुत काव्यमा शुद्ध नेपाली शब्दको प्रयोग तथा स्वयम् कवि द्वारा निर्माण गरेको पाइन्छ । समग्रमा यस काव्यको शैली सरल र छन्दोवद्ध एवम् श्रुतिमधुर रहेको छ ।

#### ४.६.५ उक्तिढाचा र अलङ्कार प्रयोग

समसामयिक नेपाली राजनीतिको चित्रणमा केन्द्रीत यस काव्यमा कथयिताका रूपमा स्वयम् कवि उपस्थित देखिन्छन् । उनकै पौढोक्तिका रूपमा यो काव्य आएको छ । जसको उदाहरण हेरौं :-

म आफैसित सोद्वैछु-खै कस्तो रामभक्त हुँ ।

शक्ति देखेर तर्सेको चाकरीबाज मात्र हुँ ।

त्रिफला सर्ग २ श्लोक ३ पृष्ठ ९ काठमाण्डौ

यसरी विवेच्य काव्यमा कवि प्रोढोक्तिका साथै कविनिवद्ध वक्तृप्रोढोक्ति कथनढाँचा रहेको पाइन्छ । प्रायः कविताहरू प्रथमपुरुष एवम् आन्तरिक दृष्टिविन्दुमा संरचित रहेको पाइन्छ ।

त्रिफला स्वप्नकाव्य समाजसुधारको प्रेरणा स्रोतका रूपमा देखिन आएको छ । काव्य लेखनका क्रममा आयोजित किसिमले नभई स्वतःस्फूर्त रूपमा विभिन्न बिम्ब अलङ्कार र प्रतीकहरू काव्यमा आएका देखिन्छन् । काव्यमा कतिपय स्थलहरूमा उपमा रूपक दृष्टान्त अतिशयोक्ति आदि अर्थालङ्कारहरूका साथै अनुप्रासका विभिन्न भेदहरू आद्यानुप्रास, मध्यानुप्रास, अन्त्यानुप्रासको आयोजना देखिन्छ । काव्यमा प्रयुक्त अलङ्कारहरूको उदाहरणलाई यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

#### अतिशयोक्ति :-

दिउसै सपनाभिन्न नौलो नेपाल देखियो

बुद्धको चैत्यगुम्बामा युद्धदैत्य पसारियो ।

त्रिफला सर्ग १ श्लोक १ पृष्ठ ९ काठमाण्डौ

#### दृष्टान्त :-

मामा शकुनिले जाली पासा फ्याक्लान् उसै गरी

सबैले मर्नुपर्ने छ, दुर्योधन मरेसरी ।

त्रिफला सर्ग ४ श्लोक १ पृष्ठ ११ काठमाण्डौ

**प्रश्नालङ्कार :-**

तिम्रो वाद कहाँ बस्छ ? माटो नै नभएपछि

तिम्रो प्राण कहाँ बज्छ ? मुटु नै नरहेपछि ।

त्रिफला सर्ग १६ श्लोक २ पृष्ठ १७ काठमाण्डौ

**अनुप्रास :-**

राजा मात्र उदाएर नेता अस्ताउदाँ अनि

नेता मात्र उदाएर राजा अस्ताउदाँ पनि ।

त्रिफला सर्ग २२ श्लोक २० पृष्ठ २३ काठमाण्डौ

उपर्युक्त अलङ्कारहरूको प्रयोगले काव्यलाई आकर्षक बनाएको छ । व्यङ्ग्योक्तिको प्रयोग पनि यस काव्यमा गरिएको छ । ठाउँठाउँमा गरिएको नेपाली उखान टुक्का र बिम्ब तथा प्रतीकहरूको प्रयोगले यसकाव्यलाई व्यञ्जनाधर्मी काव्य एवम् कलात्मक काव्यको रूपमा चिनाएको छ ।

#### ४.६.६ शीर्षकीकरण तथा सार

कुनैपनि काव्यको शीर्षक चयन गर्दा काव्यमा वर्णन गरिएको विषयवस्तु, नायक र नायिका आदि आधार बनाइन्छ । यहाँ काव्यको विषयवस्तुसंग सम्बन्धित भएर शीर्षक विधान गरिएको छ । त्रिफला नामाकरणको विषयमा भन्नुपर्दा यो शीर्षक र काव्यमा प्रयुक्त विषयवस्तुबीच प्रतीकात्मक सम्बन्ध रहेको छ । त्रिफला भन्नाले उदर सम्बन्धि हुने विकारलाई नाश गर्ने आयुर्वेदिक औषधि भन्ने बुझिन्छ । तर यहाँ अभिधा अर्थ नभई प्रतीकात्मक अर्थ बुझ्नुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ । किनभने काव्यमा प्रयोग गरिएको विषयवस्तु भनेको समसामयिक नेपाली राजनैतिक अवस्था हो । जसलाई कुन दिशातर्फ लैजाने भन्ने कुरा नेपालका तीन ठूला दल कांग्रेस, एमाले, र माओवादीमा भर पर्छ । यहाँ कविले त्रिफला प्रयुक्त तीनवटा फलहरू छुट्टिदा उदरमा हुने विकारलाई नाश गर्न नसक्दा तीनवटै फल मिलाएर त्रिफला बनाएजस्तै हाम्रो देशमा वर्तमान समयमा देखिएको समस्या समाधान गर्न यि तीन ठूला दलहरू त्रिफला जस्तै मिल्नुपर्ने धारणा कविले व्यक्त गरेकाले प्रस्तुत काव्यको शीर्षक प्रतीकात्मक रूपले सार्थक नै रहेको देखिन्छ ।



## ४.७ म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत खण्डकाव्यको प्रकाशन मिति प्रष्ट रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइदैन त्यसैले यसको प्रकाशन समय यकिन गर्न सक्ने अवस्था छैन । कवि गाउँलेले यो खण्डकाव्य लेखनको प्रेरणा प्रदान गर्ने व्यक्तिका रूपमा सम्पूर्ण आफ्ना गाउँले दाजुभाई तथा गीता राणा, फरेन्द्र लिम्बू, ओज श्रेष्ठलाई लिएका छन् । सात शीर्षकको संरचनामा संरचित प्रस्तुत खण्डकाव्यले नेपाली साहित्यको समसामयिक कविता, काव्य लेखने परम्परालाई अगाडि बढाउन थप उर्जा प्रदान गरेको छ ।

### ४.७.१ विषयवस्तु

समसामयिक विषयवस्तुलाई टिपेर काव्यमा प्रयोग गर्न सक्ने कुशल क्षमता भएका कवि गाउँलेको म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत खण्डकाव्य पूर्णरूपमा नेपाली समसामयिक विषयवस्तुलाई आधार बनाई लेखिएको खण्डकाव्य हो । यस खण्डकाव्यमा कविले नेपाली राजनीतिमा फैलिएको कुसंस्कारको यथार्थपरक ढङ्गबाट चित्रण गर्दै त्यसप्रति व्यङ्ग्य प्रदान गरेका छन् । विभिन्न सन्दर्भहरूलाई लिएर रचना गरिएको प्रस्तुत खण्डकाव्यमा सर्वप्रथम 'सरकारी र विप्लवी टुहुरा' शीर्षकमा असहाय टुहुराहरूको आर्तवादलाई विषयवस्तु बनाई मानवीय मूल्य र सभ्यताप्रतिको बज्रप्रहारलाई यसरी मूर्तता प्रदान गरेको छ ।

माया र करूणा मागे वेदना प्रतिबन्धित

भूमिगत भइन् शान्ति विवेक अनुबन्धित ।

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत सर्ग १ श्लोक ९ पृष्ठ ४ काठमाण्डौ

यसरी वर्तमान अवस्थाप्रति चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने कविले नालायक नेतृत्वप्रति तीव्र रोष प्रकट गर्दै वस्तुगत यथार्थलाई यसरी देखाउछन् :-

मसानघाटमा नेता जनतासंग भेटिए

सके नेताहरूलाई मत माग्नु थियो कि के ?

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत सर्ग १ श्लोक ११ पृष्ठ ५ काठमाण्डौ

विशेष गरि जनता खण्ड र नेता खण्ड गरि दुई भागमा विभाजन गरिएको प्रस्तुत खण्डकाव्यमा जनताखण्डमा नेपाली जनताहरूले नेताहरूको लागि गरेको त्याग, अनुरोध,

उनीहरूप्रतिको आशा, उनीहरूको डर त्रास एवम् नेताहरूको कुप्रवृत्तिको भण्डाफोर गरिएको छ । जनताहरूले बनाएका नेता भ्रष्ट बनेको पुराना शासकभन्दा कमी नभएको कुरा कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् ।

राणातन्त्र पच्यो आफ्नै नेतातन्त्र गरिष्ठ छ

कुनै राहु कुनै केतु नेताग्रह अरिष्ठ छ ।

म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत सर्ग २ श्लोक १५ पृष्ठ ७ काठमाण्डौ

चुनावको समयमा जे सुकै गर्न पनि तयार हुने नेताहरू भोट पाएर चुनाव जितेपछि कानमा तेल हालेर बसेको तथा मतदाताहरूलाई सपनामा उडाएर आफूले जहाज बेचेर पैसा कमाएको राष्ट्रको ढुकुटी समाप्त पारेको जस्ता कुकृत्यहरूको भण्डाफोर गर्दै कवि लेख्छन् :-

तिम्रै वाहन हो क्यारे मुसो जस्तो प्रशासक

बेचेर राष्ट्रको धुलो आफ्नै बनाउछ ।

म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत सर्ग ३ श्लोक ३८ पृष्ठ १० काठमाण्डौ

त्यसै गरी वर्तमान अवस्थामा योग्य मानिसले काम नपाएको तर अयोग्य मानिसले पावरका भरमा जागिर पाएको व्यथा एवम् आफ्नो पेशाप्रति इमान्दार शिक्षकले जीवन गुमाउनुपरेको व्यथालाई पनि कविले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :-

अध्यापन सकी गर्थे समग्र हितचिन्तन

प्रगतिशील हो बोल मैलाईमारियो किन ?

म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत सर्ग २ श्लोक २० पृष्ठ १२ काठमाण्डौ

त्यसै गरि १० वर्षे जनयुद्धका समयमा माओवादीले जनतालाई दिएको सास्ती पीडा एवं सम्पूर्ण विश्वबाट हटिसकेको मार्क्सवाद एवम् माओवादलाई नेपालमा लादन खोज्नेहरू प्रतिको विरोधभाव प्रकट गर्दै नेपालमा मार्क्सवाद तथा माओवादको कूनै औचित्य नरहेको र प्रजातन्त्रमा नै नेपालको सुन्दर कल्पना गर्न सकिन्छ भन्ने भाव कविले यसरी व्यक्त गरेका छन् :-

पुराण वेद पल्टाई मार्क्सले कहिले पढे ?

अथवा तिनले हाम्रो हिमाल कहिले चढे ?

म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत सर्ग ४ श्लोक ३६ पृष्ठ १४ काठमाण्डौ

चीनमै मिति नाघेको माओवाद खुवाइयो  
बाजलाई परेवाको हक माग्न पठाइयो ।

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत सर्ग ४ श्लोक ४२ पृष्ठ १५ काठमाण्डौ

यसरी जनता खण्डको अन्त्यमा कविले सम्पूर्ण नेतालाई वस्तुवादी बनेर देशविकासमा लाग्न आग्रह गरेका छन् ।

त्यस गरि दोस्रो खण्ड नेताखण्डमा कविले नेपालका चर्चित एवम् मुख्य नेताहरूको अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुत गर्ने क्रममा प्रचण्ड, बावुराम, गिरीजा आदिको अभिव्यक्तिलाई प्रस्तुत गरेका छन् । जसको उदाहरणका रूपमा निम्नलिखित पङ्क्तिहरूलाई लिन सकिन्छ

गिरीजा नाउँ हो मेरो पिता उच्च हिमालय  
वर्षौं त जेलमै काटे मीत लिए चिसोसित ।

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत सर्ग ६ श्लोक ६ पृष्ठ २१ काठमाण्डौ

राष्ट्रको ढुकुटीबाट गुलियो लालमोहन  
वृद्धभत्ता त्यसैवाँडे म मिठो जनमोहन ।

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत सर्ग ५ श्लोक १८ पृष्ठ १९ काठमाण्डौ

यसरी विभिन्न समसामयिक विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्न कवि गाउँले सफल रहेको देखिन्छ ।

#### ४.७.२ संरचना

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत खण्डकाव्य संरचनाका हिसाबले उत्कृष्ट रहेको देखिन्छ । काव्यको शुरूमा सर्कारी र विप्लवी टुहुराहरू भन्ने शीर्षक दिइएको छ भने दोस्रो खण्ड जनता खण्ड रहेको छ । यस खण्डमा जनताले नेताहरूप्रति प्रकट गरेको आसा भरोसा, शेष, आदिलाई कविले आफ्नो माध्यमबाट प्रस्तुत गरेका छन् भने तेस्रो खण्ड नेता खण्डमा नेपालका विभिन्न उच्चस्तरीय नेताका बारेमा कामका प्रस्तुत गरिएको खण्ड हो । यसरी हेर्दा तीन खण्डमा विभाजन गरेजस्तो देखिएपनि समग्रमा भन्नुपर्दा यो खण्डकाव्य २ खण्डमा विभाजित काव्य हो । यसमा श्लोक संख्या दिइएको पनि पाइदैन ।

### ४.७.३ केन्द्रीय कथ्य

नेपाली समसामयिक परिवेशलाई यथार्थपरक ढङ्गबाट प्रस्तुत गर्ने कवि गाउँलेको म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत खण्डकाव्यको विषयवस्तु पनि नेपालको समसामयिक एवम् राजनैतिक रहेको छ । हाम्रो देशमा विभिन्न समयमा हुने परिवर्तन एवम् जनताहरूका पीडा नेताहरूको भ्रष्टाचारी प्रवृत्ति आदिलाई यथार्थपरक चित्रण गर्नु र त्यस्ता समाजविरोधी तत्वहरूको विरोधका लागि सम्पूर्ण जनसमुदायलाई आह्वान गर्नु गाउँलेको विशेषता पनि हो र उनका प्रायः काव्यहरूमा त्यसखालको भाव पनि पाइने हुनाले यस काव्यमा पनि हाम्रा देशका नेताहरूले गरेका काम, कुकृत्य आदिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाई नेपाली जनता पाठकसमक्ष पेश गर्दै कुसंस्कृतिको विरोध गर्दै त्यसको अन्त्यका लागि सम्पूर्ण जनता समक्ष आह्वान गर्नु नै यस काव्यको केन्द्रीय कथ्य रहेको छ ।

### ४.७.४ लयविधान र भाषाशैली

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत खण्डकाव्यमा शाश्वतीय अनुष्टुप छन्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । आफ्नो काव्यलेखयात्राका क्रममा कूनैपनि काव्यमा अनुष्टुप छन्दलाई नअलग्याएका कवि गाउँलेले यस काव्यमा पनि एकमात्र अनुष्टुप छन्दको प्रयोग गरेका छन् । जसको उदाहरण स्वरूप निम्न श्लोकलाई लिन सकिन्छ :-

डोल्पामा चामलै छैन अक्षता के चढाउने ?

रोल्पामा मानिसै छैन दसैं कल्ले मनाउने ?

म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूत सर्ग १ श्लोक २ पृष्ठ ४ काठमाण्डौ

कवि गाउँलेले आफ्ना काव्यमा सरल र सबैले सजिलै बुझ्न सक्ने भाषाशैलीको प्रयोग गरेको पाइन्छ भने सकेसम्म आगन्तुक शब्दको प्रयोग नगर्ने र सरल नेपाली शब्दको प्रयोग गर्ने गाउँलेको सहज साहित्यिक शैली रहेको देखिन्छ ।

### ४.७.५ उक्तिढाँचा र अलङ्कार प्रयोग

प्रस्तुत काव्य म तिम्रो यमदूत तिमि मेरो यमदूतमा कथयिताका रूपमा स्वयम् कवि उपस्थित रहेका छन् । उनकै प्रौढोक्तिका रूपमा यो काव्य आएकोले प्रस्तुत काव्य आन्तरिक दृष्टिविन्दुमा संरचित काव्य हो । गाउँलेका प्रायः काव्यहरूमा अलङ्कारको ओयोजित प्रयोग

पाइदैन त्यसैले उनका काव्यमा स्वतस्फूर्त रूपमा आउने विम्ब र अलङ्कार कमै भेटिन्छन् । यस काव्यमा पनि कतै कतै प्रश्नालङ्कार, उपमा अलङ्कार एवम् अनुप्रासको प्रयोग भेटिन्छ ।

उदाहरण

भोट भट्टी र लट्टीका भटाराले भरेपछि

नेता तन्त्र त्यसै आयो प्रजातन्त्र मरेपछि

म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत सर्ग २ श्लोक १६ पृष्ठ ७ काठमाण्डौ

यसै गरि विभिन्न भर्ना नेपाली शब्दको प्रयोगले काव्यलाई अझ मनोरञ्जनात्मक बनाएको छ ।

#### ४.७.६ शीर्षकीकरण तथा सार

काव्यको शीर्षक चयन गर्दा काव्यको नायक नायिका वा विषयवस्तुलाई आधार बनाइन्छ । यस खण्डकाव्यमा पनि नायक लाई यमदूत को संज्ञा दिएर शीर्षक सार्थक पारिएको छ । समसामयिक विषयवस्तुलाई जस्ताको तस्तै टपक्क टिपेर काव्यमा प्रयोग गर्न सक्ने कुशल क्षमता भएका कवि गाउँलेको म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत खण्डकाव्य पूर्णरूपमा नेपाली समसामयिक विषयवस्तुलाई आधार बनाई लेखिएको खण्डकाव्य हो । यस खण्डकाव्यमा कविले नेपाली राजनीतिमा फैलिएको कुसंस्कारको यथार्थपरक ढङ्गबाट चित्रण गर्दै त्यसप्रति व्यङ्ग्य प्रदान गरेका छन् । विभिन्न सन्दर्भहरूलाई लिएर रचना गरिएको प्रस्तुत खण्डकाव्यमा सर्वप्रथम 'सरकारी र विप्लवी टुहुरा' शीर्षकमा असहाय टुहुराहरूको आर्तनादलाई विषयवस्तु बनाई सत्ताको मात्र खेल खेलि आफू यमदूत भएको सोच्ने नेता लाई अवस्था आएमा जनता पनि यमदूत बन्न सक्ने भएकाले नेतृत्व वर्गलाई सचेत रहन आग्रह गर्दै लेखिएकोले यस खण्डकाव्यको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

#### ४.८ शारदाको नेपाल खण्डकाव्यको विश्लेषण

##### ४.८.१ कृतिगत सन्दर्भ

२०४३ सालमा प्रकाशन गरिएको शारदाको नेपाल खण्डकाव्य उनको पहिलो रचना हो । स्व. परमानन्द अधिकारीको प्रेरणाले काव्य लेखनकार्य शुरू गरेको बताउने कवि गाउँलेले यो

काव्य आफ्ना आमाहरू राधिका, भीमकुमारी र जङ्गदेवीको निमित्त दुधको भारा तिर्ने बाहानामा यो काव्य रचना गरेको बताउँछन् ।

#### ४.८.२ विषयवस्तु

कवि बलदेव गाउँलेको साहित्य यात्राको पहिलो खुट्किलोको रूपमा देखा परेको काव्य हो । आफ्ना गाउँले मित्रहरूको प्यास मेटाउन तथा आफ्ना आमाहरूको दुधको भारा तिर्न रचना गरिएको प्रस्तुत काव्यमा नेपाली चेलीको दुःखद कहानी एवम् देशप्रेम तथा राष्ट्रप्रेमको भावना प्रस्तुत गरिएको छ । राष्ट्रप्रेम तथा नेपाली चेलीको कारुणिक कथालाई प्रस्तुत गरिएको यस काव्यमा नेपाली चेलीहरूको भारतको बम्बई शहरको काल कोठीमा भोग्नुपरेको यातनालाई उजागर गर्दै हाम्रो नेपाली समाजमा फैलिएको विकृति, विसङ्गति प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै सचेत समाजको निर्माणमा जोड दिनको लागि आह्वान प्रस्तुत खण्डकाव्य शारदाको नेपालमा गरेका छन् ।

प्रस्तुत खण्डकाव्य गाउँलेको पहिलो प्रकाशित कृति भएकोले विषयवस्तुको क्रमलाई श्रृङ्खलाबद्ध रूपमा अगाडि लैजान नसके पनि आफ्नो कवित्व प्रतिभाको उत्कृष्ट प्रदर्शन रहेको पाइन्छ ।

#### ४.८.३ संरचना

शारदाको नेपाल खण्डकाव्य संरचनाको हिसावले खण्डकाव्यात्मक रूपको नभई कविता सङ्ग्रह जस्तो देखिन्छ । यस खण्डकाव्यको प्रकाशनकै क्रममा अगाडी विभिन्न विषय सूचिहरू दिइएर लेखिएकाले पनि यो कविता सङ्ग्रह हो भन्दा अत्युक्ति हुँदैन । प्रस्तुत खण्डकाव्यभित्र कवि गाउँलेले विभिन्न २१ वटा शीर्षकको विधान गरेको पाइन्छ भने तिनै २१ वटा शीर्षकभित्र रहेर रचना गरिएको यो खण्डकाव्य जम्मा २९ पृष्ठको रहेको छ । कवि गाउँलेका अन्य कृतिहरू भन्दा बेग्लै किसिमले रचना गरिएको यो खण्डकाव्य संवादात्मक शैलीमा रहेको छ ।

#### ४.८.४ केन्द्रीय कथ्य

राष्ट्रिय भावना तथा सामाजिक परिवेशलाई आधार मानेर रचना गरिएको प्रस्तुत खण्डकाव्य शारदाको नेपालमा कवि गाउँलेले हाम्रो नेपाली समाजका सोभासाभा चेलीहरूलाई फकाई फुल्याई विदेश लगेर बेच्ने कार्यको भण्डाफोर गर्दै त्यस्ता कार्यदेखि सम्पूर्ण नेपालीहरू

सचेत भई चेलीवेटी बेचबिखन कार्यलाई निरुत्साहित गर्न सम्पूर्ण नेपाली समाजलाई आग्रह गर्दै हाम्रो देश नेपाललाई विश्वसामु शान्त र हत्याहिंसा विहिन राष्ट्र निर्माण बनाउनुपर्ने मान्यता राख्नु नै यस खण्डकाव्यको केन्द्रीय कथ्य रहेको छ ।

#### ४.८.५ लयविधान र भाषाशैली

शारदाको नेपाल खण्डकाव्य शाश्वतीय अनुष्टुप छन्दमा रचना गरिएको कृति हो । जसको उदाहरण स्वरूप निम्नलिखित पद्यलाई लिन सकिन्छ :-

फर्सी भैँ कुहिएका छौ तिमि माले भनाउदा  
खोज अस्तित्व होला कि ! शौचालय भएतिर ।

शारदाको नेपाल सर्ग १ श्लोक १२ पृष्ठ ७

छुट्टला भूकम्प प्रेमीको डोको ब्रह्माण्ड फुक्दछ  
सुनिधौ मण्डली माता ! फर्किन्न शारदा अव । (पृ.९)

शारदाको नेपाल सर्ग २ श्लोक १५ पृष्ठ ९

कवि गाउँलेको प्रस्तुत शारदाको नेपाल खण्डकाव्य सरल र सहज शैलीमा रचना गरिएको खण्डकाव्य हो ।

#### ४.८.६ उक्ति ढाँचा

शारदाको नेपाल खण्डकाव्य कविनिबद्ध वक्तृ पौढोक्ति ढाँचामा रचना गरिएको खण्डकाव्य हो ।

#### ४.८.७ शीर्षकीकरण तथा सार

शारदाको नेपाल खण्डकाव्य पूर्वीय काव्यमान्यतामा आधारित भएर लेखिएको खण्डकाव्य हो । खण्डकाव्यमा शीर्षक विधान गर्दा नायक नायिकाको नामबाट राखिने प्रचलनलाई निरन्तरता दिदै यस खण्डकाव्यमा प्रयुक्त नायिकालाई नै आधार मानेर शीर्षक विधान गरिएकोले शीर्षक खण्डकाव्यानुरूप नै भएको पाइन्छ । हाम्रो देश नेपाललाई चेलीवेटी बेचबिखन मुक्त देश निर्माण गर्ने चाहना व्यक्त गर्नु नै यस खण्डकाव्यको मुख्य सारवस्तु रहेको छ ।

#### ४.९ दाम्पत्य खण्डकाव्यको अध्ययन

वि.सं. २०४४ सालमा प्रकाशनमा ल्याइएको 'दाम्पत्य' खण्डकाव्य कविको जीवनसंग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने खण्डकाव्य हो भन्ने कुरा कवि स्वयम्कै भनाइबाट प्रष्ट हुन्छ । वि.सं. २०४४ सालमा प्रकाशित भएपनि अहिले त्यसको कुनैपनि अंश प्राप्त भएको छैन । दाम्पत्य सम्बन्धी लेख प्रकाशन गर्ने अच्युत रमण अधिकारिका अनुसार भावुक युवाहरूका लागि दाम्पत्य जीवन कति फलदायी हुन्छ र कति हानीकारक हुन्छ भन्ने कुरालाई छुट्याएर देखाउने यो काव्य सामाजिक समस्यासंग सम्बन्धित छ । कवि स्वयमका अनुसार यस काव्यले दाम्पत्य र सामाजिक समस्यालाई हातेमालो गरेर देखाउन र चलाउन खोजेको छ । आफ्नो दाम्पत्य जीवनलाई पनि केही मात्रामा प्रस्तुत गर्ने प्रस्तुत दाम्पत्य खण्डकाव्यमा वार्णिक छन्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ ।

दाम्पत्य जीवन आफूले सोचेजस्तो नहुँदा अथवा आफ्नी पत्नीबाट अलगिएर बस्नुको पीडालाई प्रस्तुत गरिएको दाम्पत्य खण्डकाव्यभिन्न रहेका र कवि स्वयंबाट मौखिक रूपमा प्राप्त केही श्लोकहरू यस प्रकार रहेका छन् :-

यो कालो दालमा राख्यो कसले गुलियो चिनी  
दुइटै बिग्रियो मीठो न मै छु नत छ्यौ तिमी ।  
अल्भियुन् बसमा पाङ्ग्रा पत्नीको बशमा पति  
पतिको बशमा पत्नी यात्री बन्दछ दम्पती ।

प्रस्तुत कृति शोधनायक एवं बजार कहि उपलब्ध नभएकाले शोधनायक कै भनाई अनुसार सामान्य विश्लेषण गरीएको छ ।

#### ४.१० धुमा अर्द्धकाल्पनीक आत्मकथाको अध्ययन

प्रस्तुत अर्द्धकाल्पनिक आत्मकथा कवि गाउँलेको प्रतीकात्मक लेखकशैलीको उत्कृष्ट नमुनाको रूपमा आएको छ । सरसर्ति हेर्दा केही अश्लील जस्तो देखिएपनि स्वयं कवि गाउँलेले नै यस पुस्तकको अग्रभागमा श्लील अर्थमा राखी बुझीदिन आग्रह गरेका छन् । हाम्रो समाजमा धुम्रपानले ल्याएको विकृति र विसङ्गितिलाई व्यङ्ग्य गर्दै प्रतीकात्मक भाषाको प्रयोग गरि लेखिएको प्रस्तुत कृतिमा कवि गाउँलेले हाम्रो देशमा पाइने विभिन्न थरिका चुरोटलाई स्त्रीलिङ्गीको स्वरूप प्रदान गर्दै आफूले त्यसमाथी गरेको ज्यादतीलाई श्रृङ्खलाबद्ध ढङ्गले प्रस्तुत



गरेका छन् । कवि स्वयम् धुम्रपानको लतमा फसेको र त्यसबाट छुटकरा पाउनका लागि धुमा आत्मकथाको सिर्जना गरेको पाइन्छ ।

अत्यन्त सरल र सहज भाषाशैलीमा प्रस्तुत गरिएको यो अर्द्धकाल्पनिक आत्मकथा कवि स्वयम्को भएको हुनाले कवि वक्तृप्रौढोक्ति ढाँचामा रहेको छ । अत्यन्त रोचक र उत्तेजित शैलीमा प्रस्तुत गरिएको यो कृति कवि स्वयम्का अनुसार वयस्क विद्यार्थीहरूका लागि मात्र भएको जनाएका छन् । विषयवस्तुको मारथाम्ने गरि शीर्षक विधान गरिएको प्रस्तुत आत्मकथा धुम्रपानको कुलतमा फसेका सम्पूर्ण नेपालीहरूलाई त्यस कुलतबाट उम्कन आग्रह गरेर लेखिएको पुस्तकाकार कृति हो ।

#### ४.११ पूतना र प्रजातन्त्र निबन्ध सङ्ग्रहको अध्ययन

नेपाली साहित्यको फाँटमा विविध क्षेत्रमा कलम चलाउन सफल कवि बलदेव अधिकारी गाउँलेले कवितात्मक रचनाहरू बाहेक निबन्ध तथा व्यङ्ग्यप्रधान लेखरचनाहरू प्रकाशनमा ल्याउने क्रममा उनले पूतना र प्रजातन्त्र नामक आत्मपरक निबन्ध सङ्ग्रह वि.सं. २०५७ पौषमा प्रकाशनमा ल्याएका छन् ।

प्रस्तुत निबन्धसङ्ग्रह पूतना र प्रजातन्त्र निबन्धसङ्ग्रहभित्र साना साना निबन्धहरू गरि जम्मा १० वटा निबन्धहरू रहेका छन् । कवि गाउँलेका पूतना र प्रजातन्त्र निबन्धसङ्ग्रह भित्र सङ्ग्रहित १० निबन्ध मध्ये सबै निबन्ध पूर्व प्रधानमन्त्री एवम् नेपाली कांग्रेसका पूर्व पार्टी सभापति नेपाली लोकतान्त्रिक आन्दोलनका नायक स्वर्गीय गिरिजाप्रसाद कोइरालाले नेपाली राजनीतिमा गरेका राम्रा नराम्रा सबै किसिमका कार्यहरूलाई समेटेर लेखिएका छन् । आफ्नो प्रधानमन्त्रीत्व कालदेखि पार्टी सभापति हुँदासम्म आफ्नो एकलौटी शासन जमाउदै आएका कोइरालाले आफ्नी पुत्री सुजाता कोइरालाप्रति देखाएको स्नेहलाई व्यङ्ग्यलेखनको प्रमुख केन्द्रबिन्दु बनाएको देख्न सकिन्छ ।

अत्यन्त सरल र सहज भाषाशैलीको प्रस्तुतिले निबन्धहरूलाई रोचकता प्रदान गर्ने कार्य यस निबन्ध सङ्ग्रहमा भएको छ भने प्रतीकात्मक रूपमा शीर्षक पनि सार्थक नै रहेको पाइन्छ ।

यस निबन्ध सङ्ग्रहमा रहेका निबन्धहरूलाई यसरी देखाइन्छ ।

। मरिजाउ गिरिजाबाबु मलाई हार्ने रहर छ ।

- ) भूतपूर्व प्रेमी ।
- ) विषपुरुष गिरीजाप्रसाद कोइराला ।
- ) काम नगर्नेलाई जिताउनुहोस्, हाम नगर्नेलाई हराउनुहोस् ।
- ) हवल्दार शापको चारचोटी पेन्सन ।
- ) छेपारी छ, नराम्रो भ, राम्रो म ।
- ) नेपालको समसामयिक शब्दकोष ।
- ) बाँदरको वैधानिक बाटो ।
- ) पूतना र प्रजातन्त्र ।
- ) देशप्रेमी प्रधानमन्त्री ।

#### ४.१२ तोरीको फूल निबन्ध सङ्ग्रहको अध्ययन

कवि बलदेव शर्मा अधिकारी 'गाउले' को वि.सं. २०५५ देखि विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेख रचनाहरूलाई समेटेर प्रकाशन गरिएको तोरीको फूल लेख रचनाहरूको सङ्ग्रहभित्र छोटो छोटो र विभिन्न समयमा कान्तिपुर दैनिक, घटना र विचार साप्ताहिक प्रकाशित लेख एवम् तरुण साप्ताहिकको तोरीको फूल व्यक्तिगत स्वतन्त्र र स्थायी स्वम्भ नेपाल समाचार पत्रको व्यङ्ग्योक्ति नियमित स्तम्भ, विमर्श साप्ताहिकको परिक्रमा स्तम्भका रूपमा प्रकाशित ७० वटा लेखहरूलाई समेटिएको छ ।

नेपाली समसामयिक राजनीति र राजनीतिकर्मीहरूलाई आफ्नो लेखनको मुख्य केन्द्रविन्दु मान्ने कवि गाउँलेले यस 'तोरीको फूल' लेख रचना सङ्ग्रहभित्र तत्कालीन समयमा नेपालमा सक्रिय राजनैतिक दलहरू राजदरवार तथा भूमिगत रूपमा रहेको माओवादीलाई आफ्नो लेखनको मूल आधार मानेका छन् । २०४६ सालको जनआन्दोलनपछि नेपालमा बहुदलीय प्रजातन्त्रको स्थापना भएको र त्यसपछिको समयमा देश राजनैतिक विकृति र विसङ्गतिबाट रुग्ण बन्न पुगेको राजनीतिक दलहरू आफ्नो निजी स्वार्थपूर्ति गर्न लागेको आदि कार्यहरूको भण्डाफोर पनि कविले यहाँ गरेका छन् । आफू राजनीतिमा नेपाली कांग्रेस भएपनि आफूले कांग्रेसलाई नै व्यङ्ग्य प्रहारको मुख्य आधार बनाउने कवि गाउँलेले यहाँपनि नेपाली कांग्रेस र विशेषगरी स्वर्गीय प्रधानमन्त्रि गिरीजाप्रसाद कोइरालालाई नै आफ्नो लेखनको विषयवस्तु बनाएका छन् । यस सङ्ग्रहभित्र सङ्ग्रहित सुजाताको 'सु' लेखले त नेपाली राजनीतिमा ठूलै

तरङ्ग पैदा गरेको तथा यो लेख प्रकाशन भैसकेपछि यसको चौतर्फी आलोचना समेत भएको र विभिन्न पत्रपत्रिकामा यस माथीका आलोचनाहरूसमेत प्रकाशन भएको देखिन्छ ।

समग्रमा नेपाली राजनीतिलाई आफ्नो लेखनको मुख्य विषयवस्तु बनाएका कवि गाउँलेको तोरीको फूल लेखरचना सङ्ग्रह तरुण साप्ताहिकको स्थायी स्तम्भ तोरीको फूल शीर्षकलाई लिएर तयार गरिएको हो भने यसभित्र सङ्ग्रहित लेखरचनाहरू मध्ये धेरैजसो तरुण साप्ताहिकमा प्रकाशित रचनाहरू रहेकाले पनि यस सङ्ग्रहको शीर्षक विषयवस्तु अनुरूप नै रहेको देखिन्छ । “सबैभन्दा बढी शब्द र समय मैले आफ्ना आदरणीय नेताहरूलाई निर्ममतापूर्वक भोट हानेर आफ्नै मुटुको घाउ निचार्नमा खर्च गरेको छु ।”<sup>१५</sup> गाउँलेको भनाइ अनुरूप यस सङ्ग्रहको सार भन्नु नै नेपाली राजनीतिका उच्च पदस्थ नेताहरूलाई सम्मानपूर्वक व्यङ्ग्य गर्नु रहेको देखिन्छ । यस सङ्ग्रहभित्र सङ्ग्रहित लेखरचनाहरूलाई क्रमानुसार यसरी देखाउन सकिन्छ ।

### विषय सूची

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ संख्या
१.	यसपालीको अपुताली काङ्ग्रेसको भागमा ।	१
२.	हे कृष्ण, मनमोहन बाको बृद्धभत्ता नखोसिदेऊ है ।	३
३.	काङ्ग्रेस डाँकाको अखडा हो, काङ्ग्रेसीहरू डाँकै हुन् ।	५
४.	म काङ्ग्रेस छोड्ने तयारीमा छु ।	७
५.	हे भगवान्, नेपाली कम्युनिष्टहरूलाई गोहत्या नलागोस् ।	९
६.	रूख ढाल्न खोज्नेहरू रूखकै हाँगा खोज्दैछन् ।	११
७.	कमिस भस्मासुरहरू यसरी भस्म हुँदै छन् ।	१३
८.	राजनीति	१५
९.	हटहट घोडा हटहट	१६
१०.	हे कृष्ण म विवश गान्धारी भएर तपाईंलाई आशीर्वाद चढाउन सक्तिनँ	१८
११.	कृष्णलाई शासन, माधवलाई भाषण, जनार्दनलाई रासन	२१
१२.	राज्यमन्त्रीज्यू राजी हुनुहुन्छ भने ताली ठोक्नोस्	२४
१३.	छत्तिसे, वत्तिसे र एकतिसे काङ्ग्रेस	२६
१४.	राजालाई सक्रिय नेतृत्वका लागी आमन्त्रण	२८
१५.	बल्ल माओवादी समस्याको समाधान गरौं	३०
१६.	गाईजात्रे	

<sup>१५</sup> आफ्नो घाउ निचोरेर आफैलाई पीडा, तोरीको फूल ।

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ संख्या
१७.	हे भारत माता यस्तै कुपुत्र सरकारलाई फेरी नजन्माउ है	३४
१८.	लौ अब भन तेरो भट्टराई र हामीमा के अन्तर छ !	३५
१९.	राम राम गोरू, राम राम !	३८
२०.	दुई भाइ भट्टराईलाई नरकमा घडेरी !	३९
२१.	तपाईँ नेपाली काङ्ग्रेस कि कपाली काङ्ग्रेस ?	४१
२२.	नेताको सेपमा परेको छ, काङ्ग्रेसको दोस्रो पुस्ता !	४३
२३.	भट्टराईजी, प्रधानमन्त्रीको पगरी अविलम्ब फुकाल्नुहोस् !	४५
२४.	सरकारले हामी गाउँलेलाई मान्छ्यै गनेन !	४७
२५.	नपखाली भगवान्को पूजा नगर !	४९
२६.	कसले पठायो-अमृतको घडा, नारायणहिटी दरबारमा !	५१
२७.	देश खाने कथा-आमा बोक्सी छोरी भाक्री के हो ?	५३
२८.	बाबु भन्दा छोरो जेठो-धृतराष्ट्र शासनगर्दै छन्, भिष्मपितामह जन्मदै छन्! ५४	५४
२९.	च्याँसेको नेतृत्वमा “जनआन्दोलन २०५६”	५६
३०.	महेश्वर नेताको गुप्ताङ्ग भरिसक्यो, अब संहार गर्दै छन् !	५८
३१.	नयाँ प्रधानमन्त्रीज्यूलाई नेपाली जनताको ठाडो आदेश पत्र !	५९
३२.	जिन्दावाद गिरिजा, राहुकेतु हटीजा !	६१
३३.	बाबुको घुँडो !	६३
३४.	शेरबहादुर दाईको हाइ-हाई, एकपल्ट कि सधैँलाई !	६५
३५.	त्यसैले त नेता !	६७
३६.	एमालेको रामायण !	६८
३७.	राजाले सुन्लान् नि !	६९
३८.	निर्दलीय सरकार !	७१
३९.	नेता चाहियो !	७३
४०.	काङ्ग्रेसी नेताहरू घाट गए !	७५
४१.	गिरिजाबाबुको ज्वालामुखी !	७७
४२.	गिरिजाप्रसाद अर्थात् कमरेड प्रचण्ड !	७९

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ संख्या
४३.	गिरिजाबाबुको प्रायश्चित्त !	८१
४४.	प्रधानमन्त्री नखाने !	८३
४५.	छे महिनातक गृहमन्त्री !	८५
४६.	राजालाई बिन्ती, नेतालाई अनुरोध !	८७
४७.	म श्री ३ गिरिजाप्रसाद !	८९
४८.	प्रजातन्त्र !	९२
४९.	आउनुस् छापामारहरू, असतीहरूलाई जिउँदै जलाऔं !	९३
५०.	नेता पिताको चिता !	९५
५१.	गिरिजालाई सुहाउने गोली !	९७
५२.	धीरेन्द्रको घरबार, गिरिजाको दरबार !	९८
५३.	सहयोगको बाढी !	१००
५४.	यो कसको शासन हो ?	१०२
५५.	विकासप्रमि प्रधानमन्त्री !	१०४
५६.	अथ गिरिजास्तुति !	१०६
५७.	नेपालीहरूको देशै भारत !	१०९
५८.	राजा, दरबार र दरबारिया !	१११
५९.	कमैयाका कमैयाहरू !	११३
६०.	सुशासन !	११५
६१.	लैजा भारत, तेरो लुतो !	११७
६२.	गिरिजाप्रसादको अपहरण !	११९
६३.	दुई नेतालाई नैकापको घर !	१२०
६४.	सुजाताको 'सु' !	१२१
६५.	प्रधानमन्त्री, महामन्त्री, परराष्ट्रमन्त्री र नातिमन्त्री !	१२३
६६.	पर्दानमन्तिरि तथा काङ्ग्रेसका सवापती गिर्जाप्रसाद !	१२५
६७.	विषय वा प्रसङ्गले आगामी महानिर्वाचनमा म पनि नेपाली काङ्ग्रेस !	१२७
६८.	राजनीतिमा नववधू हुन सिक्नु !	१२९

क्र.सं.	विषय	पृष्ठ संख्या
६९.	मरेका माओत्सेतुडलाई होइन जिउदा बाबुराम र प्रचण्डलाई स्वागत गर्न पाउँ !	१३१
७०.	संस्कृत कस्तो र कसको भाषा !	१३३
७१.	राष्ट्रवादीहरू अराष्ट्रवादी भए, प्रजातन्त्रवादीहरू अप्रजातन्त्रवादी भए अनि वामपन्थीहरू दक्षिणपन्थी भए !	१३६

यसरी यी सम्पूर्ण निबन्धहरू नेपाली राजनीति र राजनीतिकर्मीहरूलाई व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै लेखिएको पाइन्छ । निबन्धको प्रस्तुति निकै मिठासपूर्ण र रैखिक शैलीमा रहेको छ ।

#### ४.१३.निष्कर्ष

बलदेव शर्मा गाउँलेका २०४२ साल देखि २०६६ सालसम्ममा प्रकाशित १३ वटा काव्य कृतिहरूलाई प्रस्तुतिका हिसावले तीनवटा समूहमा विभाजन गरि तीनको विषयगत प्रस्तुति उद्देश्य र शैलीका दृष्टिकोणबाट संक्षिप्त अध्ययन गरियो । यसरी हेर्दा बलदेव शर्मा गाउँलेले धर्म संस्कृति राजनीति सम्पदाको संरक्षण र सम्बर्धन गरौ राष्ट्रियता कायम गरौ सबै सुखले बाचौ कसैमाथीपनि अन्याय नपरोस् भन्ने मूलभाव उनका दश वटा साहित्यिक कृतिहरूमा समेटिएको छ भने उनका तीन वटाकृतिभने भाषा व्याकरणसंग सम्बन्धित रहेका छन् । हाम्रो संस्कृति र सभ्यताप्रति गाउँलेको स्नेह भाव र यसको विनासले लेखकमा परेको चिन्तालाई पनि यिनका कृतिमा भेट्न सकिन्छ । लेखकले केवल समस्याहरूको व्याख्या मात्र नगरि यी धरोहरहरूको संरक्षणका लागि पनि आवश्यक सुझावहरू कृतिहरूमा दिइएकाले गाउँलेका यी कृतिहरू निकै सान्दर्भिक र उत्कृष्ट रहेका छन् ।

समग्रमा गाउँलेका कृति एवम् फूटकर लेख रचनाहरूमा परिस्कारपूर्ण भाषा वर्णात्मक शैली एवम् आवश्यक ठाउँमा गरिएको विषयवस्तुको कलात्मक वर्णनले गाउँलेका लेख रचनाहरू अत्यान्त मिठासपूर्ण रहेका छन् । निबन्धात्मक लेखहरू पढ्दा पाठकलाई दिक्क लाग्ने निद्रा लाग्ने हुन्छ तर गाउँलेका यी निबन्धात्मक लेख रचनाहरूमा अंगालिएको व्यङ्ग्यात्मक एवम् वर्णनात्मक शैलीले प्रयाप्त मात्रामा पाठकलाई कुतूहलता जगाउन सक्षम रहेका छन् ।

समग्रमा बलदेव शर्मा गाउँलेका प्रकाशित काव्य कृतिहरू सम्पूर्ण दृष्टिले उत्कृष्ट रहेको मान्न सकिन्छ ।

## पाँचौ परिच्छेद

### उपसंहार

बलदेव शर्मा गाउँलेको जन्म वि.सं. २०१८ जेष्ठ ५ गते विहिवार धादिङ्गको सदरमुकाम सुनौला बजार १ नेवारपानीमा पिता ज्ञानेन्द्रप्रसाद अधिकारी र माता गंगादेवीका जेष्ठ सुपुत्रका रूपमा भएको हो । प्रारम्भिक शिक्षा घरमै हासिल गरेका गाउँलेले नेपालीमा स्नातकोत्तर एवम् संस्कृतमा शास्त्री (स्नातक) सम्मको अध्ययन गरेका छन् । २०४२ साल देखि अध्ययन क्षेत्रमा लागेका गाउँलेले हालसम्म पनि विभिन्न शैक्षिक संस्थामा अध्यापन गराईरहेका छन् । म्युजिक नेपाल, संकल्प नेपाल, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र आदि संस्थाबाट सम्मानित गाउँले साहित्यिक एवम् भाषासाहित्यिक कृति प्रकाशित गरी नेपाली साहित्य क्षेत्रमा परिचित हुन पुगेका छन् ।

विधार्थी जिवनदेखि नै साहित्य सृजनामा संलग्न रहेका गाउँलेले २०३६ सालमा धादिङ्गबाट षड्मासिक रूपमा प्रकाशित हुने 'भैरवी' पत्रिकामा "इच्छा" कविता प्रकाशित गरी लेखन यात्रा प्रारम्भ गरेका व्यक्तित्व हुन् । उनका पत्र पत्रिकामा प्रकाशित फूटकरलेखका अतिरिक्त ११ वटा पुस्तकाकार कृति प्रकाशित भएका छन् । ती कृतिहरूमा शारदाको नेपाल (२०४२) दाम्पत्य (२०४३) ललित व्याकरण (२०४५) धूमा (अर्धकाल्पनिक आत्मकथा) (२०४८) तोरीको फूल (२०५७) पुतना र प्रजातन्त्र (२०५७) मेरो राजा (२०५८) म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत (२०५९) त्रिफला (२०५९) नैकापको घर (२०६३) परलोक तन्त्र (२०६६) रहेका छन् । साहित्यिक क्षेत्रमा कवि, निबन्धकार, आत्मकथाकार व्यक्तित्वका धनी उनी साहित्येतर क्षेत्रमा शिक्षक, समाजसेवी संस्कृतिसेवी बहुभाषी भाषासेवी आदि व्यक्तित्वका रूपमा चिनीएका छन् ।

बलदेव शर्मा गाउँलेका साहित्य र साहित्येतर कृतिहरू प्रकाशित भएको देखिन्छ । साहित्येतर कृतिमा ललित व्याकरण(२०४५) मध्यस्त व्याकरण भाग १,२ (२०६६) पर्दछन् भने साहित्यिक कृतिहरूमा शारदाको नेपाल (२०४२) दाम्पत्य (२०४३) धूमा (२०४८) मेरो राजा (२०५८) म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत (२०५९) त्रिफला (२०५९) नैकापको घर (२०६३) । परलोकतन्त्र (२०६६) पर्दछन् । परलोकतन्त्र (२०६६) महाकाव्य स्तरिय कृति हो । तोरीको फूल (२०५७) पुतना र प्रजातन्त्र (२०५७) निबन्ध संग्रह कृति हुन् । उनको परलोकतन्त्र महाकाव्यमा जनआन्दोलनले ल्याएको लोकतन्त्र साधारण नेपाली जनताबाट टाढा रहेको एवम् देशका नेताको कुर्सी मोहले देशले भोग्नुपरेको स्थितिको चर्चा गरिएको छ । लोकतन्त्रको परिचय दिने हेतुले लेखिएको यस कृतिलाई सौन्दर्य पक्षका दृष्टिले सफल मानिन्छ । आख्यान कवितामा

समाहित गरी लेखिएको यस कृतिमा तत्समनिष्ठ शब्दहरूको प्रयोग, अलङ्कारहरूको उचित संयोजन छन्दको स्वतस्फूर्त प्रवाह भावावेगी सूक्तिमय भाषाशैलीको आयोजना भेटिन्छ। उनको अर्को साहित्यिक कृति शारदाको नेपाल खण्डकाव्य (२०४२) अनुष्टुप छन्दमा छापिएको छ। नेपाली नारी र नेपाल देशले भोगेको पराधिनतालाई यस खण्डकाव्यले मार्मिक ढंगले प्रस्तुत गरेको छ। दाम्पत्य खण्डकाव्य (२०४३) मा दाम्पत्य जिवनमा आइपर्ने समस्या एवम् त्यसलाई सुखमय बनाउने उपाय देखाइएको खण्डकाव्यमा छन्द, अलङ्कारको कूसल संयोजन पाइन्छ।

गाउँलेको अर्को काव्य मेरो राजा २०५८ (शोककाव्य) मा २०५८ जेष्ठ १९ गतेको राजदरबार हत्याकाण्डमा राजा विरेन्द्रको वंश विनाश भएपछि शोक सागर भित्र डुवेर यस काव्यको रचना गरेका छन्। शब्द, भाव, अलङ्कार, रस, आदिको समुचित प्रयोग रहेको यस काव्यमा राजतन्त्रप्रति जनताको भावलाई देखाइएको छ। यसैगरी गाउँलेको अर्को निबन्ध सङ्ग्रह “म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत” २०५९ मा माओवादीको शसस्त्र विद्रोह र सत्ताधारीका बिचको चपेटामा परेका सर्वसाधारणप्रति समवेदना व्यक्त गरिएको र स्व. नेता गिरिजा प्रसाद कोइराला र पुष्पकमल दाहाल “प्रचण्ड” लाई यमदूतको संज्ञा दिइएको यस निबन्ध सङ्ग्रह व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा लेखिएको छ वक्तोक्ति अलङ्कारको प्रयोग गरिएको यो खण्डकाव्यमा खोको आडम्बरले देश अस्तव्यस्त भैरहेको चित्रण गरेका छन्। यसैगरी यिनको अर्को खण्डकाव्य नैकापको घर (२०६३) गद्य शैलीमा लेखिएको हाँस्यव्यङ्ग्यात्मक काव्य हो। घर, जग्गा र घरवेटीलाई पात्रका रूपमा लिएका गाउँलेले आफ्नो नैकापमा रहेको घर बनाउदा घर जग्गामा अनावश्यक किचलो निकाल्ने व्यक्ति र किचलो भएको जग्गा भित्र्याउने दलाल प्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन्।

गाउँलेका महाकाव्य, खण्डकाव्य हेर्दा सानो आकारको लागेपनि उनका काव्यमा अनुप्रासीय शब्द संयोजनाको स्वतः स्फूर्त प्रयोग मानिसको बाह्य आडम्बरले प्रकृतिमा नकारात्मक असर नपुगोस् भन्ने चाहाना बुद्धि र भावनाको उचित अन्तर्मिश्रण जीवन र प्रकृतिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध प्राप्त गर्न सकिन्छ। यस्तै उनका विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित लेखहरूमा वस्तुपरक वर्णनबाट विषय वस्तुलाई निष्कर्षमा पुऱ्याएका छन्।

यिनका महाकाव्य र खण्डकाव्यका अतिरिक्त आफ्नै वानीका बारेमा लेखिएको आत्मकथा ‘धुमा’ २०४८ मा आफूले खाने चुरोटलाई युवती र त्यसलाई खानेलाई युवकका विच यौन सम्बन्धको घटना देखाएर जसरी युवतीको जालबाट युवक उम्कन सक्दैन त्यसैगरी चुरोटको लतबाट पनि उम्कन नसकिने हुनाले यी दुवै सम्बन्धबाट टाढारहन गाउँलेले यस आत्मकथाबाट



अनुरोध गरेको देखिन्छ । यसैगरी गाउँलेका निबन्ध संग्रह “तोरीको फूल” (२०५७) मा विभिन्न राजनीतिक विकृतिलाई विषय बनाई रचिएका हाँस्यव्यङ्ग्य निबन्धहरूको संग्रह गरिएको यो निबन्धसंग्रहका निबन्धहरू ७१ वटा रहेका छन् । तरुण साप्ताहिक बाट प्रकाशित यी निबन्धहरूलाई संग्रहित गरी यो निबन्ध संग्रह तयार गरिएको छ ।

गाउँलेका साहित्यिक कृतिका अतिरिक्त साहित्येतर कृतिका रूपमा लालित व्याकरण २०४५ मध्यस्थ व्याकरण भाग १, भाग २, २०६६ पनि प्रकाशित रहेका छन् ।

बलदेव शर्मा गाउँले बहुआयामिक व्यक्तित्वका धनी देखिन्छन् । उनका कृतिहरूमा कलामूल्यको सहज र विनोदपूर्ण आयोजना भेट्न सकिन्छ । आफ्ना विचारलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन चिन्तन परक ढंगबाट प्रस्तुत हुनु उनको मौलिक विशेषता हो । उनका हरेक साहित्यिक कृतिहरूमा राष्ट्रवादी अभिव्यक्तिहरू प्रस्तुत भएको पाइन्छ । उनी समाजभित्रको सामाजिक असमानतालाई पटकै रूचाउदैनन् र जातीय तथा वर्गीय असमानतालाई त्यागी भ्रातृत्व पूर्ण व्यवहार अंगाल्न सकेमात्र उन्नत सामाजिक संरचना निर्मित हुन पुग्दछ भन्ने धारणालाई आफ्ना कृतिमा राख्दछन् ।

विशेषतः कवि व्यक्तित्वका धनि गाउँलेका रचनामा प्राकृतिक, राजनैतिक, धार्मिक र सांस्कृतिक विषयवस्तुहरू भेटिन्छन् । यी विषयवस्तुलाई वस्तुपरक ढंगबाट अगाडी बढाउने गाउँले स्वच्छन्दतावादी एवम् परिष्कारवादी साहित्यकारमा गनिन्छन् । उनका सिर्जनामा राष्ट्रप्रेम, प्रकृतिप्रेम र यसको संरक्षणलाई उठाइएको छ र यसलाई वस्तुपरक शिल्प पद्धतिमा आवद्ध गरिएको छ । कृतिभित्र नैतिक सन्देश प्रवाह गर्न सक्ने विचार भेटिने गाउँले पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै काव्य सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरी काव्य सृजना गर्ने व्यक्ति प्रतिभा हुन् ।

गाउँलेले महाकाव्य एवम् खण्डकाव्य भित्र पात्रको चरित्र चित्रणमा भन्दा विषय वस्तुको प्रस्तुतिमा जोड दिएको पाइन्छ । मझौला एवम् साना आकारका पुष्ट कृतिहरू संगै उनी आन्तरिक संरचनालाई संगठीत ढंगले अगाडि बढाउदछन् । अलंङ्कार भित्रका सुक्तिहरूले उनका काव्यहरूलाई कलात्मक उच्चताका साथै मर्मस्पर्सी र हृदयसंवेद्य बनाएका छन् ।

गाउँलेका कृतिभित्र विभिन्न लौकिक एवम् शास्त्रीय छन्दहरूको सचेत आयोजना भेटिन्छ । धेरै छन्दहरूको प्रयोग गरेपनि उनी विशेषत असार, भ्याउरे, शार्दूलवीक्रिडित, शिखरिणी, सुन्दरी र मालिनी छन्द प्रिय स्रष्टा देखिन्छन । यिनी छन्दभित्र कहिल्यै नियन्त्रित हुदैनन् । यिनका सब्द संयोजनामा स्वतस्फूर्त ढंगको अभिव्यक्ति देखिन्छ । विविध शब्दालंकार र अर्थालंकारको प्रयोगले श्रुतिमधुर बन्न पुगेका उनका रचना भित्र अनुप्रास अलंकारको भेद

उपभेद अन्तर्मिश्रित बन्न पुगोका छन् । उनी संस्कृत भाषाका समेत अध्येता भएकाले पनि कृतिभिन्न तत्सम बहुल शब्दहरूको प्रयोग गर्न रुचाउदछन् । सरल र सम्प्रेसणीय शैली रुचाउने गाउँले माधुर्य गुण र वैदर्भी रीतिलाई आफ्ना रचनामा अटाउन पुग्छन् । यसगरी विषयवस्तु सुहाउदा उखान तथा टुक्काहरूको संयोजनाले कृतिलाई अभ्रै वढी मनोरम बनाएका छन् ।

गाउँलेका कृतिभिन्न व्यङ्ग्य चेतन प्रवल भेटिन्छ । सामाजिक अस्तव्यस्तता, राष्ट्रिय कमजोरी, संस्कृतिमा पर्न गएको मूल्य ह्रास नैतिकताबाट विमूख रहदै वैयक्तिक विसंगतिलाई प्रश्रय दिने चरित्र आदि प्रवृत्तिहरूप्रति उनी काव्यमा कडाव्यङ्ग्यप्रहार गर्दछन् । उनका काव्यलाई विम्ब तथा प्रतिकको यथोचित प्रयोगले ओजश्वी बनाएका छन् । कृतिभिन्न रसका अनेक सन्दर्भहरू जोडिएका भएपनि मूलतः उनी शमभावप्रधान शान्त रसलाई सामान्यीकृत अवस्थामा पुऱ्याउन रुचाउदछन् । शालीन स्पष्ट प्रभावपूर्ण प्रौढ भाषाशैलीलाई अपनाउने गाउँले भाषा प्रयोगमा त्रुटि हुनु हुँदैन भन्ने सचेततालाई अंगाल्दछन् र त्यसलाई काव्य व्यवहारमा समेत प्रयोग गर्दछन् । उनले रोजेको विषय वस्तु, राजनैतिक, धार्मिक ऐतिहासिक , पौराणिक आदि मिथकलाई दृष्टान्तका रूपमा अधि सारिएको पाइन्छ । यस्ता दृष्टान्तको प्रयोगबाट हरेक कृतिले प्रस्तुत गर्न चाहेको उद्देश्य सार्थक बनेको छ । उनी साहित्यभिन्न कला वा रूप पक्षको संयोजन त गर्छन तर साहित्य कलाकै पृष्ठ पोषणका लागि मात्र हो भने विचारबाट टाढै रहन चाहन्छन् । साहित्यले समाजको प्रतिनिधित्व गर्नुपर्दछ । समाज भित्र अनेक असमानता हुन्छन् । जीवनसंगै अन्तर्विरोधहरू जोडिएका हुन्छन् । त्यसैले साहित्य जीवन मुखी हुनुपर्दछ भन्ने धारणा स्पष्ट रूपमा उनका कृतिभिन्न अभिव्यञ्जित भएको हुन्छ । त्यसैले यिनी “कला कलाका लागि नभई कला जीवनका लागि हो” भन्ने मतका पक्षपाती देखिन्छन् ।

बलदेव शर्मा गाउँलेका कृतिको बाह्य संरचना पनि उत्तिकै आकर्षक र प्रभावपूर्ण देखिन्छ । आवरण पृष्ठको चित्राङ्कनले शीर्षक र विषयवस्तुको तादात्म्यलाई बहन गर्न सक्ने क्षमता बोकेका देखिन्छन् । बलदेव शर्मा गाउँलेका अनुसन्धानमूलक साहित्येतर कृतिहरू र अन्य फूटकर लेखहरूमा पनि प्रसस्तै मौलिकता पाइन्छ । अनुसन्धानलाई तार्किक मूल्याङ्कनमा पुऱ्याउन सामाग्री छनौट तथा त्यसका प्रभावकारितामा उनी सदैव सचेत रहन्छन् । साहित्येतर लेखहरू भएपनि ती निरस भने देखिँदैनन् । तथ्यपरक तथा सत्यनिष्ठ आयोजनाबाट लेखकलाई पूर्णगर्ने उनका रचनामा कुतूहलता पाइन्छ । यही कुतूहलताले लेखहरू रसपूर्ण बन्न पुगोका छन् ।

गाउँलेका काव्यको अध्ययन गर्दा उनका काव्यगत वैशिष्ट्यतालाई निम्न बुदाँमा देखाउन सकिन्छ ।

- १) गद्य लेखन भन्दा पद्य लेखन उल्लेख्य मात्रामा शसक्त ।
- २) महाकाव्य लेखन तर्फ उन्मुख भएता पनि खण्डकाव्य लेखन विशिष्ट ।
- ३) पछिल्लो समय केही पत्र-पत्रिकामा स्तम्भकारका रूपमा देखिए पनि उनको निबन्धकार ब्यक्तित्व सबल रहेको छ ।
- ४) उनका सवैजसो कृतिहरू एवं लेखहरूमा वर्तमान राजनीतिप्रति तीखो ब्यङ्ग्य प्रहार गर्नु नै उनको प्रमुख विशेषता हो ।
- ५) वर्तमान बदलिदो नेपाली राजनैतिक विषयवस्तुलाई केन्द्रविन्दु बनाई लेखिएका गाउँलेका कृतिहरूले सम्पूर्ण नेपाली जनताको भावनालाई बोक्न सफल भएको हुनाले नेपाली साहित्यको आधुनिक काललाई थप उचाईमा पुऱ्याउने देखिन्छ ।

यसरी साहित्यिक तथा साहित्येतर कृतिबाट गाउँलेको मूल्याङ्कन गर्दा बलदेव शर्मा गाउँले परिष्कारवादी वस्तुपरक ढंगबाट प्रकृतिको वर्णन गर्न रुचाउने राजनैतिक प्राकृतिक धार्मिक तथा सांस्कृतिक विषयवस्तुलाई अपनाउने गुण अलङ्कार र रीतिको सकुसल संयोजन गर्ने जातीय र वर्गीय असमानताको विरोध गर्ने नीतिवादी राष्ट्रिय चिन्तन अभिव्यक्ति गर्ने पूर्वीय तथा पाश्चात्य काव्य चिन्तनलाई अवलम्बन गर्ने एक कुशल सफल व्यक्ति प्रतिभाका रूपमा नेपाली भाषा साहित्यका क्षेत्रमा सुपरिचित बन्न पुगेका छन् ।

#### सम्भावित शोधशीर्षकहरू

- । गाउँलेका काव्यकारिता को अध्ययन ।
- । ब्यङ्ग्य विधानका दृष्टिले गाउँलेका कृतिको अध्ययन ।
- । गाउँलेका निबन्धहरूको कृतिपरक अध्ययन ।

## सन्दर्भग्रन्थ सूची

- गाउँले,बलदेव.२०४२. शारदाको नेपाल. खण्डकाव्य, काठमाण्डौ:ओथारो डवली नेपाल,
- गाउँले,बलदेव.२०४३. दाम्पत्य. खण्डकाव्य,काठमाण्डौ: ओथारो डवली नेपाल,
- गाउँले,बलदेव.२०४४. भाषा वन्दना. व्याकरण,काठमाण्डौ: बुधकुमारी अधिकारी,
- गाउँले,बलदेव.२०४५. ललित व्याकरण, व्याकरण, काठमाण्डौ
- गाउँले,बलदेव.२०५६. गाउँलेको घाउ. (अप्रकाशित एम.ए. शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर)
- गाउँले,बलदेव.२०५८ मेरो राजा. शोककाव्य काठमाण्डौ: बुधकुमारी अधिकारी
- गाउँले,बलदेव.२०५९ म तिम्रो यमदूत तिम्री मेरो यमदूत. खण्डकाव्य.काठमाण्डौ:  
बुधकुमारी अधिकारी
- गाउँले, बलदे.२०५९. त्रिफला. खण्डकाव्य. काठमाण्डौ: बुधकुमारी अधिकारी,
- गाउँले,बलदेव.२०५९. धूमा.अर्धकाल्पनिक आत्मकथा.काठमाण्डौ: ओथारो डवली नेपाल
- गाउँले,बलदेव.२०६०. नैकापको घर. खण्डकाव्य धादिङ्ग: फित्कौली समूह धादिङ्ग
- गाउँले,बलदेव.२०६६. मध्यस्थ व्याकरण. भाग, १, २, काठमाण्डौ: लेखक स्वयम्
- गाउँले,बलदेव.२०६६. पर लोकतन्त्र. महाकाव्य.काठमाण्डौ: अइउप्रशि समूह
- ज्ञवाली,सुरेन्द्रराज.२०६५.युवराज गौतमको जीवनी ब्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन  
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र काठमाण्डौ: (कीर्तिपुर नेपाली केन्द्रीय  
विभाग पृ.३१
- शर्मा,मोहन राज र खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल्.२०६१. शोधविधि, तेस्रो संस्करण. काठमाण्डौ:  
शाब्दा प्रकाशन

